

**KUR'ÂN-I KERÎM'DE ZİKREDİLEN
RAHMET TECELLÎLERİ**

SAMİ SAKARYA

TARAFINDAN

**ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE SUNULAN TEZ**

**TEFSİR ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

HAZİRAN 2017

BEYAN

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı soyadı: Sami SAKARYA

İmza:

ÖZET

Rahmet, bizi yokluk âlemlerinden varlık âlemine getiren Yüce Allah'ın bu dünyada mü'min ya da kâfir her insanın her an tecellilerine nâil olduğu eşsiz sıfatlarından biridir. O, sonsuz merhamet ve rahmetinin bir sonucu olarak, yarattığı kullarını başıboş -kendi haline-bırakmamış; onları hem her türlü nimetlerle rızıklandırmış hem de onlara ebedî kurtuluş yollarını gösterecek kitaplar ve peygamberler göndermiştir. Bu çerçevede en başta îmân ve İslâm olmak üzere onları maddî mânevî birçok rahmet tecellilerine mazhar kılmıştır. Gönderdiği son peygamberini *âlemlere rahmet* olarak vasıflandırdığı gibi, hidâyet rehberi olarak indirdiği son hak kitabını da *rahmet* olarak nitelendirmiştir. Bu açıdan bakıldığında insan, dünyaya gözünü açtığı andan ölümüne kadar her an nimet içerisinde yüzen ve Rabbinin rahmetinin tezahürleriyle her an nasiplenen Allah'ın bu dünyadaki şerefli ve mümtaz bir mahlûkudur. O'nu diğer canlılara üstün ve yeryüzünün halifesi kılan da akıllı ve düşünen bir varlık oluşudur. Dolayısıyla yer, gök ve dağların yüklenmekten çekindiği büyük emaneti o üzerine almıştır. Bunun sonucu olarak da insana düşen Rabbin tanımak (mârifetullah), emirlerine itaat edip nehiyelerinden azami derecede sakınmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak ve nâil olduğu nimetlere hakkıyla şükretmektir. Bu da ancak nâil olunan nimetlerin kadri kıymetinin bilinmesiyle gerçekleşebilir.

Bu düşünceden hareketle, çalışmamızın birinci bölümünde rahmet kavramını geniş şekilde ele aldık. Çalışmanın ana çerçevesini oluşturan Rahmetin Tecellî Biçimleri başlıklı ikinci bölümde ise Allah'ın rahmet sıfatının tecellîlerini dünyevî ve uhrevî rahmet tecellîleri şeklinde iki ana başlıkta inceledik. Bu bağlamda ilk başlık altında mânevî ve maddî olarak iki kısma ayırdığımız dünyevî rahmet tecellîlerinden bahsettik. İkinci ana başlık altında ise sadece mü'min kullara ihsan edileceği dile getirilen uhrevî rahmet tezahürlerini inceledik. Bu sayede bu dünyadaki fani nimetlere aldanılmaması gerektiğini, âhirette lutfedilecek nimetlerin bu dünyadakilere oranla ne kadar eşsiz ve değerli olduğunu, bunlara da ancak sahih îmân ve sâlih amelle erişilebileceğini anlattık.

Anahtar Kelimeler: Allah, Rahmet, Dünya, Ahiret, Nimet, Cennet.

ABSTRACT

Mercy is one of the unique features of The Most High Allah who is creator of all beings and provides sustenance regardless of we believe or not. As a Result of his unlimited compassion, he has created His servants and hasn't left them uncontrolled and has both provided all kinds of bounties and ways of guidance. In this context, he has provided corporeal and incorporeal mercy manifestes, especially faith and Islâm. While he has sent his last prophet Muhammad (pbuh) as a mercy to all worlds, he also has sent his true and final book, the Qur'an as mercy. So the human being is a honourable creature attaining the appearings of Allah's mercy since coming into the world until the death. That's why man is chosen above the notions and is clever and has thinking ability. Therefore the trust and deposit that Heavens, the Earth and the mountains refused to undertake has been undertaken by him. So, the human being must recognize the Cherisher and the Sustainer of the worlds, must obey him and abstain from what He forbids and be grateful to Him for the bounties.

Considering all these, the thesis consists of two main chapters. In the first chapter of our study, we widely analyzed the term of mercy in detail. In the first part of the second chapter, we tried to show how Allah's worldly compassion appearing corporeally and incorporeally is so important and indispensable for the living ones. In the second part of the second chapter, we told about the eternally mercy appearings that are the means of eternal happiness and Allah promised to give only to the believers. By this way, we wanted to uncover that no one should be in deception with the bounties of this world because the bounties hereafter are more valuable and inimitable when compared to this worldly ones. Surely, this is possible just by believing rightly and doing the deeds of righteousness.

Key words: Allah, Mercy, Bounty, World, Heaven

İÇİNDEKİLER

BEYAN	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. Çalışmanın Konusu ve Amacı.....	1
2. Çalışmanın Önemi	1
3. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları	1
1. BÖLÜM.....	3
KUR'ÂN'DA RAHMET KAVRAMI	3
1.1. RAHMET KELİMESİNİN ANLAMI	3
1.2. RAHMET KELİMESİNİN KUR'ÂN'DA KULLANILIŞI.....	4
1.3. RAHMET KELİMESİYLE KUR'ÂN'DA KASTEDİLEN ANLAMLAR.....	5
1.3.1. Nimet.....	5
1.3.2. Kur'ân-ı Kerîm.....	6
1.3.3. Nübüvvet.....	7
1.3.4. İslâm.....	9
1.3.5. İmânda Sebat ve Hidâyet.....	9
1.3.6. Muhafaza.....	10
1.3.7. Rızık	11
1.3.8. Yağmur.....	12
1.3.9. Af ve Mağfiret.....	13
1.3.10. Sevap.....	13
1.3.11. Cennet.....	13
1.4. ALLAH'IN RAHMET SIFATIYLA İLGİLİ İSİMLERİ	15
1.4.1. Rahmân ve Rahîm	16
1.4.2. Raûf.....	19
1.4.3. Tevvâb.....	20
1.4.4. Rezzâk	22
1.4.5. Gafûr.....	22
1.4.6. Halîm.....	23
1.4.7. Kerîm.....	24
1.4.8. Vehhâb	25
1.4.9. Vedûd	26
1.4.10. Şekûr.....	27
1.5. KUR'ÂN'DA İLÂHÎ RAHMETİN ÖZELLİKLERİ.....	28
2.BÖLÜM.....	32
RAHMETİN TECELLÎ BİÇİMLERİ.....	32
2.1. DÜNYEVÎ RAHMET TECELLÎLERİ.....	32
2.1.1. MÂNEVÎ RAHMET TECELLÎLERİ.....	32

2.1.1.1. Akıl	33
2.1.1.2. Allah'ın İnsanlara Rehberler Göndermesi	36
2.1.1.2.1. Nübüvvet.....	37
2.1.1.2.2. Kur'ân-ı Kerîm	40
2.1.1.2.3. İslâm.....	42
2.1.1.3. Hikmet	46
2.1.1.4. İlim	48
2.1.1.5. Âhirete İman	52
2.1.1.6. Tevbe	55
2.1.1.7. Kâinattaki İntizam ve Uyum.....	57
2.1.2. MADDÎ RAHMET TECELLÎLERİ	60
2.1.2.1. Ahsen-i Takvim Üzere Yaradılış	61
2.1.2.2. Rızık	64
2.1.2.3. Aile Hayatı.....	67
2.1.2.4. Rüzgârlar	70
2.1.2.5. Yağmur	72
2.1.2.6. Denizler	74
2.1.2.7. Hayvanlar	76
2.2. UHREVÎ RAHMET TECELLÎLERİ.....	78
2.2.1. Rıdvan	78
2.2.2. Mutlak Huzur Ve Selamet.....	80
2.2.3. İyiliklerin Karşılığının Kat Kat Verilmesi	83
2.2.4. İyiliklerin ve Kötülüklerin Karşılıksız Kalmaması	84
2.2.5. Şefaât	86
2.2.6. Ebedî Cennet Nimetleri.....	89
2.2.6.1. Ru'yetullah	92
2.2.6.2. Cennette Eğlence	95
2.2.6.3. Cennet Elbiseleri ve Ziyetleri	95
2.2.6.4. Cennet Yiyecekleri	96
2.2.6.5. Cennette Eşler.....	98
2.2.6.6. Cennetin Nehirleri ve İçecekleri.....	98
2.2.6.7. Cennette Köşk ve Otağlar.....	100
2.2.6.8. Cennette Ağaçlar	101
2.2.6.9. Cennetin Hizmetçileri.....	101
SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	105

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: bin
hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
madd.	: maddesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
s.	: sayfa
Sad.	: sadeleştiren
tsz.	: tarihsiz
Yay.	: yayınları
vb.	: ve benzeri
Vd.	: ve diğerleri
Tahk.	: tahkik eden
terc.	: tercüme eden.

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışmamızın konusu Yüce Allah'ın sonsuz rahmetinin bir gereği olarak bu dünyada bütün kullarına lütfettiği, ebedî âhiret âleminde ise sadece mü'min kullarına lütfedeceğini vaad ettiği maddî ve mânevî rahmet tecellilerini (nimetlerini) Kur'ân-ı Kerîm ekseninde incelemektir.

Çalışmamızın gayesi; rahmet konusunda bireyler ve toplum nezdinde farkındalık oluşmasına katkıda bulunarak insanların daha bilinçli ve şuurlu bir ibâdet hayatı yaşamalarına vesile olabilmektir. Bir diğer gaye ise İslam'da sevgi ve muhabbetin esas, gazap ve azabın ise adalet ve hikmetin gereği olduğunu; bu sayede bazı çevrelerin iddia ettiklerinin aksine İslâm'ın her yönüyle bir sevgi ve rahmet dini olduğunu, Yüce Allah'ın da sadece bir azap tanrısı olmayıp, kullarına karşı çok merhametli ve şefkatli davrandığını dolayısıyla rahmetinin gazabını geçtiğini Kur'ân-ı Kerîm'den örnekleriyle ve delilleriyle ortaya koymaya çalışmaktır.

2. Çalışmanın Önemi

Çalışmamız günümüzde örnekleri günden güne artan ve ilmî ve akademik camiada daha çok tercih edilen konulu tefsir çalışmalarına örnek teşkil edecek mahiyette hazırlanmıştır. Rahmet konusundaki birçok hususu ayrıntılarıyla dile getirdiği için bu konuda bilgi sahibi olmak isteyenlere bir rehber niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla hem araştırmacılar hem de İslâmî tebliğ vazifesini yürüten kimseler için birçok bilgi içermektedir. Bu çerçevede, bu araştırmanın günlük yaşamda sık sık duyduğumuz rahmet kavramının kapsamının ve mahiyetinin anlaşılmasında ve daha bilinçli bir kulluk yaşanmasında büyük katkılar sağlayacağı umulmaktadır.

3. Çalışmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmayı hazırlarken öncelikle farklı ve güvenilir kaynaklardan meal okumaları yaptık. Kur'ân-ı Kerîm'den konuyla alakalı âyetleri tespit ettik. Bu âyetlerle ilgili çeşitli ve

güvenilir dirâyet-rivâyet tefsir kaynaklarını inceledik. Rahmetin Kur'an'da hangi manalarda kullanıldığını ve bu konuyla alakalı esmâ-i hüsnâyı belirledik. Konu başlıklarını belirlerken âyetlerden yola çıktık. Allah'ın rahmetinin tecellî ediş biçimlerini dünyevî ve uhrevî olarak ikiye ayırarak ikili bir sınıflandırma yaptık. Konuların anlaşılabilmesi için temel kaynak niteliğindeki sözlüklerden ve ansiklopedik eserlerden yararlanarak, konu başlarında gerektiğçe kelime mânâlarını verdik. Ayrıca lüzum gördüğümüz yerlerde konunun daha iyi ve anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla hadislerden de faydalanmayı uygun gördük. Kur'an-ı Kerîm âyetlerini ve Hz. Peygamber'in hadislerini çift tırnak içerisinde italik olarak verdik. Kur'an-ı Kerîm'de geçen rahmet kelimelerini bütüncül bakış açısıyla, önyargısız ve tarafsız yorumlarla ve siyak-sibak hususları çerçevesinde değerlendirmeye çalıştık.

Âyetlerin tefsirinde temel kaynaklar olarak Taberî (ö.310/923), Fahrüddîn er-Râzî (ö.606/1209), Kurtubî (ö.671/1272), İbn-i Kesîr (ö.774/1373), Celâluddîn es-Suyûtî (ö.911/1505), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö.1358/1942), Seyyid Kutub (ö.1382/1966), Ömer Nasûhi Bilmen (ö.1387/1971), Mevdûdî (ö.1394/1978), Vehbe Zuhaylî (ö.1436/2015) ve Muhammed Ali Sâbunî gibi müfessirlerin eserlerinden faydalanmaya gayret ettik. Bunun yanı sıra düşünce ufkumuzu genişletmek ve konuyu daha kapsamlı incelemek adına yeri geldikçe konuyla ilgili bazı farklı eserlere de müracaat etmeyi ihmal etmedik.

1. BÖLÜM

KUR'ÂN'DA RAHMET KAVRAMI

1.1. RAHMET KELİMESİNİN ANLAMI

Rahmet kelimesi sözlükte *acımak, esirgemek, korumak, affetmek, bağışlamak, nimet vermek* anlamlarına gelmekte olup; *r-h-m* kökünden türetilmiştir. Kök anlamı itibariyle *kadın rahmi, döl yatağı* gibi anlamlara gelir.¹ İsim olarak ise *hayır, iyilik, ihsan, nimet ve kalp inceliği* demektir.² İslâmî kaynaklarda merhamet kavramı genellikle rahmet kelimesiyle ifade edilir. Ancak Türkçe 'de merhamet hem Allah'a, hem insanlara; rahmet ise özellikle Allah'a nispet edilerek kullanılır. Diğer taraftan, çocuğu sarıp bürümesi ve onun bütün ihtiyaçlarını karşılaması sebebiyle *ana rahminin* de *rahmet* kökünden gelmesi son derece manidardır. Çünkü ana rahmi bebek için en emin ve en koruyucu yerdir. Rahmet, muhtaç ve belaya uğramış birini beladan kurtarmayı ve onun yerine ona iyilik etmeyi ve nimet vermeyi hedef edinen bir acıma duygusudur.³ Hayat kaynağı olması ve getirdiği bolluk, bereket sebebiyle *yağmur* da rahmet olarak vasıflandırılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de yüzden fazla yerde geçen *rahmet* kelimesi terim olarak, Cenâb-ı Hakk'ın kâinattaki bütün canlıları yoktan var etmesi, görüp gözetmesi, mü'min kâfir ayrımı yapmaksızın onları her an sayısız maddî ve mânevî nimetlerle rızıklandırması, yarattıklarına karşı merhametli ve lütufkâr olması, âhirette de inananların günahlarını bağışlayıp cehennem azabından koruması ve onları ebedî cennetlerinde sınırsız nimetlere mazhar etmesi mânâlarına gelmektedir.

Rahmet, hiçbir şeyin kendisine benzemediği ve denk olmadığı yüce Allah'a nispet edildiğinde insanlardan farklı olarak O'na ait bir vasfı belirtir ki bu da onun rikkati/inceliği değil ihsanıdır. Bu anlamda rahmet *acınacak durumda bulunan kimseye yönelik yufka yüreklilik ve şefkat* olup, Allah'a nispet edildiğinde ise merhametin ürünü olan *lütufla*

¹ İsfahânî, Ebu'l-Kasım Huseyin b. Muhammed b. Râgıb, *el-Mufredât fi Ğarib'il-Kur'ân (Kur'ân Kavramları Sözlüğü)*, terc. Abdulbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay., 2010, s. 420.

² İbn Manzur, Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, tsz., XII, s.230.

³ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, (Sad: İsmail Karaçam - Emin Işık, vd.), I-X, Zehreveyn Yay., İstanbul, 2014, I, s. 115.

*bulunma mânâsına gelir.*⁴ Mâlum olduğu üzere, insandaki rahmet mizaçla ilgili bir keyfiyet olup bu da aynı zamanda etkilenme ile ve sonradan ortaya çıkan (hâdis) bir durumdur. Yüce Yaratıcı ise bunların hepsinden münezzehtir olduğundan; O'nun temel bir vasfı olarak rahmet, kalp rikkatinden mücerred olan ihsanı ve nimetlendirmesidir.⁵

1.2. RAHMET KELİMESİNİN KUR'ÂN'DA KULLANILIŞI

Rahmet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de yüz on dört yerde geçmekte olup; bunların doksan ikisinde zât-ı ilâhiyyeye nispet edilmiştir. Buna ek olarak, yüz on dokuz yerde fiil kalıbında, elli yedi yerde ve sadece Allah'a has olmak üzere *Rahmân* ismi ve yüz on dört yerde de *Rahîm* ismi şeklinde yine Cenâb-ı Hakk'a izâfe edilmiştir.⁶ *Rahmân* ismine nispetle *Rahîm* ismi Kur'ân'da bir kat daha fazla kullanılmıştır ki bu da ebedî âhiret âleminde Allahu Teâlâ'nın merhamet ve bağışlamasının ne kadar bol ve rahmet hazinelerinin ne kadar geniş olduğuna işaret etmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. *Rahîm*'in çoğulu olan *ruhema* kelimesi ise Kur'ân'da sadece bir yerde⁷ ve mü'minlerin birbirlerine karşı kendi aralarında kardeşler gibi yaşadığını, birbirlerine sevgi ve şefkatle muamale ettiklerini anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Rahmet ile aynı kökten gelen *merhame*⁸ ve *ruhm*⁹ kelimeleri ise Kur'ân'da birer defa kullanılmıştır.

Yüce Allah dört âyette¹⁰ *erhamü'r-râhimîn* (merhametlilerin en merhametlisi), iki âyette¹¹ hayr kelimesine *muzafun ileyh* olarak *hayrü'r-râhimîn* (merhametlilerin en hayırlısı) olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca *zû* ismine muzafun ileyh kılınarak *zürrahme*(rahmet sahibi)¹² ve *zû rahmetin vâsiah* (geniş rahmet sahibi)¹³ şeklinde de vasıflandırılmıştır.

⁴ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 420.

⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 114.

⁶ Birişik, Abdülhamit, "Rahmet", *DİA*, Ankara 2007, XXXIV, s. 419.

⁷ Fetih 48/29.

⁸ Beled 90/17.

⁹ Kehf 18/81.

¹⁰ Â'râf 7/151; Yûsuf 12/64-92; Enbiyâ 21/83.

¹¹ Mu'minûn 23/108-118.

¹² En'am 6/133; Kehf 18/58.

¹³ En'am 6/147.

Kur'ân'da rahmet Tevrat'a¹⁴, Kur'ân'a¹⁵, Hz. Peygamber'e¹⁶ ve insanlara da nisbet edilmiştir. Örneğin anne babaya iyiliği emreden “*Onlara merhametle ve alçak gönüllükle kol kanat ger...*”¹⁷ âyetinde rahmetin insanlara nisbeti söz konusudur. Kur'ân'da rahmet kavramı Allah'a izâfe edildiğinde genelde Kur'ân, nübüvvet, İmânda sebat ve hidâyet, İslâm, akıl, tevbe, af ve mağfiret, sevap ve cennet gibi mânevî; yağmur, rızık, aile, denizler ve hayvanlar vb. gibi maddî nimetlerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Kur'ân'da sayılamayacak kadar çok olduğu belirtilen¹⁸ ilâhî nimetlerin hepsi ilâhî rahmetin kapsamı içerisinde yer almaktadır.

1.3. RAHMET KELİMESİYLE KUR'ÂN'DA KASTEDİLEN ANLAMLAR

Rahmet kelimesi anlam zenginliğine sahip bir kelime olup; Kur'ân'da aslî mânâsının dışında farklı ve kuvvetli şekilde birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmiş birçok anlamda kullanılmıştır. Bunlar genel olarak “Nimet, Kur'ân, nübüvvet, İslâm, İmânda sebat ve hidâyet, muhafaza, rızık, yağmur, af ve mağfiret, sevap ve cennet”tir. Tabi ki bu durum rahmetin aslî anlamını kaybetmesi demek olmayıp söz konusu kavramın zaman içerisinde kazanmış olduğu ve farklı müfessirlerce ortaya çıkarılan mecâzî anlamlarıdır. Şimdi bunları Kur'ân-ı Kerîm'den örnekleriyle ayrıntılı olarak ele almaya çalışacağız.

1.3.1. Nimet

Rahmet kelimesiyle Kur'ân'da zikredilen her şey aslında bir çeşit *nimettir*. Çünkü *nimet* olarak nitelendirilen maddî ya da mânevî, dünyevî ya da uhrevî her bir şey neticede Allah'ın yaratması ve onun izin ve dilemesiyle bize ulaştığı için bir nevi rahmet olma vasfını taşır. Dolayısıyla bundan sonraki başlıklarda geçecek olan bütün mânâlar bir anlamda nimet vasfı da taşırlar. Buna ek olarak rahmet kelimesi bazı âyetlerde ise *huzur*, *emniyet*, *sıhhat*, *iyilik*, *zenginlik makam* ve *mevki* anlamlarını kapsayacak şekilde kullanılmıştır.¹⁹

¹⁴ En'am 6/154.

¹⁵ Nahl 16/89; İsrâ 17/82.

¹⁶ Tevbe 10/128.

¹⁷ İsrâ 17/24.

¹⁸ İbrâhîm 14/ 34; Nahl 16/18.

¹⁹ es-Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsir*, Dar'ul Marife, 4. Baskı, Beyrut, 2007, s. 649; Elmalılı, *a.g.e*, IV, s. 578; Sâbunî, *a.g.e*, II, s. 8; Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münir*, terc. Beşir Eryarsoy, Risale Yay.,

Rahmetin söz konusu mânâlarını içeren örnek âyet şu şekildedir: “Eğer insana tarafımızdan bir rahmet(nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir.”²⁰ Gelecek hakkında bütün ümidini yitirir. “Allah yine verir.” demeyip; geçmişi de hemen unuttur. “Bugün vermediyse dün vermişti.” deyip şükredeceği yerde daha önce verilmiş olan nimetlerin hepsini inkâr etmeye varıncaya kadar ileri gider.

Rahmetin nimet mânâsında kullanıldığı bir diğer âyette ise şöyle buyrulur: “...De ki: “O halde bana söyler misiniz, Allah’ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O’nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O, bana bir rahmet dilese, O’nun rahmetini durdurabilirler mi?...”²¹

Ashâb-ı Kehf’in putperest (müşrik) kavminden kaçıp mağaraya sığınmaları ise Kur’ân’da şöyle anlatılır: “O (yiğit) gençler mağaraya sığınmışlar ve: Rabbimiz! Bize tarafından rahmet gönder ve bize, içinde bulunduğumuz durumdan bir kurtuluş yolu göster! demişlerdi.”²² Buradaki rahmetin emniyet mânâsında kullanıldığı söylenmiştir.²³

1.3.2. Kur’ân-ı Kerîm

Allahu Teâlâ’nın ilâhî hükümlerini tebliğ etmekle vazifelendirdiği peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed’in en büyük mucizesi hiç şüphesiz Kur’ân-ı Kerîm’dir. Mübelliğinin ve açıklayıcısının kendisi âlemlere rahmet olduğu gibi²⁴, ilâhî kelâmın bizâtihî kendisi de bütün insanlar için umumî bir rahmet ve hidâyettir. Nitekim birçok âyet-i kerîme’de Kur’ân kendisini rahmet olarak vasıflandırır: “Şüphesiz o, mü’minler için bir hidâyet rehberi ve rahmettir.”²⁵ “Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerdeki hastalıklara bir şifa, inananlara bir rehber ve rahmet gelmiştir.”²⁶

İstanbul, 2007, I-XV, XII, s. 297-299.

²⁰ Hüd 11/9.

²¹ Zümer 39/38.

²² Kehf 18/10.

²³ el-Beydâvî, Nâsıru’-d-Dîn Ebû Saîd, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâr’üt-Tenzîl ve Esrâr’üt-Te’vîl*, terc. Abdülvehhâb Öztürk, Kahraman Yay., İstanbul, 2013, I-V, IV, III, s. 286; Râzî, *a.g.e.*, XV, s. 110; Şevkânî, *a.g.e.*, s. 851.

²⁴ Enbiyâ 21/107.

²⁵ Neml 27/77.

²⁶ Yûnus 10/57.

“Biz Kur’ân’dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o mü’minler için bir şifa, bir rahmettir; zalimlerin ise sadece ziyanını artırır.”²⁷ Evet, O, kalplerdeki her türlü şüphe ve nifak hastalığını, şirk, sapkınlık, inkâr, bilgisizlik ve dalâlet hastalıklarını giderirken, diğer taraftan da kendisine sımsıkı sarılanı îmâna, hikmete ve hayra irşat eder, cennete sokup azaptan kurtuluşa götürür.

Mü’minlerin Allah’ın lütfu ve rahmeti olmadan pek azı müstesna şeytana uyacağını belirten “...Size Allah’ın lütf ve rahmeti olmasaydı pek azınız müstesna şeytana uyup giderdiniz.”²⁸ mealindeki âyette geçen rahmet kelimesinin muhtelif anlamlarından birinin de Kur’ân-ı Kerîm olduğu ifade edilmiştir.²⁹

1.3.3. Nübüvvet

Kur’ân, tüm peygamberlerin insan olduğunu ve ancak bir insanın peygamberlikle görevlendirilebileceğini³⁰ ve dolayısıyla Hz. Muhammed’in de bir insan olup³¹ diğer insanlar gibi çarşılarda gezmesinin³², çoluk-çocuk sahibi olmasının³³ ve yiyip içmesinin³⁴ normal karşılanması gerektiğini beyan edip müşriklerin bu yöndeki iddialarını çürüttükten sonra onlar bu sefer “Bu Kur’ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya?”³⁵ diyerek Kur’ân’ın Mekke’den şöhret sahibi Velid b. Muğîre, Utbe b.Rebia ya da Taif’ten Urve b. Mesud es-Sekafî, Habîb b. Amr gibi zatlara indirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bunun üzerine “Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş?...”³⁶ âyeti nazil olmuştur. Âyette geçen *Rabbinin rahmeti* ifadesiyle hususi rahmet, yani *nübüvvet* kastedildiği söylenmiştir.³⁷

²⁷ İsrâ 17/82.

²⁸ Nisâ 4/83.

²⁹ Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr es-Suyûtî ve Celâluddîn el-Mahallî, *Tefsiru'l-Celâleyn*, Yâsin Yay., İstanbul, 2013, s. 90; Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, D.İ.B Yay., 5. Baskı, Ankara, 2014, I-V, II, s. 104; es-Sâbunî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, 4. Baskı, Beyrut, 1981, I-III, I, s. 292; Şevkânî, *a.g.e.*, s. 315.

³⁰ İsrâ 17/94-95; Nahl 16/43.

³¹ Fussilet 41/6; Kehf 18/110.

³² Furkân 25/20.

³³ Râ’d 13/38.

³⁴ Enbiyâ 21/8.

³⁵ Zuhruf 43/31.

³⁶ Zuhruf 43/32.

³⁷ Mevdûdî, Ebu'l- A'la, *Tefhîmü'l-Kur’ân (Kur’ân’ın Anlamı ve Tefsiri)*, terc. M. Han Kayânî, Yûsuf Karaca, vd., İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1991, I-VII, V, s. 273; Beydâvî, *a.g.e.*, s. 600; Celâleyn, *a.g.e.*, s. 490; Kur’ân Yolu, *a.g.e.*, IV, s. 773; Zuhaylî, *a.g.e.*, XIII, s. 121-122; Ateş, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988, I- VI, V, s. 73.

Müslümanlara karşı sürekli düşmanlık ve kıskançlık besleyen Ehl-i kitap ve özellikle Yahudilerle müşriklerin, Müslümanlara Allah tarafından bir iyilik ve hayır gelmesini ve maddî mânevî nimetlere mazhar olmalarını istemediklerini vurgulayan Bakâra sûresi 105. âyetinin “..Allah rahmetini dilediğine tahsis eder...” cümlesindeki rahmet kelimesi kitap (Kur’ân) ve İslâm anlamları yanında nübüvvet şeklinde de anlaşılmıştır.³⁸ Yine aynı bağlamda, Ehl-i kitabın asılsız ve sapık iddialarını dile getirip açık bir şekilde meydan okuyan âyetlerden sonra gelen ve peygamberliğin müstehak olma sebebiyle değil ancak lütufta bulunma ile meydana gelip tahakkuk edebileceğini gösteren “Allah rahmetini dilediğine verir...”³⁹ mealindeki âyette de rahmet kelimesiyle nübüvvet kastedildiği belirtilmiştir.⁴⁰

Bütün peygamberler gibi Hz. Nûh da kavmini uyarmış ancak kavmi onu da yalancılıkla ve kendileri gibi sıradan bir insan olmakla itham etmişti. Bunun üzerine Hz. Nûh: “Ey kavmim! Bir de şöyle düşünün: Ya benim, Rabbinden gelmiş açık bir delilim varsa ve O bana kendi katından bir rahmet vermiş de siz bunu anlamamışsanız!...”⁴¹ diyerek karşılık vermişti. İnkârcıların bir önceki âyette belirtilen şüphe ve tereddütlerine karşı Hz. Nûh tarafından verilmiş bir cevap olan bu âyetteki rahmet kelimesi de nübüvvet mânâsındadır.⁴² Aynı sûrenin 63. âyetinde geçen, Hz. Sâlih’in tebliğ ettiği hak din konusunda aklî ve naklî delillere sahip olduğunu ve yüce Allah tarafından kendisine peygamberlik görevi verildiğine işaret ederek kavminden bu konuyu iyice düşünüp değerlendirmelerini istediği âyette geçen rahmet kelimesi de nübüvvet mânâsında kullanılmıştır.⁴³

Burada şu açıklamayı da yapmakta yarar var ki, rahmet kelimesinin Kur’ân (kitap) anlamında kullanıldığı âyetlerde nübüvvet, nübüvvet anlamında kullanıldığı âyetlerde de

³⁸ Celâleyn, *a.g.e.*, s. 15; Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 452; Sâbunî, *a.g.e.*, I, s. 210; es-Semerkindî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Tefsirü's-Semerkindi (Bahru'l-Ulûm)*, I-III, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1993, I-III, I, s. 145; Şevkânî, *a.g.e.*, s. 83.

³⁹ Âl-i İmrân 3/74.

⁴⁰ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, Nesa Yay., tsz., I-VIII, I, s. 397; el-Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüketü ve'l-Uyûn Tefsiri'l-Maverdî* (neşr. Es-Seyyid Abdu'l-Maksud b. Abdurrahîm), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I-VI, V, s. 412; Sâbunî, *a.g.e.*, I, s. 392; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, s. 238-240.

⁴¹ Hûd 11/28.

⁴² Mâverdî, *a.g.e.*, II, s. 466; Celâleyn, *a.g.e.*, s. 223; Beydâvî, *a.g.e.*, II, s. 532; Kur’ân Yolu, III, s. 165.

⁴³ Taberî, Ebü Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Taberî Tefsiri (Câmiu'l-Beyân an Te’vil-i Âyi'l-Kur’ân)*, terc. Kerîm Aytekin, Hasan Karakaya, Hisar Yay., İstanbul, 1996, I-IX, IV, s. 501; Celâleyn, *a.g.e.*, s. 228; Beydâvî, *a.g.e.*, II, s. 551.

Kur'ân (kitap) yani aslında her iki mânâ da kastedilmiştir. Neticede Kur'ân'ın kendisine indirildiği Hz. Peygamber'in en büyük delili ilâhî vahiy yani Kur'ân-ı Kerîm'dir. O'nun ilk muhatabı ve dellalı ise Hz. Muhammed'dir. Dolayısıyla biri olmadan diğeri olmaz; çünkü ikisi birbirinin tamamlayıcısıdır.

1.3.4. İslâm

“Allah dileseydi onları elbette (aynı inançta) bir tek ümmet yapardı. Fakat O, kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur...”⁴⁴ Bu âyette geçen rahmet kelimesinin İslâm anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.⁴⁵ Nitekim Enes b. Malik, *Rahmetine kavuşturur* cümlesini *İslâm'a girdirir* şeklinde açıklamıştır.⁴⁶ Âyetten anlaşıldığı üzere, Allah yaratıklarını hidâyette birleştirip tek bir din üzerinde ittifak etmelerini dileseydi onları tek bir ümmet kıları; fakat böyle yapmadı. Herkesi hak dini kabul edip etmemekte kendi cüzî iradesiyle baş başa bıraktı. Fakat Allah, kullarından dilediğini hak din olan İslâm'a girmeye muvaffak kılarak rahmetine koyar.⁴⁷

1.3.5. İmânda Sebat ve Hidâyet

Mü'minlerin Allah'ın rahmeti ve iyiliği olmadan kendilerinin hiçbir şeye güçlerinin yetmeyeceğini, kalplerin de Allah'ın elinde olduğunu dolayısıyla kendi kalplerine bile hâkim olamayacaklarını ihtar eden “*Rabbimiz! Bizi doğru yola erıştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin.*”⁴⁸ âyetindeki *Bize tarafından bir rahmet* cümlesi ilâhî bir inâyet, bir muvaffakiyet, hak üzere sebat şeklinde anlaşılmıştır.⁴⁹ Yani bizlere lütfet, bizleri imânımızda, nâil olduğumuz hidâyette sabit kıl veya kusurlarımızdan dolayı bizlere mağfiret buyur. Zira kalp, hem imâna hem de küfre yönelmeye elverişlidir. İmtihan dünyasında kişi cüzî iradesiyle hidâyeti tercih etse bile irade-i külliyesiyle ve çeşitli vesilelerle neticeleri yaratan ve hidâyeti nasip eden yine Yüce Allah'tır. Bu nedenle kişi

⁴⁴ Şûrâ 42/8.

⁴⁵ Celâleyn, *a.g.e.*, s. 484.

⁴⁶ Mâverdî, *a.g.e.*, V, s. 194; Kurtubî, Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, terc. Beşir Eryarsoy, Burûc Yay., İstanbul, 1997, I-XX, XV, s. 375.

⁴⁷ Taberî, *a.g.e.*, VII, s. 283-284.

⁴⁸ Âl-i İmrân 3/8.

⁴⁹ es-Semerkandî, *a.g.e.*, I, s. 248; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, s. 137-138; Celâleyn, *a.g.e.*, s. 49.

için hidâyet üzere sabit kalmak da en az hidâyete nâil olmak kadar ehemmiyet arz etmektedir.

Bu âyet-i kerîme gösteriyor ki: İnsanlar her zaman havf ve reca dengesi üzere olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, hiçbir kimse kendi ibâdet ve taatına güvenmemeli ancak ye'se (ümitsizliğe) düşüp hidâyetten, merhamet-i ilâhîyeden de ümidini kesmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber'in de "*Ey kalpleri evirip çeviren Rabbim. Kalbimi dinin üzere sabit kıl.*" diye dua edip ardından bu âyeti okuduğu rivâyet edilmiştir.⁵⁰

1.3.6. Muhafaza

Rahmet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de fiil halinde *günahtan* ve *helak olmaktan muhafaza etme şeklinde* iki farklı anlamda da kullanılmıştır. Hz. Yûsuf, kralın karısının zina teklifini reddedip böylece günahtan korunmuş olmasını "*Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması (rahmet etmesi) dışında daima kötülüğü emreder...*"⁵¹ sözleriyle dile getirmiştir. Buradaki *rahmet etme* kelimesinin *günahtan koruyup muhafaza etme* anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.⁵²

Hainlerin Allah Resûlü'nü bile gaflete düşürmek ve hak yoldan saptırmak istediklerini ve buna karşılık Hz. Peygamber'in Allah'ın lütfuyla masum olduğunu haber veren "*Üzerinde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı o hainlerden bir grup seni saptırmaya yeltenmişti...*"⁵³ âyetinde geçen rahmet kelimesinin Efendimiz 'in ismet yani günahtan korunmuş olma sıfatına işaret ettiği söylenmiştir.⁵⁴ Evet, o yüce peygamber her daim ilâhî muhafaza altında olduğu ve vahiy ve hikmetle desteklendiği için o hainler ona hiçbir şekilde zarar verememişlerdir.

Hz. Nûh kendisini yalanlayıp gemiye binme teklifini reddeden ve yalnız olarak bir kenara çekilen oğlunu tufandan kurtarmak için, babalık şefkati ve merhametiyle "*...Bugün*

⁵⁰ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, İstanbul 1981, Kader, 7; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-II, İstanbul 1981, Mukaddime, 13; İbn-i Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail el-Kuraşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Tahk.: Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Resad vd., Mektebetu Evladi'sh-Şeyh li't-Turâs, 1. Baskı, Kahire, 2000, I- XV, III, s. 18.

⁵¹ Yûsuf 12/53.

⁵² Beydâvî, *a.g.e*, III, s. 30; Taberî, *a.g.e*, V, s. 31-32; Elmalılı, *a.g.e*, V, s. 61.

⁵³ Nisâ 4/113.

⁵⁴ Celâleyn, *a.g.e*, s. 95; Elmalılı, *a.g.e*, III, s. 88

*Allah'ın rahmet ettikleri hariç, O'nun hükmünden korunacak hiç kimse yoktur...*⁵⁵ demişti. Bu âyette ise yine fiil haliyle rahmetin *helak olmaktan muhafaza etme* mânâsı vardır. Zira kime Allah rahmet ederse o kimse korunmuştur. Yani Allah'ın rahmet ettiği mü'minlerin bulunduğu yer korunmaya (ilâhî muhafazaya) alınmıştır.⁵⁶ Bu hususlar da gösteriyor ki Allah dilemedikçe ve lütfuyla merhamet etmedikçe peygamber dahi olsa kimse nefsinin şerrinden, günahlardan ve îmânlı olarak ölmekten emin olamaz ve en yakın akrabalarına dahi yardım edip onları helak olmaktan kurtaramaz.

Yüce Allah, verdikleri sözden dönen İsrailoğulları'na hitaben "...Eğer Allah'ın üzerinizdeki fazlı (lütf ve ihsanı) ve rahmeti olmasaydı siz gerçekten hüsrana uğrayanlardan olurdunuz."⁵⁷ buyurarak rahmetinin azabın ertelenmesi şeklinde de tecellî edebileceğini göstermiştir.

1.3.7. Rızık

"De ki: "Rabbimin rahmet hazinelerine eğer siz sahip olsaydınız, o zaman da tükenir korkusuyla kısıtıkça kısırdınız. Zaten insan çok cimridir (eli sıkıdır)."⁵⁸ Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'den kâfirlerin rızıkla ilgili istek ve taleplerinin reddedilmesinin nedeni olarak söylemesini istediği bu âyette zikredilen *rahmet hazineleri* umumî olarak *rızık* şeklinde anlaşılmıştır.⁵⁹ Bu âyette, bir başkasının üstünlüğünü bile kabul edemeyecek kadar cimri olan kimselerden Allah'ın tüm hazinelerine sahip olsalar bile başkaları için harcama yapma konusunda cömert olmalarının beklenemeyeceği ifade edilmektedir.⁶⁰ Nitekim Âdiyât sûresi 8. âyeti de bu hususu destekler mahiyettedir. Orada da insanın mala çok düşkün olduğu belirtilmiştir ki bu da cimriliğin insanın fitrî bir özelliği olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

⁵⁵ Hûd 11/43.

⁵⁶ Zuhaylî, *a.g.e.*, VI, s. 323-326.

⁵⁷ Bakâra 2/64.

⁵⁸ İsrâ 17/100.

⁵⁹ Semerkandî, *a.g.e.*, II, s. 285; Celâleyn, *a.g.e.*, s. 291; Beydâvî, *a.g.e.*, III, s. 275; Sâbunî, *a.g.e.*, II, s. 178; Bilmen, *a.g.e.*, IV, s. 1921.

⁶⁰ Mevdûdî, *a.g.e.*, III, s. 141.

1.3.8. Yağmur

Yağmur tüm mahlûkat için gerçekten başlı başına büyük bir rahmettir. Rahmet adeta cisimleşmiş olarak ve tane tane yeryüzüne inerek hayatın devamına katkı sağlamaktadır. Yağmur, insanların kıtlıktan ve kuraklıktan kurtulmalarına vesile olduğu gibi birçok bereket ve faydaları da beraberinde getirir. Muhtelif âyetlerde bu gerçek özellikle dile getirilmiştir. Bu çerçevede “*Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeciler olarak gönderen O’dur. Nihâyet o rüzgârlar ağır bir bulut yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve türlü türlü meyveler çıkarırız...*”⁶¹ âyetinde rahmet yağmur mânâsıyla tefsir edilmiştir.⁶² Nitekim âyetin devamından da bu husus açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Yine Rum sûresinin 46. ve 50. âyetlerinde geçen rahmet kelimesi de yağmur anlamı vermeye uygun görülmüştür.⁶³ “*Size rahmetinden tattırsın, emriyle gemiler yüzsün, fazlından (nasibinizi) arayasınız ve şükredesiniz diye (hayat ve bereket) müjdecileri olarak rüzgârları göndermesi de Allah’ın (varlık ve kudretinin) delillerindendir.*”⁶⁴ “*Allah’ın rahmetinin izlerine bir bak: Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor! İşte ölüleri diriltecek olan da O’dur...*”⁶⁵

Mekkeli müşriklerin hile, yalanlama ve tuzak kurma gibi tipik özelliklerini çarpıcı bir şekilde dile getiren ve kıtlık gibi büyük bir olaydan bile ibret (ders) almayan bir topluluğun başka âyetlerle (delillerle) ikna edilemeyeceğini gözler önüne seren “*Kendilerine dokunan şiddetli bir sıkıntıdan sonra insanlara bir rahmet tattırdığımız zaman bir de bakarsın ki âyetlerimiz hakkında onların birtakım tuzakları (tertipleri ve asılsız iddiaları) vardır...*”⁶⁶ âyetinde de rahmet kelimesi genişlik, ferahlık gibi anlamlarıyla birlikte yağmur şeklinde de tefsir edilmiştir.⁶⁷

⁶¹ Â’râf 7/57.

⁶² Elmalılı, *a.g.e*, IV, s.72-73; Sâbunî, *a.g.e*, I, s. 451; Taberî, *a.g.e*, IV, s. 62-63.

⁶³ Celâleyn, *a.g.e*, 408; Zuhaylî, *a.g.e*, XI, s. 107-108.

⁶⁴ Rum 30/46.

⁶⁵ Rum 30/50.

⁶⁶ Yûnus 10/21.

⁶⁷ Celâleyn, *a.g.e*, s. 210; er-Râzî, Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Hasen b. Ali et-Teymî, *Tefsir-i Kebîr (Mefâtihu’l Gayb)*, terc.Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, vd., Akçağ Yay., Ankara, 1992. I-XXIII, XII, s. 339-340; Sâbunî, *a.g.e*, I, s. 579; Semerkandî, *a.g.e*, II, s. 93; Zuhaylî, *a.g.e*, VI, s. 133.

1.3.9. Af ve Mağfiret

“De ki (Allah şöyle buyuruyor): Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.”⁶⁸ Kur’ân’daki en ümit verici âyet olduğu söylenen⁶⁹ ve Allah’ın rahmet ve affının ümitsizliğe asla izin vermeyecek derecede kapsayıcı olduğunu en açık bir şekilde gözler önüne seren ilâhî bir müjde olan bu âyetteki rahmet kelimesinin Allahu Teâlâ’nın *affi*, *mağfireti* ve *bağışlaması* anlamında olduğu söylenmiştir.⁷⁰

1.3.10. Sevap

“İman edenler, hicret edenler, Allah yolunda cihad edenler (savaşanlar); şüphesiz işte bunlar Allah’ın rahmetini umarlar..”⁷¹ âyetindeki rahmet kelimesi uhrevî nimetler ve cennet anlamları yanında *sevap* şeklinde de anlaşılmıştır.⁷² Âyetten de anlaşıldığı üzere insan ne kadar çok salih amelde bulunursa bulunsun bu hiçbir zaman küfre sapmadan îmânlı olarak öleceğini garanti edemez. Dolayısıyla mü’minlerin en belirgin özelliklerinden birisi de daha önce de ifade edildiği gibi daima havf (korku) ve reca (ümit) arasında bir yol izlemektir. Yani mü’min, her an günaha ve Rabbine isyana düşeceği korkusuyla ancak günaha düştüğünde de Allah’ın da af ve mağfiret kapılarının her zaman açık olduğunun bilincinde bir hayat sürmelidir.

1.3.11. Cennet

Yüce Allah’a koşulsuz itaat eden ve onun ahbine vefa gösteren kimselerin âhiretteki ahvalini haber veren “Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah’ın rahmeti içindedirler; onlar orada ebedî kalacaklardır.”⁷³ âyetinde geçen rahmet kelimesinin ebedî ikram ve ihsan yurdu olan *cennet* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.⁷⁴ Dünyada Allah’a ve Resûlü’ne inanan, emirlerine uygun hareket edip güzel işler (salih amel) yapanların âhirette

⁶⁸ Zümer 39/53.

⁶⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, s. 555.

⁷⁰ Şevkânî, *a.g.e.*, s. 237; Kur’ân Yolu, IV, s. 627.

⁷¹ Bakâra 2/218.

⁷² Celâleyn, *a.g.e.*, s. 33; Râzî, *a.g.e.*, V, s. 106-107; Zuhaylî, *a.g.e.*, I, s. 521-522.

⁷³ Âl-i İmrân 3/107.

⁷⁴ Şevkânî, *a.g.e.*, s. 237; Bilmen, *a.g.e.*, I, s. 432; Celâleyn, *a.g.e.*, s. 62; Taberî, *a.g.e.*, II, s. 336; Kurtubi, *a.g.e.*, IV, s. 324; İbn-i Kesîr, *a.g.e.*, III, s. 139.

Allah huzurunda yüzleri ak, alınları açık olacak; utanacak ve üzülecek durumları olmayacaktır. Âyetteki *Allah'ın rahmetinde* ifadesi mecâz-ı mürseldir. Burada mutlak olarak hal zikredilmiş ancak mekân-mahal- kastedilmiştir. Yani onlar cennette olacaklardır; çünkü cennet Allah'ın rahmetinin ineceği yerdir.⁷⁵

“Mü'minlerin erkekleri de kadınları da birbirlerinin velileridir; iyiliği teşvik eder, kötülükten alıkoyarlar, namazı kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlü'ne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir...”⁷⁶ Mü'min erkek ve kadınların belirleyici vasıflarını anlatan bu âyette geçen *Onlara Allah rahmet edecektir* cümlesinde fiil haliyle kullanılan rahmetin bağışlama ve lütuf manaları yanında, “Allah onları azabından kurtarıp cennetine alacaktır.” mânâsında kullanıldığı da söylenmiştir.⁷⁷ Nitekim aynı sûrenin devamında “Allah, mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vâad etmiştir..”⁷⁸ denilmek sûretiyle bu mânâ teyit edilmektedir. Yine aynı sûrenin bedevîlerden bahseden “Bedevîler arasında öyleleri de vardır ki, Allah'a ve âhiret gününe inanır, hayır yolunda harcadıklarını Allah'a yakın olmak ve Peygamber'in duasını almak için vesile sayar. Bilesiniz ki bunlar kendileri için bir yakınlık vesilesidir. Allah onları rahmetiyle kuşatacaktır...”⁷⁹ âyetindeki rahmet kelimesi de cennet şeklinde yorumlanmıştır.⁸⁰

“Îmân edip iyi işler yapanlara gelince; Rableri onları rahmeti içine koyacaktır. İşte apaçık kurtuluş budur.”⁸¹ ve “Allah dilediğini kendi rahmetine dahil eder. Zâlimlere gelince, onlar için elem verici bir azap hazırlamıştır.”⁸² âyetlerinde de rahmet yine cennet mânâsında kullanılmıştır.⁸³ Nitekim Hz. Peygamber de Ebu Hureyre'den rivayet edilen bir hadîs-i şeriflerinde “Allah cennete sen benim rahmetimsin, dilediğime seninle rahmet ederim, dedi.” buyurmuştur.⁸⁴

⁷⁵ Zuhaylî, *a.g.e*, II, 298-299.

⁷⁶ Tevbe 9/71.

⁷⁷ Râzî, *a.g.e*, II, s. 87.

⁷⁸ Tevbe 9/72.

⁷⁹ Tevbe 9/99.

⁸⁰ Celâleyn, *a.g.e*, s. 201; Taberî, *a.g.e*, IV, s. 348-349.

⁸¹ Câsiye 45/30.

⁸² İnsan 76/31.

⁸³ Ateş, *a.g.e*, V, s. 2414; Sâbunî, *a.g.e*, III, s. 188; Taberî, *a.g.e*, VII, s. 390, VIII, s. 527; Celâleyn, *a.g.e*, s. 500, 579.

⁸⁴ Tirmizî, Cennet, 22; Müslim, Cennet, 34; İbn-i Kesîr, *a.g.e*, XII, s. 367.

1.3.12. İlahi Yardım ve Muvaffakiyet

“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Şayet kaba, katı kalpli olsaydın, elbette onlar etrafından dağılırlardı...”⁸⁵ âyetindeki rahmet kelimesi ilahi bir yardım (tevfik) ve muvaffâkiyet şeklinde anlaşılmıştır.⁸⁶ Nitekim Uhud Gazvesi’nde Hz. Peygamber, emirlerine muhalefet ederek savaş meydanını terk edip kendisinden uzaklaşan ancak daha sonra geri dönen sahabelerine karşı sükûnetini muhafaza edip nazik ve yumuşak davranmış, onları azarlamamış ve onlara kötü söz söylememiştir. Bu ise ancak Yüce Allah’ın peygamberine olan bir rahmet-i ilâhiyesi neticesinde gerçekleşmiştir.

1.4. ALLAH’IN RAHMET SIFATIYLA İLGİLİ İSİMLERİ

Mâlum olduğu üzere Yüce Yaratıcı’nın Allah ismi dışında başka isimleri de mevcuttur ki bunlara Kur’ân’ın tabiriyle “*esmâ-i hüsnâ*”⁸⁷ (en güzel isimler) denilir. Bu isimler, hakkında kullanıldıkları varlığın kendisi değil, O’nun hatırlatıcısı ve kısmen tanıtıcısı konumunda olduklarından İslâm bilginleri “*İsim müsemmânın gayrıdır*” derken bunu anlatmak istemişlerdir.⁸⁸ İsimler, mânalara delâlet eden lafızlardır. İsimler ancak ifade ettikleri mânâ ve mefhumlar güzel olursa, güzel olurlar. Allah hakkında güzellik ise O’nun kemal ve celâl sıfatlarının zikredilmesidir.⁸⁹ O’na nispet edilen isimlerin her biri yüce Yaratıcı’yı nitelendiren ve O’nu insan anlayışına yaklaştıran kavramlardır.⁹⁰

Yüce Allah kerîm kitabında en güzel isimlerin kendisine ait olduğunu, kendisine bu isimlerle dua, niyaz ve ibâdetle bulunulmasını ve bu konuda doğru yoldan ayrılanlara itibar edilmemesi gerektiğini bildirmiştir.⁹¹ Bu çerçevede, *esmâ-i hüsnâ*, O’nun büyüklüğünü, yüceliğini, kudsiyetini, nezahetini ve sıfatlarının mükemmelliğini gösteren isimlerdir.

O’nun bütün isimleri taşıdıkları mânâ ile tam bir uyum içinde olmakla birlikte; isim sadece işaret ettiği yüce varlığı hatırlatan bir kelime iken, sıfat ise Allah’ın zâtına nispet

⁸⁵ Âl-i İmrân 3/159.

⁸⁶ Zuhaylî, *a.g.e*, II, 396-399; Beydavî, *a.g.e*, I, s.457., Bilmen, *a.g.e*, I, s.482.

⁸⁷ Haşr 59/24.

⁸⁸ Kur’ân Yolu, II, s. 632-633.

⁸⁹ Râzî, *a.g.e*, XI, s. 165.

⁹⁰ Yurdagür, Metin, *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah’ın İsimleri*, Marifet Yay., 4.Baskı, İstanbul, 2006, s. 24.

⁹¹ Â’râf 7/180; İsrâ 17/110; Tahâ 20/8.

edilen bir mânâdır. Zâtı itibariyle bâtın (duyuüstü) olan Yüce Allah, oluşum ve değişimlerin işaret ettiği sıfatlarıyla zâhirdir. Teknik olarak ise, yüce Allah'ı tanıtan kelimelerden müştak yani türemiş olanlar isim, diğerleri ise sıfat olarak anılırlar.⁹²

Kâinata yegâne şuurlu varlık olarak, inanan ve inandığı varlığa ibâdet etmek isteyen insan için Allah'ın bazı isim ve sıfatlarla nitelendirilmesi gâyet doğal ve kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Zira bilinmeyene ve tanınmayana tapınmak muhaldir (imkânsızdır). Bu nedenle bu isimler Yaratıcı-kâinat ve Yaratıcı-insan ilişkisine ışık tutması, zât-ı ilâhîyenin sınırlı da olsa bilinmesi ve tevhid inancının açık bir şekilde anlaşılıp gönüllerde ve zihinlerde yerleşebilmesi açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda, bütün semâvî kitaplar, insanın bütün benliğiyle bağlanıp kendisine yakın hissettiği ancak dünya gözüyle göremediği Yaratıcı'yı gerektiği kadar tanıyabilmesi için O'nu vasıflandırmıştır. Bunun yanı sıra, kâinatın küçültülmüş bir numunesi olan insan aklî istidlaller yanında, gönül hayatı bakımından da (dua ve zikir vasıtasıyla) Yaratıcı ile münasebet kurmak ihtiyacındadır. Bu münasebetlerin kurulmasında da esmâ-i hüsnâ'nın vazgeçilmez bir rolü olduğu muhakkaktır.

Allah'ın isim ve sıfatlarını celal ve cemel şeklinde iki gruba ayıran mutasavvıflar, O'nun kahır ve gazâbına delâlet eden esmâ ve sıfatı için *celal*, lütuf ve rızasına delâlet eden isim ve sıfatlarıyla mutlak güzelliğini ifade etmek için de *cemel* tabirini kullanırlar.⁹³ Bu çerçevede çalışmanın bu kısmında, taşıdıkları lütuf, sevgi, ihsan ve mağfiret gibi anlamlarla Allahu Teâlâ'nın rahmet sıfatıyla doğrudan alakalı olduğu düşünülen isimlerden Kur'ân'da geçenleri incelemeye çalışacağız.

1.4.1. Rahmân ve Rahîm

Kur'ân-ı Kerîm'de kâinatı yaratan ve idare eden en yüce ve mükemmel varlığın özel adı olan Allah isminden sonra en çok kullanılan ilâhî isimlerden birisi *Rahmân* ismidir. Bu isim yüce kelimada elli yedi defa geçmekte ve besmelede olduğu üzere ekseriyetle ulûhiyetin ikinci özel ismi olarak kullanılmaktadır.⁹⁴

⁹² Topaloğlu, Bekir, "Allah", *DİA*, Ankara 2007, II, s. 481- 483.

⁹³ Yurdagür, *a.g.e.*, s. 19.

⁹⁴ Yurdagür, *a.g.e.*, s. 69.

Rahmân dil açısından *rahm* ve *rahmetten* türemiş sürekli ve pek fazla acıma mânâsına gelen bir *sıfat-ı müşebbehe* kipi ki *çok merhametli, çok rahmet sahibi* mânâsına bir sıfattır.⁹⁵ Sadece Allah'a mahsus olup başka hiçbir varlık için kullanılmayan bu isim en uzak geçmişe doğru bütün yaratılmışlara sonsuz ve sınırsız lütuf, ihsan ve rahmet bahşeden demektir. *Rahmân* rahmetiyle muamele ederken buna mazhar olan varlığın hak etmesine, layık olmasına bakmaz; bu sıfatın tecellileri yağmur gibi her tarafı kaplar.⁹⁶ Yüce Allah *Rahmân* olduğu için ezeli rahmeti umumîdir. Dolayısıyla *Rahmân*, O'nun canlı cansız, büyük küçük, insan hayvan, mu'min kâfir, cin-şeytan-melek her mahlûka karşı olan rahmetini ifade eder. Her şeyin ilk yaratılışında almış olduğu bütün fitrî kabiliyet ve ihsanlar O'nun *Rahmân* oluşundan kaynaklanmaktadır.⁹⁷

Yeryüzünde yaşayan bütün bitkilerin ve hayvanların tedbir, terbiye ve idaresindeki benzerlik, uygunluk, intizam, düzen, lütuf ve merhamet *Rahmâniyetin* tecellisiyledir. *Rahmân*'ın bütün varlıkları kaplayan rahmetinin sağladığı imkânları O'nun rızasına uygun şekilde kullananlar, âhirette O'nun *Rahîm* isminin ifade ettiği ilâhî rahmete de mazhar olacaklardır.

Çok merhamet sahibi, rahmeti bol mânâlarına gelen *Rahîm* ismi ise Kur'ân-ı Kerîm'de Yüce Yaratıcı'yı nitelemek üzere yüz elli dört defa geçmektedir.⁹⁸ *Rahîm* ismi bunlardan sadece üçünde⁹⁹ yalnız başına kullanılmış diğer âyetlerde ise diğer isimlerinden biriyle terkip oluşturmuştur. Allah'a münhasır olmayıp kullar için de kullanılan bu isim, Tevbe sûresi 128. âyetinde Hz. Peygamber'i tavsif etmek için kullanılmıştır. *Rahîm*, mazlumların son sığınağıdır. Bu dünyada haram-helal demeden insanların haklarını yiyen, kul hakkına riâyet etmeyen, Hakk'a karşı gelen ve halka zulmedenler, para, makam ve unvanlarıyla övünenler dünyada cezalarını çekmeden giderlerse de, âhirette malları, evlatları ve servetleri onlara fayda vermeyecektir. Bu açıdan *Rahîm* ismi, kâfirler ve zâlimler için tehdit; mü'minler ve mazlumlar için ise bir sığınak ve teselli kaynağıdır.

İki isim de rahmet masdarından mübalağa ifade eden isimler olmakla beraber bazı İslâm âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "*Allah mu'minleri çok bağışlayıcı, onlara çok*

⁹⁵ Elmalılı, *a.g.e*, I, s. 72.

⁹⁶ Kur'ân Yolu, I, s. 59.

⁹⁷ Elmalılı, *a.g.e*, I, s. 76.

⁹⁸ Yurdağür, *a.g.e*, s. 73.

⁹⁹ Nisâ 4/29; İsrâ 17/66; Ahzâb 33/43.

merhametlidir.”¹⁰⁰ gibi âyetleri göz önüne alarak *Rahmân* ve *Rahîm* isimleri arasında ciddi farklar olduğunu ifade etmişlerdir. Allah kendisini bir arada andığı bu iki isimle tavsif ettiğine göre, bunlar arasında fark olması gereklidir. Şöyle ki: *Rahmân* ismi, *Rahîm* isminden daha mübalağalıdır. Çünkü harfin fazlalığı mânânın da fazlalığını gösterir.¹⁰¹

Rahmân, kullardan bir benzerinin çıkması tasavvur olunamayan nimetler veren demektir. *Rahîm* ise kullardan da benzerinin çıkması düşünülebilen şeylerle nimet veren demektir. Allahu Teâlâ *Rahmân*'dır; çünkü O, hiçbir kulun takat getiremeyeceği şeyleri yaratır. *Rahîm*'dir; çünkü kullarının yapmış olduğu eksik taâte karşılık, onlara hâlis bir cennet verir. *Rahmân* büyük nimetlere baktığı ve kapsamı daha geniş olduğu, *Rahîm* ise küçük nimetlere baktığı ve daha dar kapsamlı olduğu cihetle; Cenâb-ı Hak sadece *Rahmân* lâfzını zikretmekle yetinseydi, kulları O'ndan utanır ve basit isteklerde bulunmak imkânsız olurdu. Ancak kulları O'nun *Rahmân* olduğunu bildiği için, O'ndan büyük şeyler isteyebilir; ama aynı zamanda *Rahîm* de olduğunu bildikleri için O'ndan ayakkabının bağını ve tencerenin tuzunu dahi isteyebilirler!¹⁰² O, kemiyet olarak dünyanın *Rahmân*'ı, âhiretin ise *Rahîm*'idir. Çünkü ilâhî rahmet dünyada hem mü'minleri hem kâfirleri, âhirette ise yalnızca mü'minleri kapsar. Nitekim “Allah'ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızkı kim haram kılmış?” De ki: “Bunlar, dünya hayatında mü'minler içindir. Kıyâmet gününde ise yalnız onlara özgüdür...”¹⁰³ âyeti bu hususa açık bir delildir.

Dünyada ilâhî nimetin kapsamındakiler sayıca çok olduğundan bu durum daha mübalağalı olan *Rahmân* ismi ile alakalıdır.¹⁰⁴ O'nun *Rahmân* oluşu ezele, *Rahîm* oluşu ise lâyezâle -ölümsüzlüğe- göredir. Bu sebeple, yaratılmışlar *Rahmân* ismiyle başlangıçtaki rahmetinden, *Rahîm* oluşuyla ise gelecekteki merhametinden faydalanıp istifade ederler.¹⁰⁵ Allah'ın *Rahmân* oluşunun karşısında mü'min ve kâfir, dünya ve âhiret eşit iken *Rahîm* oluşunun karşısında bunlar açık bir farkla birbirinden ayrılırlar. *Rahmân*'ın rahmeti başlangıçta iyiliği dilemeye yönelik Allah'ın zâtına ait bir sıfat iken, *Rahîm*'in rahmeti de sonunda iyilik yapmaya yönelik bir fiilî sıfat olarak kabul edilir.

¹⁰⁰ Ahzâb 33/43.

¹⁰¹ Beydâvî, a.g.e, I, s. 21.

¹⁰² Râzî, a.g.e, I, 325-329.

¹⁰³ Â'râf 7/32.

¹⁰⁴ Beydâvî, aynı yer.

¹⁰⁵ Elmalılı, a.g.e, I, s. 74.

Rahmân'ın rahmeti yüce nimetler, *Rahîm*'in rahmeti ise nimetlerin incelikleri ile ilgilidir. *Rahmân*'ın kullanılışı özel, ilgi alanı ise genel iken; *Rahîm*'in kullanılışı genel, ilgi alanı ise özeldir.¹⁰⁶ Çünkü rahmetin gereği yaratma, rızıklandırma, nimetlendirme ve yaşatmadır. Bu iki sıfatı aynı anda kendisinde bulundurmamak sadece Allah'a özgüdür; tıpkı *Rahmân* sıfatı ile nitelenmenin sadece O'na özgü olması gibi. Buna göre, herhangi bir kulun *Rahîm* sıfatı ile nitelenmesi caizdir. Fakat *Rahmân* sıfatını herhangi bir kula yakıştırmak îmân ilkeleriyle bağdaşmaz ve caiz değildir.¹⁰⁷ Kur'ân'da *Rahmân* isminin insanlar hakkında hiç kullanılmayıp, münhasıran Allah'ın sıfatı oluşu ve *Rahîm* isminin ise bir âyette¹⁰⁸ Hz. Peygamber'i tavsif etmek için kullanılmış olması da bu hususa delil teşkil eder.

Kulun *Rahmân* isminden nasibi, gözleri hakka ve hakikate karşı perdeli olan kulları şefkat ve nezaketle uyarmak, günahkârlara merhamet nazarıyla bakmak, dünyada işlenen her günahı Allah'a karşı bir isyan telakki edip onu eliyle ya da diliyle ortadan kaldırmaya gayret etmektir. Çünkü işlenen her günah onu işleyeni Rabbinden uzaklaştırırken ilâhî azaba yaklaştırır; böylesi ise acınmaya en çok lâyık olan kimsedir. *Rahîm* isminden alınabilecek nasip ise fakir ve gariplerin ihtiyacını gidermeye çalışmaktır. Serveti ve nüfuzuyla bunu güç yetiremeyen kimse sıkıntıya düşenlere dua etmeli ve acı ve kederlerine ortak olmalıdır.

1.4.2. Raûf

Rahmet kelimesine anlamca en yakın bir kelime olan *re'fet*, sözlükte *şefkat ve merhamet etmek, acımak* anlamına gelir.¹⁰⁹ *Ref'et*, rahmetin ileri derecesini ifade etmekte olup hoşlanılmayan bir şeyi kaldırmak, zararı izale etmek mânâsındadır. Rahmet ise daha kapsamlı olup hem zararı bertaraf etmeyi, hem de iyilikte bulunmayı kapsar.¹¹⁰ Buna göre *ref'et*, rahmete ait hususî bir anlamdır. *Raûf* bu kökten mübalağa bildiren bir sıfat olduğundan *merhametin ileri ve hususi bir şekliyle merhamet sahibi olan, müşfik* anlamına gelir.

¹⁰⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 77.

¹⁰⁷ Kutub, Seyyid, *Fi-Zılâli'l-Kur'ân*, terc. Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay., İstanbul, 1980, I-X, I, s. 20; Ateş, *a.g.e.*, I, s.73; Zuhaylî, *a.g.e.*, I, s. 47-49; İsfahânî, *a.g.e.*, s. 420.

¹⁰⁸ Tevbe 9/128.

¹⁰⁹ Ibn Manzur, *a.g.e.*, IX, s. 12.

¹¹⁰ Zuhaylî, *a.g.e.*, I, s. 299-300.

Fa'ul vezninde mübalağa bildiren bir sıfat olan *Raûf* ismi Allah'a nisbet edildiğinde *ileri derecede şefkatli ve merhametli* mânâsı kastedilir.¹¹¹ Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette re'fet, on bir âyette raûf kelimesi geçmektedir. *Raûf* isminin yer aldığı on bir âyetin birinde¹¹² bu kelime Hz. Peygamber'e izâfe edilmektedir. *Raûf* ismi Allah'a nisbet edildiği on âyetin ikisinde tek başına kullanılmakta olup¹¹³ O'nun kullarına çok şefkatli olduğu belirtilirken, diğerlerinde ise *Rahîm* ismi ile birlikte kullanılmaktadır.

Kullarının îmânını zâyi etmemesi¹¹⁴, kendi rızası için çalışanlara sevap vermesi¹¹⁵, tevbeleri kabul etmesi¹¹⁶, azabından sakındırması¹¹⁷, mü'minlerin kalplerinin kinden arındırılması¹¹⁸, insanların karanlıklardan aydınlığa çıkarılması¹¹⁹ Allah'ın *Raûf* isminin tecellîleri arasındadır.

Bazı âlimler *Raûf* ile *Rahîm* arasında fark gözetmezken, çoğunluk *Raûf*'un *Rahîm*'den daha ileri derecede şefkat ve merhamet içerdiğini kabul etmektedir. Ebû Abdullah el-Halîmî *Raûf* isminin bir tecellîsi olarak Allah'ın, kullarını onlara zor gelecek şeylerle mükellef tutmadığını söylemekte, yolcuların ve hastaların bazı vecîbelerinin hafifletildiğini veya tamamen kaldırıldığını buna örnek olarak zikretmektedir.¹²⁰

1.4.3. Tevvâb

Tevbe, sözlükte dönmek anlamına gelir.¹²¹ Bir diğer ifadeyle en güzel şekilde günahı terk etmek demektir.¹²² Şeriat lisanında ise günahı bilip itiraf etmek, o yapılan günahtan dolayı nedamette bulunmak ve o günahı bir daha işlememeye katıyyen niyet etmektir. Allah'a isnad edilen bir *tevbe* ise ukubetten yani ceza vermekten vazgeçip affetmek, kulunun günahını lütfen bağışlamak mânâsındadır.¹²³ Özür dilemenin en etkili yolu olan

¹¹¹ Topaloğlu, *a.g.e.*, "Raûf", XXXIV, s. 468.

¹¹² Tevbe 9/128.

¹¹³ Bakâra 2/207; Âl-i İmrân 3/30.

¹¹⁴ Bakâra 2/143.

¹¹⁵ Bakâra 2/207.

¹¹⁶ Tevbe 9/117.

¹¹⁷ Âl-i İmrân 3/30.

¹¹⁸ Haşr 59/10.

¹¹⁹ Hadid 57/9.

¹²⁰ Topaloğlu, *a.g.e.*, "Raûf", XXXIV, s. 468.

¹²¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 232.

¹²² İsfahani, *a.g.e.*, s. 200.

¹²³ Bilmen, *a.g.e.*, I, s. 42.

tevbe, kötü olan şeyleri terk etmekle beraber güzel olan şeyleri yapmaya gayret emektir.¹²⁴ *Tevvâb* ise çok tevbe eden kul manasında olup mübalağalı ism-i fail sigasındadır.¹²⁵ Bu isim Allah'a nisbet edildiğinde *tevbeleri çok kabul eden* demek olur.

Tevvâb ismi genellikle “kullarını tevbeyle muvaffak kılan ve tevbelerini kabul eden” şeklinde yorumlanmıştır. *Tevbe* kavramı insana nispet edildiğinde geçici olan günah ve mâsiyeti bırakıp, aslî olan düzgün hale ve itaate dönmeyi anlatır. Allah'a nispet edildiğinde ise geçici olan öfke nazarından aslî olan rıza, muhabbet ve rahmet nazarına dönmeyi ifade eder. Bu nedenle tevbenin şer'î mânâsı, kulun günahını itiraf ederek ondan pişmanlık duyması ve bir daha yapmamaya azmetmesi, Allah'ın da bu tevbeyi kabul ile mağfiret etmesi diye açıklanır.¹²⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de *tevbe* kavramı fiil ve isim kalıplarıyla otuza yakın âyette Allah'a izâfe edilmektedir. *Tevvâb* ise Allah'ın bir ismi olarak dokuz âyette rahîm, bir âyette *Hakîm* ismiyle¹²⁷, bir âyette de tek başına¹²⁸ olmak üzere toplam on bir defa geçmektedir.¹²⁹ Yüce Yaratıcı'nın tevbeyi kabul ederek günahları affetmesi ve cezayı kaldırması O'nun sonsuz rahmetinin gereği ve sonucudur. Nitekim *Tevvâb* isminin Kur'ân'da ekseriyetle *Rahîm* ismiyle birlikte vârid oluşu da buna delalet etmektedir. O, tevbeyi ne rikkatten (yufka yüreklilikten), ne fayda temini veya zarar savma gibi bir sâikten dolayı kabul eder. Bilakis O, sırf ihsan ve lütfundan dolayı tevbeleri kabul eder. Eğer mükellef olan kul, her an günah işlese, sonra da tevbe edip ömrü boyunca bu hali üzere kalsa, Allah onun önceki günahlarını bağışlayıp, tevbesini kabul edebilir. Böylece O, tevbeleri çok kabul etme vasfına müstehak olarak *Tevvâb* diye isimlendirilmiştir.¹³⁰

Hak Teâlâ'nın en çok sevdiği amellerden birisi de kulunun tevbe etmesidir. Nitekim bir âyette¹³¹ Allah'ın tevbe edenleri sevdiği ifade edilmiştir. Bu da gösteriyor ki Allah'ın sevgisine ve merhametine mazhar olmanın bir yolu da günahın arkasından hemen ve bolca tevbe istiğfar etmektir.

¹²⁴ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 200-201.

¹²⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, I, s. 232-233.

¹²⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 340.

¹²⁷ Nur 24/10.

¹²⁸ Nasr 110/3.

¹²⁹ Topaloğlu, *a.g.e.*, “Tevvâb”, XXXXI, s. 48-49.

¹³⁰ Râzî, *a.g.e.*, II, s. 428.

¹³¹ Bakâra 2/222.

1.4.4. Rezzâk

Rızık, Allah'ın canlıya zevk ve faydalanma nasip ettiği şeydir.¹³² *Rezzâk* ise dil yönünden rızıktan türemiş bir ism-i fâildir. Sözlükte *kesintisiz biçimde çokça rızık veren* anlamına gelmektedir. Allah'a nisbet edildiğinde ise bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren mânâsına gelir. “*Yeryüzünde yürüyen her canlının rızıkı Allah'a aittir...*”¹³³

Rezzâk; rızıkı yaratan, onu veren veya sebeplere bağlayandır. Herhangi bir mahlûka rızıkın ulaşmasına vesile olan insana *Râzık* denilebilirse de, *Rezzâk* Allah'tan başkası için kullanılamaz.¹³⁴ Rızıkın Kur'ân'da fiil halinde insana hiç isnad edilmeyişinden anlaşılıyor ki, Kur'ân'a göre rızık, ya doğrudan doğruya ya da sebeplendirme yoluyla Cenâb-ı Allah'a aittir. Bu çerçevede, hakiki mânâda rızıkı veren yalnız O'dur. Kur'ân'da bu husus “*Şüphesiz rızık veren, kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır.*”¹³⁵ âyetiyle açık bir şekilde hükme bağlanmıştır ki; bu aynı zamanda Kur'ân'da *Rezzâk* kelimesinin geçtiği tek âyet-i kerîme olarak dikkat çekmektedir. Cenâb-ı Hak rızıkı yaratan, bizzat veya çeşitli sebepler vasıtasıyla canlıların istifadesine sunan yegâne Yaratıcı'dır. O'nun Kur'ân'da zikredilen önemli vasıflarından birisi de *Hayrü-r râzıkın* (rızık verenlerin en hayırlısı) olmasıdır. Bu niteleme Kur'ân'da beş farklı âyette geçmektedir.¹³⁶ Kulun *Rezzâk* isminden nasibi rızık verenin yalnız Allah olduğunu bilmesi, sadece O'ndan talep etmesi ve O'na güvenmesidir.

1.4.5. Gafûr

Sözlükte *bir şeye onu kirden koruyacak elbise giydirmek* manasındaki ğ-f-r kökünden türeyen *gafûr* kelimesi *çok affeden, çok bağışlayan* demektir.¹³⁷ Günahları örten anlamına da gelen bu isim mübalağalı ism-i fail kalıbındadır.¹³⁸ Kur'ân'da doksan bir defa müstakil ya da esmâ-i hüsnâdan diğer bazı isimlerle terkip oluşturacak şekilde kullanılmıştır.¹³⁹ Bu isim sadece iki âyette tek başına geçmiş, yetmiş bir yerde ise *Rahîm* ismiyle birlikte *gafûru-rrahîm* şeklinde kullanılmıştır. *Gafûr* isminin Kur'ân'da *Rahîm*

¹³² Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 224.

¹³³ Hûd 11/6.

¹³⁴ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 425.

¹³⁵ Zâriyat 51/58.

¹³⁶ Mâide 5/114; Hac 22/58; Mu'minûn 23/72; Sebe 34/39; Cuma 62/11.

¹³⁷ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 757-758.

¹³⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, s. 25.

¹³⁹ Yurdağür, *a.g.e.*, s. 142.

ismiyle böylesine dikkat çekici bir tekerrür içinde kullanılması, bu ismin muhtevasına süreklilik ve derinlik kazandırmakta, ayrıca ilâhî bağışlayıcılığın ve sevginin en üst mertebesini teşkil eden rahmet sıfatıyla olan yakın ilişkisini de vurgulamaktadır. Nitekim söz konusu ismin başka bir âyette¹⁴⁰ çok seven ve sevilen mânâsındaki *el-Vedûd* ismi ile birlikte kullanılmış olması da bu noktaya işaret etmekte ve *Rahmân*'ın kullarına olan sevgisinin O'nu günahkâr kullarını bağışlamaya ve günahlarını örtmeye sevk ettiğini göstermektedir.

Kur'ân'da bu isim genellikle kendi anlamını destekleyen, az iyiliğe çok karşılık veren anlamındaki *eş-Şekûr*¹⁴¹, hiç bir sorumluluk kalmayacak şekilde günahları affeden mânâsına gelen *el-Afuvv*¹⁴², daima üstün, yenilmez yegâne galip mânâsındaki *el-Aziz*¹⁴³ gibi isimlerle birlikte tekrarlanmaktadır. Bütün bunlar göstermektedir ki O, mü'min kullarının günah ve kusurlarını örten, dostlarına iyilik ve lütufta bulunan ve onları sevendir. İbn-i Abbâs şöyle der: *Yüce Allah dostlarını, sizden birinizin, kardeşini sevdiği gibi, güler yüzle ve muhabbetle sever.*¹⁴⁴

Kulun *Gafûr* isminden nasibi, ifşa edilmesini (açıklanmasını) istemediği kusur ve günahlarının aynısını ya da benzerlerini başkalarında gördüğü zaman onları yaymayıp örtmesidir. Şüphe yok ki bunun aksi bir davranış yani insanların kusurlarını ve gizli taraflarını araştırmak ve kötülüğe kötülükle karşılık vermek *Gafûr* isminin tecellilerine mazhar olan birine yakışmaz.

1.4.6. Halîm

Nefsi ve tabiatı öfkenin heyecanına karşı kontrol etmek manasındaki h-l-m kökünden türeyen *halîm* sözlükte *yumuşak huylu, ağır başlı* anlamlarına gelmektedir.¹⁴⁵ İlâhî bir sıfat olarak *Halîm* ise Allahu Teâlâ'nın her günah işleyen kişiyi hemen cezalandırmadığını, böylelerine karşı hemen hışım ve gazapla mukabelede bulunmadığını, suçlulara nedamet

¹⁴⁰ Burûc 85/14.

¹⁴¹ Fâtır 35/30, 34; Şûra 42/23.

¹⁴² Nisâ 4/43, 99; Hac 22/60; Mücadele 58/2.

¹⁴³ Fâtır 35/28; Mülk 67/2.

¹⁴⁴ Sâbunî, *a.g.e.*, III, s. 542.

¹⁴⁵ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 305.

(pişmanlık) duyup tevbe etmeleri için yeterli bir süre tanıdığını, ancak suça ve suçluya gereken karşılığı verme hususunda da asla ihmalinin söz konusu olmadığını ifade eder.¹⁴⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de hiç bir âyette tek başına (münferid olarak) kullanılmayan bu isim daha ziyade Allah'ın *Gafûr* ismiyle terkip oluşturarak *Gafûrun Halîm*¹⁴⁷ şeklinde kullanılmıştır. Bu durum hilmde affedicilik, bağışlayıcılık ve hoşgörünün esas olduğunu ortaya koymaktadır. Kur'ân'da hem Allah'ın hem de insanın vasfı olarak kullanılan bu isim iki âyette Hz. İbrâhîm¹⁴⁸, bir âyette oğlu Hz. İsmail¹⁴⁹ ve bir âyette de Hz. Şuayb¹⁵⁰ hakkında kullanılmıştır.

Yüce Allah'ın isyanlarına rağmen âsileri, inkârlarına rağmen münkirleri, hainlik ve fitnelere rağmen münafıkları hemen cezalandırmayıp nimetlerini kesmemesi O'nun acziyetinden değil rahmet ve merhametinden ileri gelmektedir. Zira *Halîm*, ceza vermeye muktedir olduğu halde âsînin cezasını vermekte acele etmeyip mühlet veren demektir. Dolayısıyla cezalandırmaktan aciz olarak affeden kimse *Halîm* olarak vasıflandırılmaz.

*“Allah, insanları kazandıkları (günahlar) yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları belli bir süreye kadar erteliyor. Nihâyet ecelleri gelince gereğini yapar. Şüphesiz ki Allah, kullarını görmektedir.”*¹⁵¹ âyetinden açıkça anlaşıldığı üzere cezaların hemen verilmemesi bir ihmal değil imhal yani süre vermedir. Nitekim Yüce Yaradan bu konuda şu uyarıyı yapmaktadır: *“Sakın zâlimlerin yaptıklarından Allah'ın gâfil olduğunu sanma! Ancak Allah, onların cezalarını, gözlerin dışına fırlayacağı güne erteliyor.”*¹⁵²

1.4.7. Kerîm

Sözlükte *eli açıklık, cömertlik* anlamlarına gelen k-r-m kökünden türeyen *Kerîm* Yüce Allah'ın bir sıfatı olarak *her yerde ve her zaman açıkça ortaya çıkan nimetler veren*

¹⁴⁶ Yurdagür, *a.g.e.*, s. 138.

¹⁴⁷ Bakâra 2/22, 235; Âl-i İmrân 3/155; Mâide 5/101.

¹⁴⁸ Tevbe 9/114; Hûd 11/75,

¹⁴⁹ Saffât 37/101.

¹⁵⁰ Hûd 11/87.

¹⁵¹ Fâtır 35/45.

¹⁵² İbrâhîm 14/42.

ve iyilik yapan anlamlarına gelir.¹⁵³ İlâhî bir sıfat olarak ise *Kerîm* hayrı çok ve bol, bağışlaması sonsuz olan, her türlü şeref ve fazileti zatında toplayan mânâsındadır.¹⁵⁴ Kur'ân'da Allah'ın insanı şerefli kılışı¹⁵⁵, insana olan ihsan ve ikramı¹⁵⁶ bu kökün çeşitli türevleriyle ifade edilmiştir.

Kur'ân'da yirmi yedi defa zikredilen bu kelime iki âyette¹⁵⁷ Allah'ı, bir âyette Kur'ân'ı¹⁵⁸, bir âyette de Cebrail'i ya da Hz. Peygamber'i¹⁵⁹ nitelemek için kullanılmıştır. Kur'ân'da geçen ve *kerîm* ile aynı kökten türeyen diğer iki isim ise *ekrem* ve *zü'l-celali ve'l-ikramdır*. *Ekrem* dil yönünden *ismi tafdil* sigasında olup Allah hakkında kullanıldığında *keremi bütün kerem sahiplerinden daha fazla* olan demektir. Çünkü kusursuz Yüce Allah karşılıksız verir.¹⁶⁰ Yani o her cömertten daha cömert olup keremine ve kerametine nihâyet yoktur; karşılıksız, bedelsiz, korkusuz, endişesiz lütuf ve hilmi ile sebepli ya da sebepsiz nimetler verir ve gerçek *Kerîm* (cömert) yalnız kendisidir.¹⁶¹ O, sonsuz keremiyle günahkâr ve âsi kullarını hemen cezalandırmayıp, kullarının tevbe etmelerine zaman tanır ve onları çalışmalarının karşılığını elde edeceği o âhîret yurdunda bir araya getirinceye değin vereceği cezayı erteler.¹⁶²

Bu açıklamalar da gösteriyor ki O'nun sonsuz Rahmâniyetinin bir tecellisi de hak etmesine ya da layık olup olmasına aldırış etmeden tüm kullarına sonsuz ve tükenmez rahmet hazinelerinden bol bol ikram etmesidir. Kulun bu isimden nasibine düşen ise Rabbinin kendisine ikram ettiği nimetleri yine O'nun rızası için muhtaç olanlara infak etmesidir.

1.4.8. Vehhâb

Kişinin kendi malını herhangi bir karşılık düşünmeden başkasına vermesi manasına gelen *hibe* mastarından türeyen *Vehhâb*, mübalağalı ism-i fail olup *çok hibe eden*

¹⁵³ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 906.

¹⁵⁴ Yurdagür, *a.g.e.*, s.159.

¹⁵⁵ İsrâ 17/70.

¹⁵⁶ Fecri 89/17.

¹⁵⁷ Neml 27/40; İnfitâr 82/6.

¹⁵⁸ Vâkı'a 56/77.

¹⁵⁹ Hakka 69/40.

¹⁶⁰ Beydâvî, *a.g.e.*, V, s. 533.

¹⁶¹ Elmalılı, *a.g.e.*, IX, s. 353.

¹⁶² Râzî, *a.g.e.*, XXII, s. 546-547.

demektir.¹⁶³ Arapça 'da mübalağa ve tekerrür ifade eden fa'al kalıbında bir sıfat olup Allahu Teâlâ'nın her türlü nimeti her zaman ve her yerde bütün mahlûkatına herhangi bir garaz ve ivaz olmaksızın, karşılıksız olarak bağışlaması demektir.¹⁶⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de *Vehhâb* ismi bir âyette esmâ-i hüsnadan *el-Aziz* ismiyle birlikte¹⁶⁵ iki âyette de münferid olarak¹⁶⁶ toplam üç âyette geçmektedir. Kur'ân'da bu ismin türediği hibe kökü, vehebe-yehebu fiiliyle ve bağışta bulunma anlamıyla sadece Allah'a izafe edilerek kullanılmıştır. Bu fiillerin geçtiği âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın evlat vermesi¹⁶⁷, hüküm vermesi¹⁶⁸ ve dost vermesi¹⁶⁹ ifade edilerek; vehhâb isminin tecellîsiyle her nevi maddî ve mânevî nimetleri bolca ihsan eden olduğu anlatılmıştır. Öte yandan insanlar başkalarına daha çok para ya da mal gibi maddî değerler hibe edebilir; ancak meselâ onulmaz hastalığa yakalanan kimseye şifa, kısır bir anne-babaya çocuk, yoldan çıkmış kimseye hidayet, belâlara düçar olmuş insana kurtuluş lütfedemezler. Bütün bunlar yalnızca *Vehhâb* olan Allah Teâlâ'ya mahsus olup ancak O'nun güç ve kudreti dâhilindedir.

Kulun *Vehhâb* isminden nasibi, merhametlilerin en merhametlisi olan Allah'ın lütfettiği nimetleri O'nun kullarına sadece rabbinin rızasını elde etmek için vermesidir, çünkü Allah'ın kulundan razı olması diğer bütün nimetlerin fevkindedir.

1.4.9. Vedûd

Sözlükte herhangi *bir şeyi sevmek, onun olmasını istemek* anlamındaki *vüdd* kökünden türemiş mübalağa bildiren bir sıfat olan *Vedûd*, *çok seven, çok sevilen* demektir.¹⁷⁰ Esmâ-i hüsnâdan biri olarak *sâlih kullarını çok seven ve onlar tarafından çok sevilen* mânâsına gelir.¹⁷¹ Bu kelimenin veznini teşkil eden *fe'ul* kalıbının Arapça'daki dil kurallarına göre hem ism-i fâil hem de ism-i me'ful mânâsını ifade edebilmesinden ötürü

¹⁶³ İbn Manzur, *a.g.e*, I, s. 803; İsfahâni, *a.g.e*, s. 1186.

¹⁶⁴ Yurdagür, *a.g.e*, s.104.

¹⁶⁵ Sâd 38/9.

¹⁶⁶ Âl-i İmrân 3/8; Sâd 38/35.

¹⁶⁷ İbrâhîm 14/3; Şûra 42/49.

¹⁶⁸ Şuarâ 26/21.

¹⁶⁹ Meryem 19/5.

¹⁷⁰ İsfahâni, *a.g.e*, s. 1143.

¹⁷¹ Topaloğlu, *a.g.e*, "Vedûd", XXXXII, s. 598-599.

salih kullarını çok seven ve kulları tarafından çok sevilen şeklinde iki türlü anlamak da mümkündür.

Vedûd ismi Kur'ân'da iki âyette geçmekte olup bu âyetlerin ilkinde¹⁷² *Rahîm*; diğerinde¹⁷³ ise *Gafûr* ismiyle bitişik olarak Allah'ı vasıflandırmak için kullanılmıştır. Bu durum söz konusu isimler arasında karşılıklı bir derecelenme ve birbirlerinin gerektirme bulunduğunu göstermektedir. Çünkü seven sevdiğine merhamet eder, lütuf ve ihsanda bulunur, kusurlarını affeder ve onu bağışlar. Dolayısıyla sevginin alameti sevdiğine vermektir. *Vedûd* isminden kulun nasibi ise, Allah'ın sonsuz rahmet ve sevgisini örnek alarak Allah'ı ve kullarını sırf Allah için sevmesidir.

1.4.10. Şekûr

Şükûr sözlükte *nimeti tasavvur edip onu göstermek* demektir. Buna göre şükür kişinin kedisine nimet verenin zikriyle dolup taşmasıdır.¹⁷⁴ Allah'ın şükürü kullarını bağışlaması, amellerinin karşılığını vermesi ve onları övmesidir.¹⁷⁵ *Şâkir* şükür mânâsından ism-i fâil, *şekûr* ise ism-i fâilin mübalağa sigasıdır. *Şekûr*, *çokça teşekkür eden* demektir. Allah'a nisbet edildiğinde “az da olsa kulun iyi bir ameline fazlasıyla karşılık veren” anlamına gelir.¹⁷⁶ *Şekûr* dört âyette Allah'a nisbet edilmiş, bunların üçünde *Gafûr* isminden sonra¹⁷⁷, birinde *Halîm* isminden önce yer almıştır¹⁷⁸. *Şekûr*'un bu kullanılışı, kelimenin içeriğinde kulun günahını bağışlaması veya cezalandırılması konusunda Allahu Teâlâ'nın acele etmeyip iyilik yapması için fırsat verebileceğine işaret etmektedir.

Sadece iki âyette Allah'ı tavsif eden *Şâkir* ismi *Âlim* ismiyle terkip oluşturur ki¹⁷⁹ bu da kulların yaptığı her güzel amelin Allah katında malum olduğunu ve bunların karşılığının Allah tarafından eksiksiz verileceğini hatırlatmaktadır. O nimet verici, ihsan edici ve bağışlayıcı olan Allah şükreden kullarına karşı sırf kendi lütfundan nimetini artırmakla karşılık vererek şükür muamelesi yapar. Yani, isyan eden kullarının aksine, Allah'ın, iyilik

¹⁷² Hûd 11/90.

¹⁷³ Burûc 85/14.

¹⁷⁴ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 560.

¹⁷⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, IV, s. 424.

¹⁷⁶ Topaloğlu, *a.g.e.*, “Şekûr”, XXXVIII, s. 493.

¹⁷⁷ Fâtır 35/30,34; Şûra 42/23.

¹⁷⁸ Tegâbün 64/17.

¹⁷⁹ Bakâra 2/158; Nisâ 4/147.

yapma gayreti içinde olan kullarına davranışı farklıdır. Şöyle ki; onlar az veya çok iyilik yapmak için ne kadar çaba sarf ederlerse, Allah da onlara daha fazla iyilik nasip eder. Onların tüm iyi niyetlerine rağmen, birtakım noksanları olsa bile, Allah onları görmemezlikten gelir. Onlar az veya çok sermaye olarak ne kadar iyi amel getirirlerse, Allah onu artırır.¹⁸⁰ Nitekim âyet-i kerîmede “...Şükrederseniz nimetimi artırırım, inkâr ederseniz şüphesiz ki azabım çok şiddetlidir.”¹⁸¹ buyurarak nimetin devamının ancak hakiki mânâdaki bir şükürle olabileceğini ifade etmektedir.

1.5. KUR’ÂN’DA İLÂHÎ RAHMETİN ÖZELLİKLERİ

Bilindiği üzere Yüce Yaratıcı duyularla ve akılla idrak edilemediği gibi benzeri¹⁸² ve dengi¹⁸³ olmadığı için tasavvur da edilememektedir. Dolayısıyla insan O’nu ancak kendisinin bildirdiği sıfatlarla ve sınırlı olarak tanıyabilir.

Öte yandan insan için, kendisini yoktan yaratan, sonra en güzel şekli verip kâinatı kendisine musahhar (hizmetkâr) eden ve an be an maddî ve mânevî sayısız nimetlerle rızıklandıran Rabbini tanımak ve bilmek istemesi son derece fitrî ve zorunlu bir ihtiyaçtır. Bu bağlamda yarattıklarının ihtiyaçlarını en iyi bilen Allah insanın bu ihtiyacını da cevapsız bırakmayarak; yüce kitabında birçok isim ve sıfatlarla kendisini tanıtmıştır. Bu isim ve sıfatlar ise bir kısmı zâtına bir kısmı da hem zatına hem de kâinattaki icraatına yönelik olup hepsi birbirlerinin tamamlayıcısı mahiyetindedir.

Allah’ın kendisini tanıtırken kullandığı sıfatlardan birisi hiç şüphesiz onun rahmetidir. Bu sıfat, O’nun canlı cansız her şeyi kuşatan Rubûbiyetinin en bariz tecellîsi ve göstergesidir. Kur’ân-ı Kerîm önyargısız bir şekilde biraz olsun okunduğunda bile bu husus belirgin ve net bir şekilde kendisini hissettirmektedir. Bu nedenle Allah Teâlâ’nın Kur’ân’da yer alan isimlerinden en önemlileri Rahmân ve Rahîm’dir. Her sûrenin başında yer alan besmele-i şerif de bu iki ismi içinde barındırmaktadır. Yine İslâm’ın en önemli emirlerinden olan namazın her rekâtında okunan Fatiha sûresinde de bu iki isim yer almaktadır.

¹⁸⁰ Mevdûdî, *a.g.e*, V, s. 238-239.

¹⁸¹ İbrâhîm 14/7.

¹⁸² Şûrâ 42/11.

¹⁸³ İhlas 112/4.

Kur'ân'da Allahu Teâlâ'nın kendisinin Rahmân, Rahîm, Gafûr, Vedûd, Raûf olduğunu sık sık hatırlatması ve "...*Rabbini merhamet etmeyi kendisine yazdı...*"¹⁸⁴ buyurması, Kur'ân'ın tebliğ edicisi Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğini¹⁸⁵ haber vermesi ve Kur'ân'ın bizzat kendisinin de inananlar için bir rahmet olması¹⁸⁶ gibi hususlar O'nun zât-ı uluhiyetinin tanıtılmasında rahmet sıfatının önem ve önceliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Peygamberler de gönderildikleri kavimlere Allah'ı tanıtırken onun rahmet sıfatını ön plana çıkarmışlardır. Örneğin Hz. İbrâhîm "*Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur. Beni yediren, içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur. Benim canımı alacak, sonra beni diriltecek O'dur. Ve hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum O'dur.*"¹⁸⁷ diyerek inkârcı kavmine karşı Rabbini rahmeti ile tanıtmaya çalışmıştır. Yine aynı şekilde Hz. Lut da inkâr eden ve kendisini yalanlayan kavmine karşı Rabbini *Rahîm* ve *Vedûd* olarak tanıtmıştır.¹⁸⁸

Diğer bütün sıfatlar hakkında geçerli olan *teşbihten tenzih* kaidesi Kur'ân'da bu derece üzerinde durulan ve birçok âyette dile getirilen Yüce Allah'ın rahmet sıfatı için de hiç şüphesiz aynen geçerlidir. Yani Allah'ın rahmet sıfatıyla kulların rahmet sıfatı arasında ciddi farklar söz konusudur. Mesela Allah dışında herkes verdiğini maddî ya da mânevî bir karşılık için verirken sadece O karşılıksız verir. Bu anlamda mutlak cömert ve rahmet sahibi olan yalnızca O'dur.

Kâinatta öncelikle esas olan rahmettir. Yüce Yaradan bütün kâinatta rahmetiyle tecellî halindedir. O'nun rahmet ve merhameti dünyada mü'min-kâfir, sorumlu-sorumsuz hatta şey adını alabilen her varlık ve her ne varsa hepsini kaplamış; ileride meydana gelecek ve varlık âleminde zuhur edecek olan şeylerin hepsine şâmil olmak üzere hepsini kuşatmıştır. Hz. Peygamber'in ifadesiyle "*Âlem ve âlemde olan her şey öyle bir lütuf ve hikmet üzere yaratılmıştır ki hiçbir şey bu lütuf ve hikmetten mahrum bırakılmamıştır.*"¹⁸⁹

¹⁸⁴ En'am 6/12,54.

¹⁸⁵ Enbiyâ 21/107.

¹⁸⁶ Neml 27/77; Ankebut 29/51; Lokman 31/3.

¹⁸⁷ Şuarâ 26/77-82.

¹⁸⁸ Hûd 11/90.

¹⁸⁹ Gazâlî, Ebû Hamîd, Muhammed b. Muhammed, *Kimyâ-yı Saadet*, terc. Şair Hüsameddin Sehabi Efendi, Sağlam Yay., İstanbul, 2014, s. 746-747.

Bu husus şu âyetlerde açık bir şekilde dile getirilmiştir: “...Allah buyurdu ki: *Kimi dilersem onu azabıma uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım.*¹⁹⁰” “*Arş’i yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar (melekler), Rablerini hamd ile tesbih ederler, O’na îmân ederler. Mü’minlerin de bağışlanmasını isterler: Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tevbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru! (derler).*”¹⁹¹

Hız. Peygamber, Ebu Hureyre’den rivâyet edilen ve Allah Teâlâ’nın rahmetinin genişliğini ifade eden bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuştur: “*Allah’ın yüz rahmeti vardır, ondan cinlerin, insanların, hayvanların ve haşeratın arasına bir tane indirdi. İşte o bir ile birbirlerine şefkat gösterir, merhamet ederler. O bir ile vahşi hayvan yavrusuna şefkat gösterir. Allah doksan dokuz rahmeti de geriye bıraktı, onunla Kıyâmet gününde kullarına merhamet edecektir.*”¹⁹²

Kâinattaki her olay ve oluş O’nun rahmetinin sonucudur. “*Allah’ın rahmetinin eserlerine bir bak: Arzı, ölümünün ardından nasıl diriltiyor! Şüphesiz O, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O, her şeye kadirdir.*”¹⁹³ Yaratılmış olup O’nun rahmetinden nasibini almamış hiçbir şey yoktur. Hatta Â’râf sûresinin başında da görüldüğü üzere iblis bile önceleri cennette yaşamış “bana mühlet ver” dileği dahi bir zaman için yerine getirilmiştir.¹⁹⁴

Allah’ın rahmet olarak indirdiği kitaba îmân edip, gönderdiği Resûlü’nün sünnetine ittiba edenlere amellerinin karşılığı dünyada verileceği gibi, ebedî âhîret âleminde de verilecektir. Bu ise bütünüyle O’nun sonsuz rahmetindedir. Çünkü ibâdet gelecekteki bir ücretin mukaddimesi veya onu hak ettirecek bir sebep değil, zaten verilmiş olan nimetlerin şükrüdür. Buna ilaveten, Yüce Yaradan mü’min kullarını îmân ve ibâdete muvaffak kılarak

¹⁹⁰ Â’râf 7/156.

¹⁹¹ Gâfir 40/7.

¹⁹² Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul 1981, Edep, 19; Tirmizî, Da’avât, 99; Müslim, Ebu’l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî En-Nisaburi, *Sahîh-i Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Tevbe, 17-21.

¹⁹³ Rum 30/50.

¹⁹⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, s. 156-157.

ayrı bir nimette bulunmuştur. Tüm bunların yanı sıra âhirette onları cennetiyle mükâfatlandırması bütünüyle rahmettir.

2. BÖLÜM

RAHMETİN TECELLÎ BİÇİMLERİ

Sonsuz rahmetiyle her an tecellî halinde olan Yüce Allah, hiçbir ayırım gözetmeden bütün mahlûkata rahmet ve merhametinin tezahürlerini bu dünyada göstermekte olup ebedî âlemde de sadece mu'min kullarına has olmak üzere sonsuz nimetler bahşedecektir. Bu çerçevede çalışmanın bu bölümünde öncelikle dünyevî rahmet tecellîleri anlatılacak olup bu kısım da maddî ve manevî rahmet tecellîleri başlıkları altında incelenecektir. Daha sonra ise ikinci ana başlık altında uhrevî rahmet tecellîleri ele alınacaktır.

2.1. DÜNYEVÎ RAHMET TECELLÎLERİ

Bütün insanlığa rahmet ve hidâyet rehberi olarak gönderdiği yüce kitabında kendisini müteaddid defa *Rahmân* ve *Rahîm* isimleriyle bizlere tanıtan, rahmeti kendisine vacip kıldığını belirten ve günahkâr kullarını günah ve hatalarından dolayı hemen cezalandırmayıp tevbe etmelerine imkân veren Yüce Allah yarattığı bütün kullarına mü'min kâfir ayırımı yapmaksızın bu dünyada maddî ve mânevî sayısız nimetler bahşetmiştir. Çalışmanın bu bölümünde Rahmân ve Rahîm isminin tezahürleri olan bu dünyevî rahmet tecellîlerini mânevî ve maddî rahmet tecellîleri şeklinde iki başlık altında ele almaya çalışacağız.

2.1.1. MÂNEVÎ RAHMET TECELLÎLERİ

Yüce Yaradan yarattığı kullarını sadece maddî nimetler göndererek cismânî ihtiyaçlarını temin etmekle kalmamış aynı zamanda ve bunlardan daha önemlisi onlara sayısız mânevî nimetler lütfetmiştir. Bunların başında hiç şüphesiz akıl nimeti gelmektedir. Çünkü insanı diğer canlılardan ayıran ve onu yeryüzünün halifesi olma makamına yükselten, ancak doğru yönde ve yaradılış gayesine uygun olarak kullandığı aklıdır.

Allah yarattığı kullarını başıboş bırakmamış¹⁹⁵; onlara kendi hükümlerini (emir ve yasaklarını) bildiren semâvî kitaplar ve suhuflar indirmiş ve bunları hayatlarında en güzel şekilde yaşayıp ümmetlerine örnek olan ahlak ve îmân âbidesi peygamberler göndermiştir. Kitap ve nübüvvet ile birlikte insanlığın asırlardır sorduğu ve cevabını bulmaya çalıştığı “*Ben neyim, neciyim, nereden geldim, niçin geldim, öldükten sonra ne olacağım?*” gibi sorular da yanıtını bulmuştur. Şimdi başta akıl olmak üzere Yaradan’ın kullarına bahşetmiş olduğu diğer dünyevî mânevî rahmet tecellilerini Kur’ân-ı Kerîm ekseninde incelemeye çalışacağız.

2.1.1.1. Akıl

Sözlükte asıl anlamı itibariyle *tutmak ve sımsıkı sarılmak* demek olan *akıl*, ilmi kabul etmeye hazır olan güce denir.¹⁹⁶ *Akıl* kelimesi, felsefe ve mantık terimi olarak “varlığın hakikatini idrâk eden, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden basit bir cevher; maddeden şekilleri soyutlayarak kavram haline getiren ve kavramlar arasında ilişki kurarak önermelerde bulunan, kıyas yapabilen güç” demektir.¹⁹⁷ Akıl, insanı hayvanlardan ayırmaya yarayan bir vasıf olup, insan bu sayede nazari bilgileri kabule, gizli ve düşünsel sanatları tedbire istidad kazanır.¹⁹⁸

Akıl, Yüce Allah’ın insanlığa bahşettiği nimetlerin en büyüklerinden biridir. İslâm akla ve bilgiye oldukça önem verir. İslâm’ın akla bu kadar değer vermesi kendi değerinin ancak akıl ve düşünme faaliyeti ile bilinip takdir edilebileceğinin bir göstergesidir.¹⁹⁹ Zira Allah’a iman, mücerred bir inanıştan ibaret olmayıp bilgiye, tefekküre ve dolayısıyla tenzih ve tesbihe dayanan bir imandır. Bu iman, aynı zamanda “tevhid”in de esasını teşkil etmektedir. Nitekim Kur’ân’da iki yüz yetmiş beş yerde “*Düşünmüyor musunuz? Akıl erdirmiyor musunuz?*” tarzında sorular sorulmakta, iki yüz yerde düşünme ve tefekkür emredilmektedir.²⁰⁰ Bu da aklın ve onun ürünü olan düşünme ve tefekkürün İslâm dinindeki yerini açıkça göstermektedir.

¹⁹⁵ Kıyâmet 75/36.

¹⁹⁶ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 715-716.

¹⁹⁷ Bolay, Süleyman Hayri, “Akıl”, *DİA*, II, s. 238.

¹⁹⁸ Gazâlî, Ebû Hamîd, Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi’-d-Dîn*, terc. Sıtkı Güllü, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2012, I-IV, I, s. 190.

¹⁹⁹ Daryal, Ali Murat, *Dînî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, M.Ü. İFAV Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2009, s.50.

²⁰⁰ Kılavuz, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, Ensar Yay., 16. Baskı, İstanbul, 2011, s. 218.

Kur'ân'da çok sarîh dini bir anlam taşıyan ve anahtar kelime olan akıl, insanı Allah'ın âyetlerini anlamaya muktedir kılan insan yeteneğini ifade eder. Allah'ın merhameti gereği insanlara gösterdiği âyetleri, insanlar bu yetenekleriyle kavrarlar.²⁰¹ Kur'ân-ı Kerîm'de bir meleke adı olarak *akl* geçmez ancak kalbin bir ameli ve fonksiyonu olarak *teakkul* kelimesi zikredilir. Dolayısıyla aklın kaynağı kalptir; mâdeni kalptedir. Bir diğer tabirle akıl, mâdeni kalp ve ruhta, şuası dimağda bulunan ve duyu organları ile elde edilemeyen şeyleri idrak edebilen mânevî bir nurdur.²⁰² Bu çerçevede derin ve etraflıca düşünme (tefekkür, tezekkür), inceleme ve araştırma, kalp ile yapılan akıl yürütmenin işlevleri olarak görülmektedir. Nitekim “*Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar da elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu...*”²⁰³ “*Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?*”²⁰⁴ gibi muhtelif âyetlerde bu hususu beyan edilmiş, düşünmenin esas kaynağının kalp olduğu dile getirilmiştir.

Allah, insanı yeryüzünde halife yaparken²⁰⁵ ona vazifelerini yerine getirebilecek imkânları da vermiştir ki bunların başında akıl gelmektedir. Nitekim akıl, îmân olayının gerçekleşmesinde en önemli unsurlardan birisidir. Bu akıl, hem sebepleri, hem de gayeleri araştıran ve hem âfâkî (dış âlemde) hem de enfûsî (iç âlem) âlemde Allah'ın varlığının, birliğinin, kudret ve rahmet eserlerinin delillerini (âyetlerini) görebilecek nitelikte bir yetidir. İlâhî hükümler ve hikmetleri de ancak bütün mertebeleriyle Allah vergisi olan akılla kavranabilir. Bu çerçevede, akıl biz insanlara bahsedilmiş, Allahu Teâlâ'nın öyle büyük bir rahmet tecellîsi ve nimetidir ki Allah bilgisine (mârifetullah) yani Allah'ın varlığına ve birliğine, O'nun sevgisine (muhabbetullah) ve neticede dünya ve âhiret saâdetine ancak akıl sayesinde ulaşılabilir. Akıl, başlı başına Allah'ın rahmetinin bir tecellîsi olduğu gibi, onunla kazanılan îmân, sabır, şükür ve bunlar sonucunda nâil olunan dünyevî ve uhrevî nimet ve saâdetler de ayrı bir rahmet tezahürüdür.

²⁰¹ İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, terc. Süleyman Ateş, Ankara, 1975, s. 61.

²⁰² Coşkun, İbrahim, *Ateizm ve İslâm Kelamî Açısından Modern Çağ Ateizminin Eleştirisi*, Ankara Okulu Yay., 2. Baskı, Ankara, 2014, s. 173.

²⁰³ Hac 22/46.

²⁰⁴ Muhammed 47/24.

²⁰⁵ Bakâra 2/30.

Allah sadece akıl sayesinde bilinebilir; çünkü aklı olmayanın esasen dini de yoktur.²⁰⁶ Dolayısıyla akıllı olmak iman etmekle yükümlü olmanın şartıdır.²⁰⁷ Kur'ân-ı Kerîm'e göre insanı diğer canlılardan üstün ve ayrıcalıklı kılan, onun her türlü fil ve davranışlarına anlam kazandıran ve ilâhî hükümler karşısında onu sorumlu ve yükümlü yapan onun akıllı bir varlık olmasıdır. O, bu aslî özelliğinden dolayı yer, gökler ve dağların hamlinden (yüklenmeye) çekindikleri *emaneti* yüklenmiş, emir ve nehiylerle muhatap kılınmıştır.²⁰⁸ Emaneti yüklenen insan haliyle sorumluluk yüklenmiş demektir. Kur'ân-ı Kerîm'e bir göz atıldığında insan için koyulan ölçüler, yüklenen vazife ve misyonlar akıllı insanın hikmetten ve faydadan uzak görebileceği şeyler olmayıp; aksine ferdin ve cemiyetin iyiliğini, huzurunu, refahını ve ebedî kurtuluşunu temin etmeyi esas alan ölçü ve ilkelerdir.

Kur'ân, işlevsel yani pratik akı (akl-ı selim)²⁰⁹ önemsemekte ve düşünen, düşünce üreten; bilen, anlayan ya da en azından anlamaya çalışan, yani bir fonksiyon icra edebilen aklın önemini özellikle vurgulamaktadır. Çünkü ancak bu tür fonksiyonlar icra edebilen bir akılla, doğru (*hakk*) ile yanlış (*bâtıl*) birbirinden ayırt edilebilir ve hayır ile şer arasında doğru bir tercih yapılabilir. Nitekim Allah âyetlerin birçoğunun sonunda “*Aklınızı kullanmıyor musunuz?*” diyerek insanları aklını kullanmaya çağırmaktadır. Akıl denen bu gücü ve melekeyi iyi ve doğru kullanmadıkları için kâfirleri “... *Onlar sağdırlar, dilsizdirler, kördürler; bu yüzden akledemezler*”²¹⁰ diyerek kınamış, “*O, aklını kullanmayanlara kötü bir azap verir.*”²¹¹ beyanıyla bütün insanlığı uyarmış ve aklını yerli yerinde kullanmayıp, yanlış yollara sapanların âhirette yaşayacakları derin pişmanlıkları ise şu şekilde dile getirmiştir: “*Ve: şâyet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, (şimdi) şu alevli cehennemde mahkûmları arasında olmazdık, derler.*”²¹² Görüldüğü gibi hem sağlam Allah inancının zihinlerde ve kalplerde yerleşmesinde, hem de sahip olunan îmânın gaye ve neticelerine erişmekte aklın yeri yadsınamayacak derecede büyüktür.

²⁰⁶ Esen, Muammer, *Kur'ân'da Akıl-İman İlişkisi*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, sayı 52:2, s. 95.

²⁰⁷ Certel, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Berikan Yayınevi, Isparta, 2014, s. 99.

²⁰⁸ Ahzâb 33/72; Nur 24/54; Nisâ 5/58; Meâric 70/32; En'am 6/104.

²⁰⁹ Âl-i İmrân 3/190; Mâide 5/100.

²¹⁰ Bakâra 2/171.

²¹¹ Yûnus 10/100.

²¹² Mülk 66/10.

2.1.1.2. Allah'ın İnsanlara Rehberler Göndermesi

İnsan maddî tarafı yanında mânevî tarafı da olan bir varlıktır. Maddî yönü itibariyle biyolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamaya, mânevî dünyası itibariyle de ruhsal ve zihinsel yönden beslenmeye, desteklenmeye ihtiyacı vardır. Onun bu ihtiyaçlarını karşılayan mânevî olguların en başta geleni ise hiç şüphesiz dindir. Dinler tarih içinde hep var olan ve varlığı günümüzde de süren bir devamlılığa sahiptir.

Yüce Allah din gönderirken insanların keyfî arzularını değil de bizzat kendi arzusunu ön planda tutmuştur. “Eğer hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gökler, yer ve bunlarda bulunanlar bozulur giderdi.”²¹³ Çünkü iktidarı ve ihtiyarı yetersiz ve sınırlı olan aciz insanların bütün işlerin neticesinin ne olacağını, kendisi ve çevresi için nelerin hayır, nelerin şer olduğunu tam olarak bilmesi mümkün değildir. Allahu Teâlâ her şeyin en iyisini bilmekle beraber her şeyin en iyisini de yine O yapmaktadır. Nitekim âyet-i kerîmede de “Allah'ın boyasına bak. Kim, Allah'tan daha güzel boya vurabilir ki?...”²¹⁴ buyurularak bu hususa vurgu yapılmaktadır. Bu âyetteki “Allah'ın boyası” İslâm, İslâm boyası, Hz. Nuh ve ondan sonraki bütün peygamberlerin bildirdikleri din olarak anlaşılmalıdır.²¹⁵

Din, Cenâb-ı Hakkın insan tabiatının kemale ermesi yani mükemmeli yakalaması için var ettiği ve vahyettiği bir öz ve biçimdir. Yüce Yaradan, gönderdiği dinlerle taassubu, cehaleti, batıl inanç ve âdetleri yok ederek kullarının hem dünya denilen bu fâni âlemde huzur ve mutluluğa, hem de âhiret denilen sonsuz âlemde ebedî saâdete kavuşmalarını murad etmiştir. Bunu gerçekleştirmek için de insanlığa rehberler ve hidâyet kaynağı olarak kutsal kitaplar ve bu kutsal kitapları insanlara tebliğ eden, açıklayan, anlatan, yaşayarak izah edip örnek olan fazilet timsali peygamberler göndermiştir. Buradan hareketle çalışmamızın bu bölümünde insanlar için en büyük üç rehber olan nübüvvet, Kur'ân-ı Kerîm ve İslâm konuları ele alınacaktır.

²¹³ Mu'minûn 23/71.

²¹⁴ Bakâra 2/138.

²¹⁵ Kur'ân Yolu, I, s. 221; Celâleyn, a.g.e, s. 20.

2.1.1.2.1. Nübüvvet

İnsan akıl, idrak ve irade sahibi bir varlıktır. Bu yüzden o söz konusu melekelerini kullanarak dünyada mutlu olmanın yollarını bulup belki kendince huzurlu bir hayat yaşayabilir; ama âhirette kendisini ebedî saadete eriştirecek hayatın temel esaslarını keşfedip ortaya çıkaramaz. Bunun yanı sıra akli ile Allah'ın varlığına ulaşsa bile ilâhî sıfatlar, Allah-insan, Allah-kâinat ilişkisi, ulûhiyet, cennet, cehennem ve âhiretle ilgili konularda kesin ve nihai bilgiye ulaşamaz. Çünkü sınırlı olan ve sadece maddî âlemle kayıtlı olan insan akli kendi kendine ne gereği gibi Allah'ı kavrayacak ne de Allah'ın bütün emir ve yasaklarını bilebilecek istidat ve kapasiteye sahiptir. Dolayısıyla tüm bu bilgilere ulaşmak ancak ilâhî vahye muhatap olan peygamberlerin irsali ve vahyin tebliği ile mümkündür. Yani ancak bu şekilde hakiki mânâda bir îmân ve kulluk gerçekleşebilir.

Bu hususu en iyi şekilde bilen, sayısız güzel sanatlarıyla kendini şuur sahiplerine tanıttıran ve kıymetli nimetler ile kendini sevdiren Allah, şu kâinattaki hâdiselerden maksad ve gaye ne olduğunu bildirecek, insanların sürekli olarak sordukları “*Nereden? Nereye? Necisin?*” gibi üç mühim suallerine cevap verecek, onlara iki dünya saâdetinin yolunu gösterecek ve tüm bunların mukabilinde de zîşuurdan istekleri ve arzuları ne olduğunu bildirecek elçiler göndermiştir.²¹⁶ Bu elçiler de Rablerinden aldıkları talimatlardan hiç birini gizlemeden, hiç kimseden korkmadan, çekinmeden ve her türlü sıkıntı, eza, işkence ve tehlikeye göğüs gererek risâlet fonksiyonunu hakkıyla icrâ etmişlerdir. Zira fitratlarındaki ulviyyet, akıl ve zekâlarındaki keskinlik, sözlerindeki doğruluk, Allah tarafından kendilerine ne vahyedilmişse bunların harfiyyen ve eksiksiz olarak insanlara tebliğ hususunda güvenilir olmak, onları diğer insanlardan ayırt eden temel vasıflardır. Her ne kadar O'nun için peygamber göndermek bir zorunluluk değilse de o sonsuz rahmetinin bir gereği ve tecellîsi olarak her kavme bir peygamber göndermiş²¹⁷ ve peygamber göndermediği toplumlara da âhirette azap etmeyeceğini kerîm kitabında açık bir dille beyan etmiştir.²¹⁸

“Andolsun ki içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, (kötülüklerden ve inkârdan) kendilerini temizleyen, kendilerine kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber

²¹⁶ Bediüzzaman, Said Nursî, *Sözler*, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012, s. 67-68.

²¹⁷ Yûnus 10/47.

²¹⁸ İsrâ 17/15.

göndermekle Allah, mü'minlere büyük bir lütufta bulunmuştur...²¹⁹ "Nitekim içinizden size bir peygamber gönderdik. O size âyetlerimizi okuyor, sizi temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor. Size bilmediğiniz şeyleri öğretiyor."²²⁰ İşte tüm bu sebeplerle, Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar gelmiş olan bütün peygamberler Allah'ın rahmet sıfatının en belirgin ve açık tecellîsi olmuşlardır.

Diğer yandan, her peygamberin gönderildiği toplumun temel özelliği ile gönderilmesinin gayesi içtimâi olaylara o açıdan bakmak ve olaylara çözüm üretmek içindir.²²¹ Dolayısıyla peygamberlerin gönderiliş gayelerinin ve bütün öğretilerinin temelinde insanları uyarma ve müjdeleme vardır: *"Ey peygamber! Biz seni hem bir şahit, hem bir müjdecî, hem bir uyarıcı olarak gönderdik. Ve hem de izniyle Allah'a bir davetçi ve nurlar saçan bir kandil (olarak gönderdik)."*²²²

Peygamberlerin belli başlı en büyük özellikleri insan olmalarıdır. Çünkü insanlara elçi olarak gönderilmişlerdir: *"Ey Muhammed: De ki: "Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik."²²³ Peygamberlerin bir insan olması insanlık adına bir ikram ve rahmet olup; Allah'ı ve gönderdiği dini ve davasını anlama noktasında olmazsa olmaz derecede ehemmiyetlidir. Birer rehber olan peygamberlerin insan olmalarındaki rahmetin yanı sıra, onların gönderildikleri toplumun dilini konuşan birer şahıs olmaları da ayrıca rahmet üstüne bir rahmettir: *"Biz, her peygamberi, ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik ki, onlara apaçık anlatsın..."*²²⁴*

Yüce Allah'ın iman ve ibadete taalluk eden emir ve nehiyelerini kavimlerine tebliğ, tebyin ve tafsil etmekle muvazzaf olan bütün peygamberler, gönderiliş gayesi itibariyle birdir. Dolayısıyla inanç esasları bakımından bütün peygamberlerin hak olduğuna yani bizzat Allah tarafından gönderildiğine inanmak gerekmele birlikte Hz. Muhammed bütün insanlara ve cinlere kısacası âlemlere rahmet olarak gönderilmiş²²⁵ olması hasebiyle

²¹⁹ Âl-i İmrân 3/164.

²²⁰ Bakâra 2/151.

²²¹ Tan, Zeki, *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 2002, s. 46.

²²² Ahzâb 33/45-46.

²²³ İsrâ 17/95.

²²⁴ İbrâhîm 14/4.

²²⁵ Enbiyâ 21/107.

diğerlerinden ayrılır. O, mü'minler için rahmettir; çünkü onlara cennete götürecektir yolları gösterir; münafıklar için rahmettir; çünkü onları öldürülmekten (öldürülme korkusundan) emin kılar, kâfirler için de rahmettir; çünkü onların da azabı hemen verilmeyip tehir olunur.²²⁶ Nitekim “*Hâlbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir...*”²²⁷ âyetinin de beyanıyla Allah, insanlara, Peygamber onları Hakka davet ettiği sürece kendilerini düzeltmeleri için süre verir ve verdiği süre bitmeden azap göndererek onları düzelme ve doğru yola uyma fırsatından mahrum bırakmaz.

O'nun peygamberliği umumi olduğu gibi Kıyâmete kadar sürecektir. O sadece ibâdet hayatıyla değil bütün hal ve hareketleriyle insanlığa en güzel örnektir. “*Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir...*”²²⁸ Bu âyet Hz. Peygamber'in yalnız sözleriyle değil fiil ve hareketleriyle dahi delil ve kendisine uyulan bir peygamber olduğunu hükme bağlamaktadır.²²⁹ O, bizzat Kur'ân lisanıyla ahlakı övülen ve “*Şüphesiz ki sen yüce bir ahlak üzeresin*”²³⁰ hitabına mazhar olmuş; pek büyük bir edep, hayâ, cömertlik ve kahramanlık, hilm (cahilce davranışları bağışlama), affetme ve buna benzer ahlâkın güzel değerlerine sahip bir zattır.²³¹

O, bu dünyada herkes için rahmet olduğu gibi mahşerde de şefaatiyle bütün ümmeti için bir rahmet olacaktır. O, dünyaya geldiği dakikada “*ümmeî, ümmetî*” dediği gibi, mahşerde herkes “*nefsî nefsi*” dediği zaman, yine “*ümmeî ümmetî*” diyerek en kutsi ve en yüksek bir fedakârlıkla yine şefaatiyle ümmetinin imdadına koşacaktır.²³² Nitekim Resûlullah, her peygamberin kabul olunan bir duası olduğunu bütün peygamberlerin acele edip bu hakkını kullandığını ancak kendisinin bu hakkını ümmetine şefaet etmek için Kıyâmet gününe sakladığını, ümmetinden kim Allah'a şirk koşmadan ölürse ona nâil olacağını müjdelemiştir.²³³

²²⁶ Semerkandî, *a.g.e.*, II, s. 382.

²²⁷ Enfâl 8/33.

²²⁸ Ahzâb 33/21.

²²⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, s. 335.

²³⁰ Kâlem 68/4.

²³¹ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, s. 45-48.

²³² Bediüzzaman, Said Nursî, *Lemalar*, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012, s. 257.

²³³ Buhârî, Daavât, 1; Müslim, İman, 340; Malik b. Enes, *el-Muvattâ*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul, 1981, Kur'ân, 26.

Şüphesiz yok ki Hz. Peygamber'in rahmete vesile olması ancak ona uymakla ve sünnetine ittiba etmekle mümkündür. Nitekim "*Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.*"²³⁴ âyeti bu hususu dile getirmektedir. Yine "*(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir.*" âyeti diyor ki: Allah'a îmânınız varsa, elbette Allah'ı seveceksiniz. Madem Allah'ı seversiniz, Allah'ın sevdiği tarzı yapacaksınız. Ve o sevdiği tarz ise, Allah'ın sevdiği zâta benzemelisiniz. Ona benzemek ise ona ittiba etmektir. Ne vakit ona ittiba etseniz, Allah da sizi sevecek."²³⁵

2.1.1.2.2. Kur'ân-ı Kerîm

İlâhî kelim, Allah'ın insanoğluna vermiş olduğu yüzbinlerce lütuf ve kereminin hiç şüphesiz en büyüğüdür. Çünkü bu kelim ile insan insan olduğunun farkına varmış, yaratılış amaç ve gayesini öğrenmiş; nereden ne amaçla geldiğini, nereye ve ne amaçla gittiğini öğrenmiştir. "*Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, mü'minler için bir hidâyet ve rahmet gelmiştir.*"²³⁶ Evet, Kur'ân-ı Azimüşşan hem bir şeriat ve ibâdet kitabı, hem bir hikmet ve kulluk kitabı, hem bir zikir ve fikir kitabı, hem insanın bütün mânevî ihtiyaçlarına mercî olacak çok kitapları tazammun eden (içeren) tek, câmi' ve mukaddes bir semâvî kitaptır.²³⁷

Yüce Allah, öyle bir kitap göndermiştir ki göğüslerdeki şüphelere ve yanlış itikadlara (dalalet) şifa, hakka ve yakîne hidâyet, sıkıntı içindekiler için hayır ve bereket, koyduğu hükümler ve farzlarla apaçık bir beyan ve mü'minler için rahmettir. Öyle ki onun indirilmesiyle insanlık cehalet, küfür ve şirkin karanlıklarından îmân, ilim ve hidâyetin nuruna çıkmıştır. Ateş tabakalarının alt katlarındaki yerleri yüksek Cennet dereceleriyle değişmiştir.²³⁸ Nitekim onun indiriliş gayesi de zaten budur: "*...(Bu Kur'ân), Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, yani her şeye galip (ve) övgüye lâyık olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.*"²³⁹

²³⁴ Âl-i İmrân 3/132.

²³⁵ Bediüzzaman, *Lemalar*, s. 63.

²³⁶ Yûnus 10/57.

²³⁷ Bediüzzaman, Said Nursî, *İşarâtü'l İcaz*, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012, s. 12.

²³⁸ Mâverdî, *a.g.e*, III, s. 268; Beydâvî, *a.g.e*, II, s. 490-491.

²³⁹ İbrâhîm 14/1.

“Biz, Kur’ân’dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, mü’minler için şifa ve rahmettir; zâlimlerin ise yalnızca ziyanını artırır.”²⁴⁰ Bu âyetten de açıkça anlaşıldığı üzere fertleri ve cemiyeti derinden sarsan ve yaralayan ikiyüzlülük, zulüm, tembellik, haksızlık, hırs, ümitsizlik, cehalet, taklit, bağınazlık, kötü niyetli olmak gibi bütün ahlakî, sosyal ve psikolojik hastalıklara karşı Kur’ân’ın rahmet olduğu kesin bir gerçektir. “O, mü’minler için gerçekten bir hidâyet rehberi ve rahmettir.”²⁴¹ “Bu (Kur’ân), insanlar için basiret nurları, kesin olarak inanan bir toplum için hidâyet ve rahmettir.”²⁴²

Kur’ân insanların gönül dünyalarına hitap ederek onlardaki mânevî ve ahlâkî bozuklukları tedaviye yönelmekte, doğru inanç ve güzel hasletler kazanmasını sağlayıcı hükümler getirmekte; mü’minin doğru ve yanlışları görmesine, ebedî kurtuluşa yönelmesine ve hak yolda yürümesine rehberlik etmektedir. Yani O, bu dünyada Allahu Teâlâ’nın rahmet sıfatının en belirgin tecellîlerinden biridir.²⁴³ Çünkü O, kendisiyle kalplerdeki şüphelerin, nifak ve şirk gibi mânevî hastalıkların yok olduğu, kendisine uyanları hayra ve hikmete ulaştıran yüce bir kelimadır.²⁴⁴

Bu ilâhî kitap yalnızca evlerin odalarının en güzel köşelerini süslesin, mezarlıklarda ya da sadece mübarek gün ve gecelerde okunsun diye indirilmemiştir. Tüm bunlar onun ne indiriliş gayesine ne de içindeki öz ve hakikatlere uygundur. Bilakis, asıl gaye ondan alınması gerekli öğüt ve uyarıları dikkate alıp, onun emir ve yasakları çerçevesinde çizilmiş bir hayat sürmektir. “Bu (Kur’ân), bütün insanlığa bir açıklamadır; takvâ sahipleri için de bir hidâyet ve bir öğüttür.”²⁴⁵

Kur’ân, Allah tarafından gelen teşvik ile korkutmayı bir arada sunan, güzeli (ma’rufu) yapmaya, çirkini (nekir) terk etmeye vesile olan güzel bir öğüttür. Bu nedenle de o anlaşılması açısından kolaylaştırılmıştır: “Andolsun biz Kur’ân’ı, anlaşılıp öğüt alınması için kolaylaştırdık. O halde düşünüp öğüt alan yok mu?”²⁴⁶ Kur’ân kolay anlaşılır, avamdan havassa kadar her seviyedeki insana hitap eden, okunmayı ve üzerinde tefekkür ve

²⁴⁰ İsrâ 17/82.

²⁴¹ Neml 27/77.

²⁴² Câsiye 45/20.

²⁴³ Kur’ân Yolu, III, s. 114-115.

²⁴⁴ İbn-i Kesîr, a.g.e, IX, s. 70.

²⁴⁵ Âl-i İmrân 3/138.

²⁴⁶ Kamer 54/32.

tezekkür etmeyi (akıl yürütmeyi) özendiren bir çekiciliği olan, muhatap aldığı insanın fitratı ile son derece uyumlu, ruhu coşturup heyecanlandıran, duyguları harekete geçiren, gerektiğinde heyecanlandırıp gerektiğinde hüzünlendiren, yıpranmaz, asırlar geçse de eskiyip değerini yitirmez bir güzelliğe ve tazeliğe sahiptir. O'nun tüm bu özellikleri sayesinde ki, O'nun dilinden hiç anlamayanlar bile, Kur'an okunduğunda çok büyük bir iç huzuru duyarlar; kendi bilgi ve idrak seviyelerine göre ondan sathi (yüzeysel) bir manayı çıkarabilmektedir. İhtisas ehli ise lafızların köklerine nüfuz ederek değişik manaları kavrayabilmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in insanlar için bir rehber, rahmet ve şifa olması, onların Kur'ân karşısındaki alaka, tutum ve tavırlarıyla doğrudan ilgilidir. Çünkü inatçı ve ön yargılı tavırlarıyla daha baştan doğru ve hayırlı olan şeylere gözlerini ve kalplerinin kapatanlar, nübüvvet ve vahyin nurundan istifade edemezler ve onun mânevî hastalıkları tedavi edici etkisinden mahrum kalırlar. Bu nedenle özünde hidâyet ve rahmet olan Kur'ân'ın bunlara bir fayda sağlamayacağı aşikârdır. Onun nurundan ve getirdiği rahmetten istifade edebilmek ancak ona tam ve şeksiz şüphesiz bir îmân ve getirmiş olduğu ilâhî hükümlere, ihtiva ettiği prensiplere sınıksız sarılmakla ve hakkıyla itaat etmekle mümkündür. “İşte bu (Kur'ân), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buna uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin.”²⁴⁷ âyetinin de açık ifadesiyle ilâhî rahmeti umabilmek ve ona erişebilmek için, kitaba muhalefet etmekten sakınmak gerekir.²⁴⁸

2.1.1.2.3. İslâm

İnsanın nefsinin bütün meyillerinde yaradılış hikmetine doğru esaslı bir içgüdü, bir tabiat vardır ki, ona *fitrat* denir. Müfessirlerin çoğu fitratı, gerçeği kabul ve anlama kabiliyeti olarak tefsir etmişlerdir.²⁴⁹ Dolayısıyla fitrat Yüce Allah'ın insanda yarattığı ve onda kökleştirdiği Allah'ı bilme yetisine işaret eder.²⁵⁰ Fitrat kişinin doğuştan getirdiği bir özellik olup onun inancı, değer yargıları, hayata bakış açısı ve dünya görüşü üzerinde büyük etkisi vardır. İslâm âlimleri genellikle insan fitratındaki Allah'ın varlığını ve birliğini tanıma kabiliyetinin ilk yaratılış anında insanla Allah arasında yapılmış temsîli

²⁴⁷ En'am 6/155.

²⁴⁸ Şevkânî, *a.g.e.*, s. 459.

²⁴⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, VI, s. 282.

²⁵⁰ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 801.

sözleşme ile alakalı olduğu kanaatindedirler. Şu âyet bu hususu teyit etmektedir: “...*Rabbîn Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.*”²⁵¹ Bu bir anlamda insanı Müslüman yapan ve onu Allah’a olan aslî inancıyla barıştıran şehadetin bir teyididir. Göze görme kabiliyeti verildiği gibi fitrata da Allah’ı tanıma ve O’na kul olma yatkınlığı verilmiştir. Yani denilebilir ki her insan dıştan bir tesire maruz kalmadığı sürece adeta kendiliğinden İslâm’ı bulabilecek bir fitratta yaratılmıştır.

Hangi dinden olursa olsun insanlar fitrat denilen ortak yaratılış özelliklerine sahip olarak dünyaya gelirler. Her insan maddî ve manevî tesirler altında duygulanma istidadına sahip olduğuna göre din duygusu onda tabii ve fitrî bir duygu olarak mevcuttur.²⁵² İlk yaratılış şekli bu derece temiz, günahsız, hakka ve hakikati tanımaya açık olan insan fitratı öfke, hırs, şehvet, inat, heva ve heves gibi kötü arzu ve etkenlerle bozulabilir, aslını yitirebilir, İslâm dışı veya fitrata zıt özelliklere bürünüp neticede isyan, inkâr, dalâlet ve şirke sürüklenebilir. Bu da bize insandaki bu temayülün çoğu zaman doğru, sağlam ve insan fitratına en uygun bir inanç sistemini benimseme şekilde temayüz etmeyeceğini göstermektedir. Dinsizlik fitrata aykırı bir sapıklık olduğu gibi Allah’tan başkasına tapmak da öyledir. Fıtrat dini, Allah dini yani İslâm’dır. Nitekim âyet-i kerîmede “*Kim, İslâm’dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, âhirette ziyan edenlerden olacaktır.*”²⁵³ buyurulmaktadır. Çünkü “*Allah nezdinde hak din İslâm’dır.*”²⁵⁴ Yani O’nun katında makbul olan şeriat, İslâm şeriatıdır. İslâm’dan başka, Allah’ın razı olacağı bir din yoktur.

İslâm dünya semasında zuhur etmeden önce dünya tam bir dalâlet ve vahşet içindeydi. İçki, kumar, zina, yalan, hırsızlık ve zulüm gibi ahlaksızlıkların, suflî arzu ve emellerin cemiyete hâkim olduğu, kuvvetli olanın aynı zamanda haklı olduğu, insana ve hayatına zerre kadar değer verilmediği bir dönem yaşanıyordu. Kadın alınıp satılan bir mal telakki ediliyor, bir kadın bir kaç erkekle evlenebiliyor ve mirastan mahrum bırakılıyor, kız çocuklarının dünyaya gelişi bir felaket olarak algılandığı için bu çocuklar diri diri toprağa gömülüyordu. Putlardan yardım dilenip, yağmur ve zafer talep ediliyordu; köleler

²⁵¹ Â’râf 7/172.

²⁵² Certel, *a.g.e.*, s.131.

²⁵³ Âl-i İmrân 3/85.

²⁵⁴ Âl-i İmrân 3/19.

pazarlarda açık artırmayla satılıyor ve efendisi tarafından dilediği gibi kullanılıyordu.²⁵⁵ İşte Allahu Teâlâ, İslâm dışı veya fitrata zıt hal ve davranışların bu derecede yoğun ve sık yaşandığı, hiç kimsenin hayatından emin olmadığı, insanlığın küfür, dalâlet ve cehalet karanlıkları içinde kaldığı böyle bir dünyada sonsuz rahmetinin bir tecellisi olarak insanlara tek hak din olan İslâm'ı göndermiş; böylelikle onların aslî ve ilâhî olan fitratlarını düzeltmeyi ve korumayı dilemiştir.

İslâmiyet getirdiği tevhid inancıyla putperestliğe karşı kesin tavır almış, bu inanışın eseri olan ve insan fitratına aykırı olan bütün kötü âdetleri ortadan kaldırmış, putlara tapmayı kesin bir dille yasaklamıştır. Hukukî ve ahlâkî cephesiyle de Câhiliye ruhu ile sonuna kadar mücadele etmiş, sefih, gayri ahlâkî ve zâlimâne davranışlara son vermiş, getirdiği saâdet düsturlarıyla Câhiliyye zihniyetinin bütün tezahürlerini ortadan kaldırarak kısa zamanda yüksek anlayışlı ve yüce ahlaklı insanların yaşadığı emniyet ve huzur dolu bir içtimâî hayat tesis etmiştir.²⁵⁶ Nitekim İslâm'ın doğduğu ve terakki ettiği ilk dönemlerine *asr-ı saadet* denmesi de bunun açık bir göstergesidir.

İslâmiyet bütün insanlar için bir nur, bir rahmet olmuş; hatta kâfirler bile onun rahmetinden istifade etmişlerdir. Çünkü İslâmiyet'in öğretileriyle küfr-ü mutlak, inkâr-ı mutlak; şüphe ve tereddüde inkılâb etmiştir. O öğretilerin kâfirlerdeki yansımaları ve tesirâtı sayesinde, kâfirlerin, ebedî âlem hakkında ümidleri vardır. Bu sayede, dünya lezzetleri ve saâdeti onlarca tamamıyla zehirlenmez ve dünyadan aldıkları lezzetler elemlere inkılab etmez (dönüşmez). Yalnız tereddüdüleri vardır. Tereddüd ise, her iki tarafa baktırır. Ortada kalarak her iki tarafın zahmetinden kurtulur.²⁵⁷

İslâm'da meşakkat ve zorluk gaye olmadığı gibi, her nerede olursa olsun meşakkat ve işkence Müslümandan istenmemesinden öte, yasaklanmıştır da; isterse ibâdet kasdı ile olsun. İslâm diğer dinlerin aksine bu konuda da yüce bir dindir. Müslümanları "*ümme-i vasat*"²⁵⁸ olarak niteleyen Allahu Zülcelâl, ibâdetlerinde de daima kolay olanı onlar için seçmiştir. İnsan ve hayatını ilgilendiren bütün alanlarda olduğu gibi, ibâdetlerinde de

²⁵⁵ Suruç, Salih, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı Mekke Dönemi*, Nesil Yay., 422. Baskı, İstanbul, 2014, s. 146-159.

²⁵⁶ Fayda, Mustafa, "Câhiliyye", *DİA*, VII, s. 17-19.

²⁵⁷ Bediüzzaman, Said Nursî, *Mesnevi-i Nuriye*, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012, s. 79.

²⁵⁸ Bakâra 2/153.

aşırıktan kaçınmalarını ve “itidali” istemiştir.²⁵⁹ Dolayısıyla fitrat dini olan İslâm’ın yükümlü tuttuğu emir ve yasakların yerine getirilememesi gibi bir durum -zaruretler dışında- kesinlikle söz konusu değildir.

İslâm’da aşırılık, dengesizlik, ölçsüzlük ve zorluğun yeri yoktur. Allah gönderdiği hiçbir dinde kullarına güçlerinin üzerinde yük ve sorumluluklar yüklediğini birçok âyet-i kerîmede²⁶⁰ açıkça beyan etmiştir. Çünkü O, biz kulları için sonsuz rahmetinin bir tecellîsi olarak kolaylık diler, zorluk dilemez.²⁶¹ Böylelikle İslâm’ın getirdiği inanç sistemi kendisinden haz duyan kalplere hayatın tüm yönlerini kolay ve yumuşak tarafından almayı aşılabilir, Müslümanın vicdanına zorlamaya ve karmaşıklığa yer vermeyen kendine has bir sadelik, müsamahakârlık damgası basar. Bu sadelik ve kolaylık eşliğinde bütün yükümlülükler, bütün farzlar ve hayatın bütün yorucu faaliyetleri suyun akışı, ağaç fidanının büyümesi gibi rahatlık, güven ve hoşnutluk içinde yerine getirilir.²⁶²

İslâmî hükümlerde insanların güçlerinin üzerinde meşakkat olmadığı gibi gücü dâhilindeki meşakkat durumlarında ise bazı ruhsatlar da sağlanmıştır. Yolculuk ve hastalık zamanlarında oruç tutmayıp daha sonra kaza edilebilmesi²⁶³, zaruret anında necis sayılan ölü hayvan ve domuz etinden ölmeyecek kadar yenilebilmesi²⁶⁴, yol emniyetinin olmadığı durumlarda namazın kısaltılması²⁶⁵ gibi.

İslâm koyduğu bütün hükümlerde -emir ve yasaklarda- insanların hem bu dünya hem de âhiret hayatlarına dönük hayır ve maslahatlar gözetmiştir. Örneğin zinanın haram kılınması neslin ve nesebin muhafazası için, içkinin haram kılınması aklın korunması için, hırsızlığın haram kılınması ise malın muhafazası içindir. Yasaklarda bu tür maslahatlar olduğu gibi aynı durum emir ve farzlarda da söz konusudur. Örneğin zekâtta hem uhrevî bir kazanç hem de içtimaî ve ferdî fâideler söz konusudur. Zîra zekât sayesinde insanlardaki enaniyet, cimrilik, aşırı mal hırsı gibi kötü hasletler ıslah olurken; cömertlik,

²⁵⁹ Sakallı, Talat, *Hadislerle İslâm’da Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yay., İzmir, 1996, s. 81-82.

²⁶⁰ Bakâra 2/286.

²⁶¹ Bakâra 2/185.

²⁶² Kutub, *a.g.e.*, I, s. 269.

²⁶³ Bakâra 2/185.

²⁶⁴ Bakâra 2/172-173; Mâide 5/3; En’am 6/145; Nahl 16/115.

²⁶⁵ Nisâ 4/101.

diğergamlık ve paylaşma duyguları pekişmektedir. Görüldüğü üzere İslâmiyet her yönüyle bir rahmettir, koyduğu her hükmüyle büyük bir nimettir.

2.1.1.3. Hikmet

Hikmet sözlükte ilim ve akılla hakka isabet etmek manasına gelir.²⁶⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de *hikmet*, on yerde kitap kelimesiyle beraber olmak üzere yirmi defa geçmektedir; ayrıca üç defa “mülk”, birer defa da “mev'iza”, “hayır”, “âyet” kelimeleriyle birlikte kullanılmıştır; “hikmetün bâliga” terkibi ise bizzat Kur'ân-ı Kerîm'i ifade eder.²⁶⁷ *Hikmet* kavramı Kur'ân-ı Hakîm'de öğüt²⁶⁸, anlama²⁶⁹, bilgi ve aklî deliller²⁷⁰, Kur'ân²⁷¹, sünnet²⁷² ve nübüvvet²⁷³ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Dolayısıyla hikmet; yaratılışın, kâinatın ve ibâdetlerin esrarını anlamak, eşyanın hakikatını ve vukua gelen hâdiselerin tevlini bilmek, Kur'ân'ı anlayıp hükümlerinin nasıl tatbik edileceğini, ondaki emir ve yasakların gerçek illet ve faidelerini kavramak, tüm bunlar vesilesiyle de baktığı her yerde Allah'ın âyetlerini, sıfat ve isimlerinin tecellîlerini görüp okumak ve bu sayede Allah'a ulaşmak (marifetullah/muhabbetullah) ve bu yolda dosdoğru (istikamet üzere) yürüyebilmektir. Hz. Peygamber “*Hikmetin başı Allah korkusudur*”²⁷⁴ buyurmuştur. Zira Allah korkusu olmayan bir kalpte yukarıda zikredilen mânâların hiçbirinin zuhur etmeyeceği aşîkardır. Bu çerçevede hikmetin özü; anlayış, gerçeği bilme, düşünme yeteneği, sezgi gücü, iş ve sözlerde isabetli olma, düşünme planında kalmayıp eyleme dönüşen yararlı ve derin bilgi, ilim ve akıl ile doğruyu bulmaktır.

Hikmet, ilim ve kudret sıfatı gibi hem insan hem Allah hakkında kullanılan sıfatlardandır. Allah'a isnad olunan hikmetten murad, bütün cüziyat ve külliâtı bilmesi ve bunları son derece ihkâm ve itkan üzere icat etmesi demektir. Bu cihetle O'nun bir mukaddes ismi de *Hakîm*dir. İnsanlara nazaran hikmet ise eşyanın hakâikini

²⁶⁶ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 300.

²⁶⁷ Kutluer, İlhan, “Hikmet”, *DİA*, XVII, s. 503.

²⁶⁸ Bakâra 2/231; Nisâ 4/54; Kamer 54/5.

²⁶⁹ En'am 6/89; Meryem 19/12; Enbiyâ 21/79.

²⁷⁰ Lokman 31/12.

²⁷¹ Nahl 16/125.

²⁷² Bakâra 2/151,231; Nisâ 4/113.

²⁷³ Bakâra 2/251; Âl-i İmrân 3/48; Sâd 38/20.

²⁷⁴ Ibn-i Kesîr, *a.g.e.*, II, s. 471.

bilkaderilimkân bilmek ve hayrâta çalışmaktır.²⁷⁵ Dolayısıyla hikmet, esasen hakiki anlamda Allah'ın, mecâzî anlamda ise insanların sıfatıdır.

Allah Teâlâ, kullarından dilediğine hikmet verir.²⁷⁶ Yani güzel amele ulaştıran ilim, eşyanın hakikatına vukufiyet, ilâhî emirlerin fâidelerini, gayelerini anlayabilecek istidad, kavrayış ve fazilet ihsan eder. Kendisine hikmet verilmiş olan kimse ise pek büyük bir lütfa nâil olmuştur; çünkü ona birçok hayır verilmiştir. Bunu ancak hâlis akıl sahipleri, temiz düşünüşe, münevver bir ruha sahip insanlar tefekkür edip anlarlar.²⁷⁷ Bu nedenle akıl ve iyi seçim hikmetin şartı, düşünce de başlangıcıdır. Hikmet dairesinde olayların cereyan şekli kulun istek ve iradesi yanında ilâhî iradenin de o yönde tecellî etmesiyle meydana geldiği için hikmet bir açıdan vehbî, diğer açıdan kesbîdir. Dolayısıyla kulun iradesi âdi sebep, ilâhî irade ise gerçek ve geçerli sebeptir. Önünde ve sonunda hiçbir şey O'nun iradesi dışında gerçekleşmeyeceğine göre hikmetin aslı ihsan, hikmet eseri olan şeyler ise hem ihsan, hem kesbtir.²⁷⁸ Hz. Peygamber kitabı öğrettiği gibi hikmeti de öğretmiştir²⁷⁹; ancak herkes hikmetten nasibini gayret ve kabiliyetine göre almıştır.

Âlemde hiçbir şey hikmetsiz ve illetsiz olmaz. Çünkü Yüce Allah abes iş yapmaktan münezzehtir. O hikmetli ve bilgece iş yapan, yaradılışa uygun şaşmaz ve uygun kurallar koyan ve bu kurallar doğrultusunda hareket eden *Hakîm*'dir.²⁸⁰ Nitekim Kur'ân'da *Hakîm* isminin geçtiği doksan yedi âyette; bu isim doksan bir yerde Allah'ı nitelemektedir.²⁸¹ Dolayısıyla insanlar hâdiselerin dış yüzüne bakarak şer ya da hayırdır şeklinde hüküm vermemelidir.

Kur'ân-ı Hakîm'de ilim ve hikmete çok değer verilmiş ve inananlar aklını kullanmaya, öğrenmeye ve hikmeti elde etmeye teşvik edilmiştir. Yüce Kelam, âlimi görür; cahili kör kabul eder. “..Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akl-ı selim sahipleri, sağduyulu olanlar düşünüp ibret alır.”²⁸² buyurarak bilen ve bilmeyeni, bu konuda gayret edenle etmeyeni birbirinden net ve kesin çizgilerle ayırır. Yine aklını

²⁷⁵ Bilmen, *a.g.e.*, I, s. 284-285; Kur'ân Yolu, I, s. 424.

²⁷⁶ Bakâra 2/269.

²⁷⁷ Bakâra 2/269.

²⁷⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, II, s. 226.

²⁷⁹ Bakâra 2/151; Âl-i İmrân 3/164.

²⁸⁰ Kılavuz, *a.g.e.*, s. 192.

²⁸¹ Yurdagür, *a.g.e.*, s.167.

²⁸² Zümer 39/9.

kullanmayanları sağır, dilsiz²⁸³, hatta hayvanlardan daha aşağı varlıklar²⁸⁴ olarak nitelendirmiştir.

İnsan, yeryüzünün halifesidir. O halde Allah'ın *Hakîm* ve *Alîm* sıfatlarından yararlanmaya, ilim ve hikmet sahibi olmaya çalışmalıdır. Peygamberler yeryüzünde Kitap ve hikmetin en emin ve en samimi temsilcileridir. Onların en büyük vazifeleri de Kitap ve hikmeti öğretmektir. İnsan onlardan öğrendiği hikmetle kendini bütün kötü düşünce ve davranışlardan arındırarak, uzaklaştıracak, ahlâk-ı âliyye ile ahlaklanacak ve rıza-yı ilâhîye uygun bir hayat sürecektir. Eşyanın hakikatini idrâk edecek ve Hakk'a teslim olacaktır. O'na içten (samimi) bağlanacak, mâsivâyâ bütün bütün kapanacaktır. Böylece O'nun sonsuz rahmetinin tecellilerine mazhar olmanın eşsiz lezzet ve keyfini tadacaktır.

2.1.1.4. İlim

*İlim sözlükte bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek demektir.*²⁸⁵ İlâhî bir sıfat olarak “Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi”dir. İlim “zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli aşikâr her şeyi ve her hâdiseyi müşahade etmişçesine hakkıyla bilmek” mânâsına gelir. İlim Allah'ın zâtına nispet edilen subuti sıfatlar içinde yer alır ve bunların en kapsamlısını oluşturur.²⁸⁶ İlim ve bu kelimedenden türemiş kelimeler Kur'ân'da sekiz yüz altmış beş defa tekrar edilmiş olup bu sayıya ilimle yakın anlam taşıyan marifet, akıl, fikir, tezekkür ve tedebbür gibi kelimeler dâhil değildir.²⁸⁷

İlim Allah'ın en önemli sıfatlarından biri olup, yegâne ilim sahibi olan Allah eşyanın bütün isimlerini ve zâhiri âlemin ilmini, gönderdiği peygamberleri aracılığıyla insanlara bildirmiştir. Nitekim “*Allah, Adem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti..*”²⁸⁸ âyeti bu hususu desteklemektedir. Dolayısıyla İslâm'ın temelini ilim oluşturur ve ilim mutlak olarak Allah'tandır. O'nda bütün ilimlerin ilmi vardır. Allah, ilmiyle bütün kâinatı geçmişiyile, hâli hazırdaki durumuyla ve geleceği ile kuşatıcıdır. Dünyanın da âhiretin de

²⁸³ Bakâra 2/171.

²⁸⁴ Enfâl 8/22.

²⁸⁵ İsfahâni, a.g.e, s. 719.

²⁸⁶ Yavuz, Yûsuf Şevki, “İlim”, *DİA*, XXII, s. 108.

²⁸⁷ Şimşek, Said, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2014, s. 234.

²⁸⁸ Bakâra 2/31.

her türlü işini bilendir. “Sana Kitabı ve Hikmeti öğretti ve sana bilmediğini öğretti.”²⁸⁹ “Rabbim ilimce her şeyi kuşatmıştır.”²⁹⁰ “İlim ancak Allah katındandır.”²⁹¹ “O evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır ve O her şeyi hakkıyla bilendir.”²⁹² gibi âyetler hep Allah’ın ilminin sonsuzluğunu dile getirmektedir.

Yüce Allah eşyanın ve zâhiri âlemin isimlerini öğretmek ve kendi varlığından haberdar etmek için elçilerini göndermiş ve bu elçileri bizzat kendisi temizleyerek dilediği kadar ilmi ve öğrenme gücünü onların kalplerine lütfetmiştir. Elçiler de kendilerine inanan insanların kalplerini bu ilimle tezkiye etmiştir. Sonra Allah tezkiye edilmiş kalplere ilim yerleştirmiştir. “Size Rabbimin risâletini tebliğ ediyorum, size nasihat ediyorum ve sizin bilmediklerinizi Allah tarafından gelen vahiy ile biliyorum.”²⁹³ “Nitekim size kendi içinizde size âyetlerimizi okuyan, sizi tezkiye eden, size Kitab’ı ve Hikmet’i öğreten bir elçi gönderdik.”²⁹⁴ âyetleri bu gerçekleri ifade etmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’in temel konularından biri hiç şüphesiz ilimdir. Kur’ân daha ilk âyetlerinde insanı ilime yöneltir. İlk inen âyetin akıl ve işitmeye dayanan delili kapsayan tekvînî ve teşrî emirlerle “oku” “oku”²⁹⁵ diyerek ve okumanın yazmanın ve ilmin öğretilmesinin insana Allah’ın en büyük kereminden olduğunun hatırlatarak gelmesi elbette çok önemlidir.²⁹⁶ Cenâb-ı Hak insanı doğuştan aciz, her şeye muhtaç, hayat kanunlarına karşı hiç bir şey bilmeyen biri olarak yaratmıştır. Fakat insan fitratına yerleştirilen merak ve tekâmül meyli insanı öğrenmeye ve cehaletini gidermeye vesile olmuştur. İnsanlar dünyaya geldikten sonra tekâmül seyrine girerken diğer canlılar dünyaya bu özellikle gönderilir. Dolayısıyla insanı diğer canlılardan ayıran ilim öğrenebilecek kabiliyette yaratılmasıdır. Yeryüzünde halife oluşunun; dolayısıyla dünyayı imar etmekle görevlendirilmesinin ve sorumluluk üstlenmesinin temelinde de bu özelliği yatmaktadır. Hz. Âdem’i ve dolayısıyla bütün insanlığı yeryüzünün halifesi olması

²⁸⁹ Nisâ 4/113.

²⁹⁰ En’am 6/80; Â’râf 7/89; Tahâ 20/98.

²⁹¹ Ahkâf af 46/23.

²⁹² Hadid 57/3.

²⁹³ Yûsuf 12/86.

²⁹⁴ Bakâra 2/151.

²⁹⁵ Alak 96/1.

²⁹⁶ Elmalılı, a.g.e, IX, s. 354.

hasebiyle meleklerle üstün kılan Allah'ın kendisine verdiği ilimdir.²⁹⁷ O'nun lütfuyla insana her merhalede ilim verilmiştir.

İlim hakikate ulaşmak ve sürekli bunun gayreti içerisinde olmaktır. Hakikat ise öncelikle eşyanın görünen (zahiri) yüzünde değil, görünmeyen yüzünde yani gaybda yatar. Kâinatın, eşyanın ve hâdiselerin sahip olduğu mânânın yanı sıra bir de onların yaratıcısıyla alakalı bilgi vardır ki ilim denilen asıl bilgi bu olup bunun kaynağı da vahiy, yani Allah'ın bu bilgiyi insanlar içinden seçtiği kullarına hususi şekilde (özel olarak) bildirmesidir. Ancak vahyin rehberliğinde yürüyerek yani önce vahye, onun sahibine ve onu alıp tebliğ eden elçiye inanarak, güvenerek gerçek ilme ulaşılabilir. Dolayısıyla ilmin ilk ve tam doğru kaynağı vahiy ve onun mahsulü olan kitap yani Kur'ân-ı Azimüşşan'dır.

Her insanın yeryüzündeki görevi, rolü ve fonksiyonu farklı olduğu gibi kendisine Yaratıcı tarafından bahşedilen kapasite ve istidatları da farklıdır. Dolayısıyla herkes aynı derecede tezkiye olamaz ve ilim öğrenemez. Yüce Allah bu noktada insanları derece derece kılmıştır ve herkes kapasitesi ölçüsünde ilim elde edecektir. Bu gerçek Kur'ân'da şöyle ifade edilir: “...Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz. Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”²⁹⁸ Allah'ın kullara ihsan ettiği derecelerin en üstünde ilim derecesi vardır. İlim en yüksek mertebedir. Dolayısıyla buradan anlaşılıyor ki Allah nezdinde bilen ile bilmeyen bir değildir. “Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibâdet eden, âhiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) midir? (Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakıyla düşünür.”²⁹⁹ Buna göre bilenler, bildiklerinden istifade edenler ve gereğince amel edenlerdir. Bildiğinden faydalanmayan ve gereğince amel etmeyen bir kimse, bilmeyen kişi konumundadır.³⁰⁰ Hak Teâlâ bilenler İfadesiyle taat ve ibâdet eden kimseleri; bilmeyenler ifadesiyle de böyle olmayan kimseleri kastetmiştir. Böylece, taat ve ibâdet edenleri âlimler saymıştır ki bu, ameli olmayanın, gerçek âlim olamayacağını göstermektedir. O halde bunlar, Allah katında câhil kimselerdir. Dolayısıyla insanın kemâli bu iki maksûdun –ilim ve amelin- gerçekleşmesine bağlıdır; çünkü amel, başlangıç; ilim ve

²⁹⁷ Bakâra 2/31-34.

²⁹⁸ Yûsuf 12/76.

²⁹⁹ Zümer 39/9.

³⁰⁰ Kurtubî, a.g.e, XV, s. 145-150; Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tefsirinde Farklı Yorumlar, Tespitler - Değerlendirmeler*, İFAV Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, I - III, III, s. 24.

mükaşefe ise, nihâyet ve sonuçtur.³⁰¹ Hz. Ali şöyle demiştir: “*Benim belimi iki adam kırmıştır: Birincisi, ilmi ile amel etmeyen âlim, ikincisi amel eden câhil.*” Başkasını hidâyete çağırıp, kendisi onunla amel etmeyen kimse insanları aydınlatıp kendisini yakan kandile benzer.³⁰²

İnsanoğlunun en büyük rütbesi ebedî mutluluk, en değerli saadeti de bu mutluluk vasıtasıdır. O ebedî saadete yalnız ilim ve amelle ulaşır. Ameli de nasıl yapılacağını bilmesiyle başarır. O halde dünya ve âhirette saadete ermenin aracı ilimdir. Bu da ilmin en üstün amel olduğunu gösterir.³⁰³ Nitekim Hz. Peygamber de âlimin âbide üstünlüğünün ay’ın diğer yıldızlara üstünlüğü ya da kendisinin en aşağı seviyedeki ashabına üstünlüğü gibi olduğunu belirtmiş³⁰⁴; Kıyâmet günü peygamberlerden sonra şehitlerden önce ilk olarak âlimlerin şefaati edeceğini haber vermiştir.³⁰⁵

İlim edinmek öncelikle kalbin tezkiyesine bağlıdır. Kalp tezkiyesi ise sağlam îmân ve sâlih amelle Allah’ın çizdiği sınırları aşmamakla mümkündür. Bu bakımdan ilim takvasız olmaz ve âlimin ilmini yaşamaması düşünülemez; yaşamazsa gerçek mânâda âlim olmayıp sadece mâlumat sahibi olmuş olur. Ayrıca amelsiz tezkiye de mümkün olmadığından gerçek ilme ulaşamaz. Dolayısıyla âyette buyurduğu gibi “*...Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar...*”³⁰⁶

Nasıl ki ilmî faaliyetin kaynağı olan kâinat Allah’ın mülkü olup O’nun tarafından yaratılmış ise aynı şekilde ilmi kaydetmek üzere verilen kalem, ilim öğrenmek için kullanılan akıl, duygu ve maddî cihazlarla insana bahşedilen öğrenme kabiliyeti de Rahmân’ın sonsuz rahmet hazinesinden süzülen birer nimettir. İnsana bilmediğini öğreten Allahu Teâlâ olduğu gibi ilmin kaynağı da yine O’dur. Kâinatı bilmenin ve Allah’ı tanımanın yolu öncelikle ilimden geçer. “*Allah sizi, analarınızın karnından siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı. Şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalpler verdi.*”³⁰⁷ âyetinin işaretleriyle insanın hiçbir şeye akli ermezken, hiçbir şey bilmezken Allah Teâlâ

³⁰¹ Râzî, *a.g.e.*, XIX, s. 148-149.

³⁰² Sâbunî, *a.g.e.*, I, s. 97.

³⁰³ Gazâlî, *a.g.e.*, I, s. 31.

³⁰⁴ Tirmizî, *İlim*, 19.

³⁰⁵ İbn Mâce, *Zühd*, 37.

³⁰⁶ Fâtır 35/28.

³⁰⁷ Nahl 16/78.

anasının karnından dışarı çıkardıktan sonra bilmediğini öğretmiş; kendisiyle bilgi elde etmek, hayrı ve şerri ayırt edebilmek için akıl, göz ve kulak vermiştir. Doğuştan ilimsiz olan insana ilim vererek onu mahlûkatın en yüksek seviyesine çıkarması, Allah'ın en büyük lütuflarındandır.

“...Ki O, kalemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini öğretti.”³⁰⁸ Evet, O sadece ilim değil, kalem kullanmayı da öğreterek, sahip olduğu ilmi büyük çapta yaymasını, medeniyetler kurmasını, bu yolla ilerlemesini ve sonraki nesiller için muhafaza etmesini de sağlamıştır. Allah kalem vasıtasıyla insana bilmediklerini öğreterek onu cehalet karanlığından kurtarmış, ilmin aydınlığına kavuşturmuştur. Çünkü yazı olmasaydı ilimler kaybolur, bir dinin izi kalmaz, yaşam sürmez, nizam yerleşmezdi. Yazı, ilim ve bilgilerin kaydı, öncekilerin haberlerinin zapt edilmesinin aracı, ilimlerin milletler ve uluslar arasında taşınmasının aletidir. Bu sayede bilgiler korunur ve üzerine de Allah'ın dilediği kadar ilâve yapılabilir. Uygarlıklar gelişir ve fikirler oluşur, dinler korunur, hidâyet yayılır.³⁰⁹ Dolayısıyla bunca nimet ve lütuf karşısında insana düşen Rabbine şükretmek ve nankörlük etmemektir.

2.1.1.5. Âhirete İman

Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'a îmandan sonra, üzerinde en çok durulan, birçok âyet-i kerîme'de vurgulanan ve bütün peygamberlerin tebliğ ettiği temel inanç prensiplerinden birisi de âhîret îmandır. Birçok âyette Allah'a îmân ile birlikte zikredilmesi ve hemen hemen her sûrede yer alması konuya verilen önemi göstermektedir. Bu çerçevede Kur'ân-ı Kerîm'de âhîret hayatı çok farklı şekillerde zikredilmekte, bazen delil ve hüccetlerle varlığını ispat yoluna gidilmekte, bazen de misaller verilmek ve tasvirler yapılmak sûretiyle âhîret inancı insanın zihnine iyice yerleştirilmeye çalışılmaktadır.

Dünya âhîretin tarlası yani âhîret için olduğu gibi, âhîret de bu dünyanın nizam ve düzeni içindir.³¹⁰ Bu çerçevede âhîrete îmân insan hayatı için bir hedef ve yön tayin eder, yaradılıştaki gaye ve hikmeti öğretir. Böylece insanlar hayatlarını doğruluk ve adalet ekseninde yaşama gayreti içerisinde olurlar. Kazançlarını meşru yollarda ararken hile,

³⁰⁸ Alak 96/4-5.

³⁰⁹ Zuhaylî, *a.g.e.*, XV, s. 566-567.

³¹⁰ Oral, Osman, *100 Soruda Âhîret Hayatı*, Işık Yay., 7. Baskı, İzmir, 2005, s. 16.

yalan ve aldatmaya tevessül etmezler. Kendi haklarını bilir ve başkalarının hakkını gözetirler. Bu bağlamda âhirete îmân; adaletin, doğruluğun, dürüstlüğün iyilik ve güzelliğini; zulmün, haksızlığın ve her türlü kötü arzu ve düşüncenin de çirkinliğini ve fenalığını fertlerin gönüllerine yerleştirerek insanlar arasındaki ilişkileri olumlu yönde geliştirir.³¹¹

Allah insanı imtihan için yaratmıştır.³¹² İnsan da bu imtihana ehil olabilecek kapasite ve istidatlarla donatılmış; başıboş bırakılmamıştır.³¹³ Bu imtihan neticesinde kimlerin mükâfata ve kimlerin cezaya müstehak oldukları meydana çıkmış olacak ve herkes tabi tutulduğu imtihanın sonucuyla âhirette karşılaşacaktır. Dolayısıyla âhirete inanmanın küçük büyük, genç yaşlı, erkek kadın her tabakadan insanın dünya hayatındaki hal ve davranışları üzerinde çok büyük ve olumlu tesirleri vardır. Çünkü âhiret olmasaydı yaratılışın bir anlamı ve hikmeti olmazdı. Bu nedenledir ki Allah'ın insanı boş yere yaratmamış olması ve birtakım vazifelerle sorumlu tutması ancak âhiretin varlığı ile anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda, ölümden sonra tekrar dirileceğine ve Rabbinin huzurunda bu fâni âlemde yaptığı büyük-küçük, gizli-açık her şeyin hesabını vereceğine³¹⁴ inanıp bunun sonucunda şiddetli bir azaba maruz kalacağını ya da sonsuz bir hayata nâil olacağını bilip ona göre yaşayan bir kimse ile bütün hayatı bu dünyadan ibaret sayıp hiç ölmeyecekmiş gibi yaşayan kimsenin durumu elbette çok farklı olacaktır.

Şüphesiz ki âhirete îmân her insanı psikolojik yönden olumlu şekilde etkiler. İnsan bu dünya hayatında maruz kaldığı zulümlere, haksızlıklara ve başına gelen sıkıntı, hastalık ve musibetlere ancak sahip olduğu kuvvetli bir âhiret inancıyla baş koyabilir. Zira kendisindeki âhirete inancının kuvveti derecesinde maruz kaldığı olumsuzluklara dayanma gücü artar. Çünkü başına gelen her şeyin bir hikmeti olduğunu ve Yüce Allah'ın izni dahilinde olduğunu bilir.

Öte yandan âhirete inanmış bir mü'min ölümün bir yok oluş olmadığını zahiren öyle görünse de aslında ölümün bu dünyadan âhiret âlemine giden yolun bir başlangıcı olduğunu, öldükten sonra da sevdikleriyle beraber olacağını, burada yaptığı hayır ve

³¹¹ Demirci, Muhsin, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, M.Ü. İFAV Yay., 11. Baskı, İstanbul, 2015, s. 300.

³¹² Mü'minûn 23/115; Mülk 67/2.

³¹³ Kıyâmet 75/36.

³¹⁴ Zilzal 99/7-8.

hasenatların hepsinin en küçük zerresine kadar kaydedilip karşılığını orada eksiksiz olarak alacağını; kâfir ve zâlimlerin ise yaptığı zulüm ve haksızlıkların orada cezasız kalmayacağını bilir. Böylece her durumda ve başına gelen her hâdisede teselli olunacak bir yön bulur. Böylelikle toplumu oluşturan çocuklar, gençler, ihtiyarlar, musibete düşenler, zayıf ve fakir insanlar, ancak âhiretin varlığı fikri ile dünyada rahat bir hayat yaşayabilirler. Böylece sağlam, huzurlu ve dengeli toplumlar oluşur.

Örneğin aile hayatının saâdeti eşlerin birbirlerine karşı samimî ve ciddî hürmet göstermelerine ve fedakâr ve sadık olmalarına bağlıdır. Bu hakikî hürmet, sadakat, muhabbet ve samimî merhamet ise; ebedî bir arkadaşlık ve daimî bir birliktelik fikrini beraberinde getiren âhiret inancıyla mümkündür. Çünkü “*Adn cennetlerine girecekler, atalarından, eşlerinden ve zürriyetlerinden salih olanlarla birlikte olacaklar.*” âyetinde de belirtildiği üzere, âhirette kişi sevdiği (salih olanları) ile beraber olacaktır.³¹⁵ Nitekim Mü’min Suresi’nde de imân ehl-i hakkında meleklerin, Allah Teâla’dan “*Onların çocukları, eşleri ve babalarından sâlih amel işlemiş olanları da cennette onlarla buluştur*”³¹⁶ diye dua ettikleri anlatılmıştır. Dolayısıyla âhirete inanan bir kimse eşini ebedî bir âlemde, ebedî bir hayatta, daimî bir hayat arkadaşı olarak görür ve bilir. Dolayısıyla eşinin âhirette ebedî bir güzelliğe kavuşacağını bildiği için ihtiyar ve çirkin olmuş olsa da eşine karşı yine sevgi ve muhabbeti azalmaz ve ona karşı her zaman muhabbetle, şefkatle, merhametle mukabele eder. Böylelikle aile saâdeti hiç bir şekilde bozulmaz ve kolay kolay yuvalar yıkılıp dağılmaz.³¹⁷

Netice olarak, âhiret inancı, insanlar için bu dünyada en büyük teselli ve mutluluk kaynağıdır. Çünkü ancak onun sayesinde bireysel mutluluk ve içtimai adalet tam manasıyla tesis edilebilir, insan hayatına çeki düzen verilebilir. Toplumsal denge tesis edilerek haksızlıklara, zulüm ve adaletsizliklere mani olunabilir. Âhiret inancının hâkim olduğu fert ve toplumların dünya hayatında huzur ve selamete yaşadığı, inanmayıp inkâr edenlerin ise çeşitli sıkıntı ve musibetler içinde boğularak mânevî bir cehennem yaşadığı ve intiharlara sürüklendiği bilinen bir gerçektir.

³¹⁵ Ra’d 13/23.

³¹⁶ Mü’min 40/8.

³¹⁷ Bediüzzaman, Said Nursî, *Asa-yı Musa*, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012, s. 44.

2.1.1.6. Tevbe

Tevbe daha önce de ifade edildiği üzere rücu *etmek*, *geçmiş asla dönmek* demektir. Kula nispet edildiği zaman geçici olan günah halini bırakıp aslî olan düzgün haline dönmek; Allah'a nispet edildiğinde geçici olan öfke nazarından aslî olan rahmet nazarına dönmek mânâsını ifade eder. Bu itibarla tevbenin şer'i mânâsı kulun günahını itiraf edip pişmanlık duyması, bir daha yapmamaya azmetmesi, Allah'ın da bu tevbeyle kabul ile günahı mağfiret etmesidir.³¹⁸ Daha açık bir ifadeyle *tevbe*; kul hakkında mâsiyetten dönmeyi, Allah hakkında ise cezalandırmaktan dönmeyi ifade eder. *Tevbe* Allah'tan uzaklaştırıp, şeytana yaklaştıran yoldan uzaklaşmaktır.³¹⁹ *Tevbe* manevi bir arınma, iç huzura kavuşma ve kulun Rabbiyle barışma yolunda atmış olduğu bir adımdır.

Tevbe dinî değerlere aykırı, din dışı davranıştan vazgeçiş ve dinî değerlerle uyumlu bir tutumu benimseyiş ve yeniden dine dönüş hareketidir.³²⁰ İmânın bir gereği ve alameti olan *tevbe*, şeytan ve avanelerine nasip olmadığı halde kul için son nefese kadar imkân dâhilindedir. Nitekim Hz. Peygamber kulun can çekişinceye kadar *tevbesinin* kabul edileceğini bildirmiştir.³²¹ *Tevbe*, Allah'ın güneş batıdan doğuncaya kadar açık olan rahmet kapılarından bir kapıdır. Kim güneş batıdan doğmadan önce *tevbe* ederse Allah onun *tevbesini* kabul eder.³²² Bu sebeple insana düşen ne kadar günahkâr da olsa asla ümitsizliğe düşmemek³²³ ve Allah'a yönelerek af dilemektir. Çünkü Allah'ın rahmetinden ümit kesmek kâmil mü'minlerin şîarı olamaz. O, kendisine şirk koşulması dışında bütün günahları affeder.³²⁴ Allah bilmeden bir kötülük yapıp ardından hemen *tevbe* edenlerin *tevbe*lerini kabul etmeyi kendisine hak kılmıştır: “*Allah üzerine tevbe(leri kabul etmek) ancak bilmeden kötülük işleyip sonra hemen ardından tevbe edenlere haktır.*”³²⁵

Kur'ân bir yandan işlenen günahların ancak *tevbe*yle bağışlanabileceğini ifade ederken; diğer yandan günahlarından ötürü *tevbe* eden kimselerden övgüyle

³¹⁸ Elmalılı, *a.g.e*, I, s. 340.

³¹⁹ Gazâlî, *a.g.e*, IV, s. 22.

³²⁰ Hökelekli, Hayati, Peker, Hüseyin, Vd., *Din Psikolojisi*, Anadolu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1. Baskı, Eskişehir, Eylül 2010, s. 216.

³²¹ Tirmizî, *Daavat*, 98; İbn Mâce, *Zühd*, 30.

³²² Müslim, *Zikir*, 43.

³²³ Zümer 39/53.

³²⁴ Nisâ 4/48.

³²⁵ Nisâ 4/17.

bahsetmektedir.³²⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de *tevvâb* (tevbeleri çokça kabul eden) isminin geçtiği on âyetin sekizinde³²⁷ bu isim *Rahîm* ismiyle birlikte kullanılmıştır ki, bu da Allah'ın tevbe eden kulunu bağışlamasından sonra onu rahmet ve ihsanına mazhar kılacağıının göstergesidir.

Allahu Teâlâ “*Ey îmân edenler! Samimi (nasuh) bir tevbe ile Allah'a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar...*”³²⁸ buyurarak tevbenin nasıl olması gerektiğini de belirtmiştir. *Nasûh tevbe*, geçmiş günahlar için pişmanlık duymak, gelecekte günah işlememeye azmetmek, şu anki işleyebileceği günahlardan da vazgeçip uzak durmaktır. Bundan sonra da üzerinde hakkı olan kişilere uygun bir şekilde hakkını vermektir.³²⁹ Buna göre şu üç şartı taşıyan tevbe nasuh tevbedir: Günahdan vazgeçmek, işlenen günaha pişman olmak ve bir daha ona dönmemeye azmetmek. İşlenen suçla, bir insanın hakkı yenmişse dördüncü bir şart ilave edilir ki bu da, hakların, sahiplerine geri verilmesidir.³³⁰

Allah tevbe edene üç önemli haslet verir; tevbe eden kulunu sever³³¹, sevdiği kullarına ise azap etmeyeceği umulur; arşın çevresindekiler (melekler) ve onu taşıyanlar tevbe edenler için istiğfarda bulunur.³³² Küfür ve şirkten sonra tevbe edip de îmân eden ve sâlih amel işleyen kullarının seyyiâtını hasenâta çevirir.³³³ Evet, tüm bunlar O'nun sonsuz rahmet ve merhametinin tecelîleridir. Nitekim “*Allah'ın size bol lütfu ve merhameti bulunmasaydı ve Allah, tevbeleri kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı (haliniz nice olurdu?)*”³³⁴ buyurarak tüm bu ihsan ve ikramların kendisinin Rahîm, Hakîm ve Tevvâb oluşunun bir sonucu olduğunu açıkça beyan ediyor.

³²⁶ Bakâra 2/222; Hûd 11/3,52,61,90.

³²⁷ Bakâra 2/37,54,128,160; Nisâ 4/16,64; Tevbe 9/104,108.

³²⁸ Tahrîm 66/8.

³²⁹ İbn-i Kesîr, *a.g.e.*, XIV, s. 61.

³³⁰ Sâbunî, *a.g.e.*, III, s. 410.

³³¹ Bakâra 2/222.

³³² Mü'min 40/7.

³³³ Furkân 68-70.

³³⁴ Nur 24/10.

2.1.1.7. Kâinattaki İntizam ve Uyum

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerîm Allah'ı ve sıfatlarını anlatırken sık sık insanların nazar ve dikkatlerini kâinat kitabına çevirmekte ve onu Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti hakkında deliller bulmaya teşvik etmektedir.³³⁵ Nasıl ki yola dikilen işaretler, yolcunun gözlerini kendilerine değil, gideceği istikamete yöneltirse her tabiat olayı da bizim dikkatimizi kendi üzerine değil, kendilerinin ötesinde olan bir istikamete yöneltmeğe çalışır. Dolayısıyla Kur'ân'a göre birer âyet olan bütün tabiat olayları, Allah'ın zatını yahut da O'nun şu veya bu sıfatını ve iyiliğini, saltanat ve adaletini gösterir.³³⁶ Nitekim Kur'ân âyetlerinin kendisi bizzat Allah'ın varlığını ve birliğini ispat ettiği gibi şu muazzam kâinatta var olan her şey bir yaratılış âyeti olup; Kur'ân âyetleri de bu yaratılış âyetlerini okuyup insanların anlayabileceği bir dile tercüme eden araçlardır.

Aynı durum Allahu Teâlâ'nın rahmet sıfatının anlatılmasında da söz konusudur. O'nun canlı cansız bütün mahlûkatı yoktan var etmesi, sonra onları hayatlarını devam ettirecek maddî-mânevî nimetlerle her an rızıklandırması, birbirinden kıymetli kabiliyet ve istidadlarla donatması O'nun her şeyi kuşatan rahmetinin bir tecellîsidir. O, sonsuz rahmetiyle her şeyi kusursuz bir intizam üzerine yaratmış ve her şeye bir ölçü koymuştur.³³⁷ Yani her şey yaratılış hikmet ve gayelerine uygun, var olmasının gerektirdiği şartlara ve Allah'ın yaratma planında oynaması öngörülen role -Allah'ın ezeli ilminde mâlum ve kayıtlı olan şekle göre- uygun olarak sağlam, belli bir düzen ve denge içinde yaratılmıştır. Evet, kâinatta hiçbir kusur, uyumsuzluk ve düzensizlik yoktur.³³⁸

Yüce Allah, insanı yaratmadan önce âlemi onun hayatını sürdürmesine imkân sağlayacak şekilde hazırlamış, ona hizmet edecek şekilde mevcudâtı hizmetine musahhar kılmıştır. O, mutlak kudretiyle âlemde işleyen kanunları (sünnetullah), varlığın hacimlerini ve boyutlarını insanın donanımına olumlu yanıt verecek, uygarlık kurma faaliyetine aktif ve olumlu bir şekilde katılım sağlayacak şekilde yaratmış; bütün kâinatı, insanın yeryüzünde varlık sebebi olan halifelik görevini yerine getirmesi sırasında insanla uyumlu

³³⁵ Bakâra 2/164; Âl-i İmrân 3/191.

³³⁶ İzutsu, *a.g.e.*, s.127.

³³⁷ Ra'd 13/8; Kamer 54/49; Furkân 25/2.

³³⁸ Mülk 67/3,4; Secde 32/7.

olacak şekilde takdir etmiştir.³³⁹ “O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.”³⁴⁰ âyeti bu gerçeğe işaret etmektedir. İnsan bünyesinin üzerinde yaşadığı arzın (yeryüzünün) mevcut yapısı ile uyum içerisinde olması, verimli ve sürekli şekilde hayatının devam edebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlara cevap vermeye elverişli olması ve bunun için de bedeninde pek çok sebebin var olması bu teshiri açıkça gözler önüne sermektedir.

Güneş ve ay; büyüklükleri, ısı dereceleri, dünyaya uzaklıkları, yörüngelerindeki dönüş hızları ve bütün bunların gerek yeryüzündeki hayata yönelik etkileri bakımından ve gerekse uzaydaki diğer yıldızlar ve gezegenler arasındaki konumları açısından son derece ince ve duyarlı hesaplara göre yaratılmış ve vazifelendirilmişlerdir. Güneşin dünyamıza uzaklığı doksan iki buçuk milyon mildir. Eğer o dünyamıza bundan daha yakın olsa yeryüzü ya yanar, ya erir, ya da uzaya yükselen bir buhar kitlesine dönüşürdü. Eğer bizden daha uzakta olsa o zaman da yer küremiz donar ve üzerindeki hayat ölüme dönüşürdü. Güneşin dünyamıza ulaşan ısısı, onun asıl ısısının iki milyonda biri kadardır. Yeryüzündeki hayatın sürmesi için gereken optimal ısı derecesi bu kadardır. Benzer durum ay için de geçerlidir. Eğer ay şimdikinden daha büyük olsaydı, denizlerde meydana getireceği gel-git olayının yol açacağı su yükselmeleri yeryüzünü ve üzerindeki bütün varlıkları tufana boğardı.³⁴¹ Nitekim şu âyetler bu kusursuz intizam ve uyumu açıkça beyan etmektedir. “Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona (aya) birtakım menziller takdir eden O’dur. Allah bunları, ancak bir gerçeğe (ve hikmete) binaen yaratmıştır.”³⁴² “O, geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler.”³⁴³ “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir.”³⁴⁴

Dünya saatte bin mil gibi bir hızla kendi eksenini etrafında dönmektedir ki bu sayede gece ve gündüzler oluşmakta; saatte aşağı yukarı altmış beş bin mil gibi bir hızla güneş etrafında dönmektedir ki böylece mevsimler meydana gelmektedir. Dünyanın eksenini 23,5

³³⁹ Rahmân, Fazlur, *Ana Konularıyla Kur’ân*, terc. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998, s. 38.

³⁴⁰ Câsiye 45/13.

³⁴¹ Kutub, a.g.e, IX, s. 478.

³⁴² Yûnus 10/5.

³⁴³ Enbiyâ 21/33.

³⁴⁴ Rahmân 55/5.

derece eğimlidir ki bu da mevsimlerin oluşmasındaki temel etkidir. Bunların yanında güneş ve güneş sisteminde yer alan diğer gezegenlerle birlikte dünya, yaklaşık olarak saatte yirmi bin mil hızla gökteki Sirius burcuna doğru yol almaktadır.³⁴⁵ Zikredilen gerçeklerden de kolayca anlaşıldığı üzere; sürekli olarak çalkalanan, dağılmak, dökülmek ve istilâ etmek fitratında olan denizlerin, arzı (dünyamızı) kuşatıp, arz ile beraber gâyet süratli bir sûrette güneş etrafında döndürülmelerine rağmen dağılmamaları, dökülmemeleri ve komşularındaki toprağa tecavüz etmemeleri de yeryüzünü insanlara hizmetkâr eden ve bu şekilde sonsuz kudret ve rahmetini gösteren Allah'ın ayrı bir kudret ve rahmet tecellîsidir.

Yağmur ve doluyu oluşturan lâtif ve mübarek katrelerin muntazam ve güzel bir şekilde yaratılması ve intizamlı bir şekilde yeryüzüne indirilmesi, fırtınalarla çalkalanan ve büyük şeyleri çarpıştıran şiddetli rüzgârların ise bu katrelerin muvazene ve intizamlarını bozmayıp; katreleri birbirine çarptırıp, birleştirip zararlı kütleler yapmaması da kâinattaki mükemmel intizam ve uyumun ayrı bir tezahürüdür.³⁴⁶

“*Yere (gelince) onu döşeyip yaydık, onda sarsılmaz dağlar diktik ve onda her şeyden ölçüsü belirlenmiş ürünler bitirdik.*”³⁴⁷ âyetinin de işaret ettiği üzere dağların yerkürenin derinliklerinden izni ilâhî ile çıkarak zeminin dâhilî hareket ve değişimlerinden (yanardağlardan ve depremlerden) doğan heyecanını, gazabını ve hiddetini teskin etmesi ve zeminin o dağların fişkırmasıyla nefes alması, zararlı olan sarsıntılardan kurtulup, devrî vazifelerinde sekenelerinin istirahatlerini bozmaması da gözler önünde apaçık görülen bir rahmet ve kudret numunesidir.³⁴⁸ “*Dağları direk yapmadık mı?*”³⁴⁹ “*Dağları sapa sağlam dikti.*”³⁵⁰ gibi ilâhî beyanlarla Yüce Yaratıcı bu yaratılış gerçeklerini asırlar öncesinden gözler önüne sermiştir.

Buna ek olarak, aynı maddelerden oluşan ve aynı özelliklere sahip olan topraktan, üzerine serpilen farklı tür ve sayıdaki sebze ya da meyve tohumlarının hiçbirinin birbirine karıştırılmadan, hepsinin kendine mahsus renk, koku, tat ve şekillerde canlı, hikmetli,

³⁴⁵ Kutub, *a.g.e*, X, s. 95.

³⁴⁶ Bediüzzaman, Said Nursî, *Şualar*, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012, s. 105.

³⁴⁷ Hicr 15/19.

³⁴⁸ Kutub, *a.g.e*, X, s. 335; Bediüzzaman, *Şualar*, s. 110.

³⁴⁹ Nebe 78/7.

³⁵⁰ Nâziat 79/32.

kusursuz, muvazeneli ve süslü sûretlerde çıkarılarak meyve ya da sebze halini alması da kâinatta tecellî eden ve sonsuz rahmet ve kudreti gösteren intizamın çok bariz bir tezahürüdür. Bunun yanı sıra her bitkinin belli bir dereceye kadar büyümesi ve çoğalması, Allah'ın kudret ve rahmetini gösteren başka bir âyettir.

Bütün bunların yanı sıra mahlûkatın yaşadıkları çevreye uygun yaratılması ve rızıklandırılması ve güçlü sezgilerle donatılması da ilâhî rahmet tecellîlerinin bir başka boyutudur. Örnek olarak bir sindirim fabrikası olarak düşünülebilecek olan insan midesi kendisi hariç yenilebilecek her maddeyi sindirebilmektedir. Ayrıca hayat için zaruri olan yağ ve sair ihtiyat maddelerini belirli ve düzenli miktarlarda depolayarak, açlık gibi durumlarda vücudun her türlü ihtiyacını karşılamaya hazır halde bulunmasını sağlamaktadır. Sindirim cihazımız bütün bunları yaparken düşünme ve akıl yürütme gibi faaliyetlerden hiçbir şekilde etkilenmez.³⁵¹

Misallerden de açıkça görüldüğü üzere, “*Bizim Rabbimiz, her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir..*”³⁵² âyetinin de işaretiyle Yüce Yaradan yaratmış olduğu mütenevvi mahlûkata lâyük, muvafık olan şekilleri, sûretleri, azaları ihsan etmiş, her zihayata kendi cinsinden eşini vücuda getirmiş ve her biri için muhtaç olduğu şeyi yaratmıştır. Sonra da bütün mahlûkatına istifade edecekleri yolları bildirmiş, kendilerine birer kabiliyet ve fitrî kuvvet vermiş, hattâ hayvanatı ve nebatatı dahi birer istidada, birer neşvü nûma hassasına nâil kılmıştır.³⁵³

2.1.2. MADDÎ RAHMET TECELLÎLERİ

İnsanın nâil olduğu mânevî nimetler yanında maddî nimetler de sayısızdır ve insan hayatı için çok büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda burada konu *ahsen-i takvim üzere yaratılış, rızık, aile hayatı, rüzgârlar, yağmur, denizler ve hayvanlar* başlıkları altında incelenecektir. Şüphesiz ki ilâhî kelimada zikredilen rahmet tecellîleri sadece bunlarla sınırlı değildir. Ancak burada Kur'ân'da en çok üzerinde durulan ve insan için olmazsa olmaz derecede kıymeti haiz olan bu rahmet tezahürlerini anlatılacaktır.

³⁵¹ Morisson, A.Cressy, *Müsbet İlim Yönünden İnsan, Kâinat ve Ötesi*, terc. Bekir Toplaoğlu, Ensar Neşriyat, s. 33-39.

³⁵² Tahâ 20/50.

³⁵³ Bilmen, *a.g.e.*, IV, s. 417-418.

2.1.2.1. Ahsen-i Takvim Üzere Yaradılış

Bu sonsuz kâinata, Allah, sayısız şeyler yaratmıştır, fakat hiç biri çirkin ve bozuk biçimli değildir. Her şeyin kendine özgü güzelliği vardır; her şey kendi yaradılış tarzı ile mütenasiptir. Belli bir hikmete mebni olarak yaratılan her şeye en uygun biçimi verilmiştir ve kendisine en uygun keyfiyetlerle donatılmıştır. Sözelimi görmek ve işitmek için yaratılmış olan göz ve kulağın daha iyi, daha uygun bir yapıda düşünülmesi mümkün değildir. Hava, yaratıldığı gayeye uygun özelliklere; su, yaratılmış olduğu hikmete en uygun keyfiyetlere sahip olarak yaratılmıştır. Hiç kimse Allah tarafından yaratılmış herhangi bir şeyin biçiminde ne bir kusur, ne de bir çatlak gösterebilir ve ne de o biçimde herhangi bir değişiklik öngörebilir.³⁵⁴

Bu kesinlikle, fıtratın, gözün, kalbin ve aklın gördüğü bir gerçektir. Bu gerçek, varlıkların şekillerinde ve görevlerinde, birbirlerinden ayrılan özelliklerinde ve birbirleriyle oluşturdukları ahenkte, biçimlerinde, durumlarında, davranış ve hareketlerinde, kısacası az veya çok güzellik niteliği olan her şeyde somutlaşmaktadır. Hiçbirinde hacim, şekil, yapısal özellik ve görev bakımından ne bir aşırılık, ne de bir kusur olmayıp; bu sınırı aşmaları ya da daha düşük düzeyde kalmaları söz konusu değildir. Her şey bir ölçüye göre yaratılmıştır.³⁵⁵ Hiçbiri ince ve titiz ahengin sınırını geçmez. Kendileri için belirlenen süreyi öne alamadıkları gibi, geciktiremezler de. Bu süreyi uzatamazlar, kısaltamazlar. Her şey her yaratık, varlık senaryosunda kendisi için belirlenen rolü oynamak için özenle hazırlanmış, burada en güzel şekilde oynaması için gerekli olan tüm yetenekler ve özelliklerle donatılmıştır.³⁵⁶ “*O ki, yarattığı her şeyi güzel yaptı...*”³⁵⁷ âyeti tüm bu hakikatleri muhtevindir. Evet, her şeyde ilâhî sanatın güzelliği ve titizliği son derece belirgindir. Eşyaya baktığımızda onları olması gerektiği biçimde bulur, görürüz. Toprağın sertliği, bitkilerin tutunması içindir. Havanın akıcılığı, teneffüs edilmesi içindir. Yerin, kazılıp da yarılmayı kabul etmesi, kolayca yollar, kanallar ve arklar elde edilmesi içindir. Suyun akma özelliği, onu her türlü kaba koyabilmemiz içindir. Ateşin hareketi, hep yukarıya doğrudur. Çünkü ateş, tıpkı su gibi, sağa sola hareket etseydi, o zaman ortalık

³⁵⁴ Mevdüdi, *a.g.e*, IV, s. 355.

³⁵⁵ Ra'd 13/8; Kamer 54/49.

³⁵⁶ Kutub, *a.g.e*, VIII, s. 252.

³⁵⁷ Secde 32/7.

yanar kül olurdu. Böylece ateş, orada bulunan hiçbir şey yanmayı kabul etmeyeceği için, daima üst tarafı arzular biçimde yaratılmıştır.³⁵⁸

Her şey en güzel şekilde yaratıldığı gibi insan da en mükemmel şekilde yaratılmıştır. “...Biz, gerçekten insanı (*ahsen-i takvim üzere*) en güzel bir biçimde yarattık.”³⁵⁹ âyeti bu hususu açıkça gözler önüne sermektedir. *Takvim*, kelime olarak biçim, suret, bir şeyi lâıyk olduğu bir vech ile tezyin ve tâdil etmek demektir.³⁶⁰ Bir şeyin takvimi ise onu doğrultmak, düzeltmek, yetiştirmek, eğitmek, geliştirmektir.³⁶¹ *Ahsen* ise hüsün kelimesinin ismi tafdili olup, daha güzeli en güzeli manalarına gelir. Dolayısıyla *ahsen-i takvim*, insanın en güzel surette, kâinattaki diğer tüm canlı mahlûkat ve meleklerin üzerinde bir mevki kazanarak nübüvvete layık olacak şekilde yaratılmış olmasını ifade eder ki bu da insanlığın ulaşabileceği en nihai ve en yüce mertebedir. Yaratılmışların en mükemmeli olan insanda bulunan bu güzelliğin kaynağı ise bizzat Kur’ân’ın diliyle, Allah’ın onu tesviye etmesi (düzene koyması)³⁶², kendi eliyle yaratıp ruhundan üflemesi³⁶³, “kendi sûreti üzere” (kendi sıfatlarından ona -insanlık düzeyinde olmak üzere- lütufta bulunarak) yaratması, onu yeryüzünde halife kılması³⁶⁴ vb. lütuf ve inâyetleridir.

İnsan gerek boyunun posunun doğruluğu ile günden güne artan görünen şeklinin güzelliği ve gerek aklının, zihninin hak ve hayır âyetlerini ve hatırlatılan güzellikleri ve yücelikleri idrak edebilecek şekilde güzel kabiliyeti ve gerek ilâhî ahlak ve niteliklerle ahlaklanıp nitelenebilecek derecede gelişme ve olgunlaşmaya elverişli olan ahlak güzelliği gibi maddî ve mânevî güzelliklerle donatılmıştır.³⁶⁵

“O size sûret verdi, hem sûretlerinizi (*şekillerinizi*) de güzel yaptı.”³⁶⁶ İnsan, varlıkların en güzelidir. Çünkü her şey yüzüstü (yürüyecek şekilde) yaratılmış olduğu halde yüce Allah insanı dimdik yaratmıştır. Onun akıcı bir dili vardır, elleri vardır,

³⁵⁸ Râzî, *a.g.e.*, XVIII, s. 200.

³⁵⁹ Tin 95/4.

³⁶⁰ Bilmen, *a.g.e.*, VIII, s. 4061.

³⁶¹ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 881.

³⁶² A’lâ 87/2.

³⁶³ Sâd 38/72.

³⁶⁴ Bakâra 2/30.

³⁶⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, IX, s. 338.

³⁶⁶ Tegâbün 64/3.

kendileriyle yakaladığı parmakları vardır.³⁶⁷ Bunların yanı sıra insana bilgi elde edebilmesi için hissiyat, elde ettiği bilgidен yararlanabilmesi için düşünme ve muhakeme yeteneği akıl (feraset) ve istediği yolu seçmesi ve Allah'ın verdiği yetenekleri hangi yolda kullanacağını bilmesi için irade kuvveti bağışlanmıştır. Yine insana, yaratıcısına inanıp, inanmama, O'ndan yüz çevirme, başka ilahlar edinme, hatta Allah'a karşı savaş açma özgürlüğü dahi verilmiştir. Tüm bu yetenekleri ona vermekle Allah Teâlâ, diğer mahlûkat üzerinde, insana fiilen sahip olduğu bir iktidar bağışlamıştır.³⁶⁸

Allah insanı canlı, bilen, irade sahibi, konuşan, işiten, dinleyen, gören, düşünüp tedbir alan, hikmetle hareket eden ve bütün bu özellikleri sayesinde fizik bakımdan kendisinden daha güçlü varlıklar üzerinde bile hâkimiyet kurabilen bir varlık olarak yaratmıştır ki bütün bu vb. sıfatlar aynı zamanda ilâhî sıfatların bir kısmının insandaki yansımaları ve tecellileridir.³⁶⁹

*“Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.”*³⁷⁰ âyeti insanın dünyada Allah'ın lütfu ve ihsanına en çok mazhar olmuş, en seçkin, en değerli varlık olduğunu göstermektedir. Nitekim rûh ve bedenden mürekkep bir cevher olan insanın ruhu, dünyadaki en kıymetli rûh, bedeni de yeryüzündeki en kıymetli maddedir. İnsan ruhuna canlılarda bulunan gıda alma, büyüme, üreme, his ve hareket gibi beş kuvvete ek olarak başka bir kuvvet daha verilmiştir ki; o da eşyanın hakikatini olduğu gibi idrâk eden, anlayan *akıl* kuvvetidir. Kendisinde mârifetullah nurunun tecellî ettiği, Allah'ın kibriyâsının ışığının parladığı, mahlûkat âleminin ve emirlerin sır ve hikmetlerine muttali olan, Allah'ın yaratıklarındaki çeşitli ruh ve maddeleri olduğu gibi anlayan bu kuvvet, kutsî cevherlerin ve ilahî mücerred ruhların aşılması ile meydana gelir. Şeref ve fazilet bakımından nebatî ve hayvânî olan diğer beş kuvvetten üstün olan bu kuvvete mâlik olan insan, bu âlemdeki en şerefli mahlûktur. Yüce Yaradan insana, binip onunla yük taşıması ve kendisine tahsis edilmiş şeyleri elde edebilmesi için hayvanları, gemileri, suları vs. şeyleri vermiştir. Bu husus da yine insanın bu âlemde

³⁶⁷ Kurtubî, *a.g.e.*, XIX, s. 204-206; Mâverdî, *a.g.e.*, III, s.491.

³⁶⁸ Mevdüdü, *a.g.e.*, VI, s. 341.

³⁶⁹ Kur'ân Yolu, *a.g.e.*, V, s. 647.

³⁷⁰ İsrâ 17/70.

kendisine uyulan bir başkan, itaat edilen bir melik; onun dışında kalan her şeyin de onun tebaası ve gözetimi altında olanlar olduğunu göstermektedir.³⁷¹

Allah akıl, ilim, konuşma, yazma, zekâ ve kâinattaki her şeyi emirlerine vermek sûretiyle canlı ve cansız varlıklar üzerinde tasarruf yetkisine sahip kılarak, insanoğlunu bütün mahlûkattan üstün kılmıştır. Şu âyetler bu hakikatleri açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı...”³⁷² “O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir...” Yüce Allah, bu kâinatta bulunan yıldızlar, dağlar, denizler, bitkiler, ağaçlar gibi her şeyi insan için yaratmıştır ve bunların hepsi, onun lütuf ve ihsanındandır; Allah’ın katındandır. Bütün gökler ve yerdeki eşyanın insana boyun eğmesi insanın hepsine hâkimiyetini ve üstünlüğünü ifade ettiği gibi, her şeyin insan için boyun eğdirilmiş olması da insanın yaradılışın hedefi olmasını ifade etmektedir.³⁷³

Netice olarak, her şeyin ahsen-i takvim üzere yaratılan insanın hizmetine (emrine) verilmesi onun güç ya da iktidarından değil, aksine acz, fakr ve noksaniyetindedir. Bunun yanı sıra her yaratığın şerefi ve kemali hangi hizmet için yaratılmış ise o işi meydana getirip o işte başarılı kaldığı müddetçe anlaşılır. Dolayısıyla yalnızca Rabbine kulluk için yaratılan insan da ancak O’na karşı yaptığı ubudiyet ile gerçek şeref ve kemaline ulaşabilir.

2.1.2.2. Rızık

Rızık, daha önce de belirtildiği gibi Allah Teâlâ’nın canlıya zevk ve faydalanma nasip ettiği şeydir. *Rızık*, Kur’ân-ı Kerîm’de en çok kullanılan kavramlardan biri olup tam yüz yirmi altı âyette geçmektedir.³⁷⁴ Kur’ân’a göre rızık kapsamındaki şeyler ehli hayvanlar,³⁷⁵ nebatî ürünler,³⁷⁶ gerek insanların gerekse diğer canlı mahlûkatın almış olduğu gıdalar,³⁷⁷ cennetliklere verilen nimetler³⁷⁸ ve yağmurdur.³⁷⁹

³⁷¹ Râzî, *a.g.e.*, XIV, s. 538-539

³⁷² Bakâra 2/29.

³⁷³ Elmalılı, *a.g.e.*, VII, s. 93-94.

³⁷⁴ Demirci, Muhsin, *Kur’ân’da Toplumsal Düzen*, İFAV Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 241.

³⁷⁵ Hac 22/34.

³⁷⁶ İbrâhîm 14/37.

³⁷⁷ Ankebut 29/60.

³⁷⁸ Bakâra 2/25; Nisâ 4/40.

³⁷⁹ Gâfir 40/13; Zâriyat 51/22.

Yüce Yaradan'ın insanlara pek çok lütfu bulunmakla birlikte, bunlar içinde onların hayatlarını idame ettirmesini sağlayan nimetlerin yani rızıkların özel bir önemi vardır. O, canlı mahlûkatı yokluk karanlıklarından şehâdet âlemine getirdiği gibi, onların hayatlarını devam ettirmeleri için gerekli olan rızıklarını da göndermiştir. Öyle ki insanı ana rahminde iken, çocuk iken, ihtiyar ve iktidardan mahrum bir vaziyette iken, pek leziz rızıklar ile besleyen Yüce Allah, insan hayatta kaldıkça rızıkını vermeyi sürdürecektir. “*Yeryüzünde yürüyen her canlının rızıkı yalnız Allah'ın üzerindedir...*”³⁸⁰ âyetinin de delaletiyle gerek insan gerek diğer canlıların rızıkı, kuvveti, gıdası ve beslenmesi, yaşamak için gerekli olan bütün sebepleri ve şartları Allah'a aittir, O'ndandır. Yüce Allah birini yaşatmak istemediği zaman, rızıkını kesiverir ve o kesince kimsenin vermesine imkân ve ihtimal yoktur. Fakat yaşatmak istediği sürece de bütün âlem onu önlemeye çalışsa yine de göndereceği rızıkı gönderir.³⁸¹

Sonsuz lütuf ve merhamet sahibi Allah, her türlü rızıkı gönderdiği gibi “*De ki, size gökten ve yerden rızık veren kimdir? Kulak ve gözlere hükmeden kimdir?...*”³⁸² âyetinin işaretiyle rızıklardan yararlanmada en önemli ve şerefli iki araç olan işitme ve görme duyularını ona takmış ve bu duyuları o rızıklardan istifade edecek şekilde yaratmıştır. Çünkü onların en kıymetlisi ve önemlisi görme ve duymadır. Nitekim Hz. Ali “*Bir yağ parçası ile gördüren, bir kemik ile duyuran, bir et parçası (olan dil) ile konuşturan Allah'ı takdis ve tenzih ederim!*” demiştir.³⁸³

Allah'ın beşeriyete rızık olarak ihsan ettiği ve insanların varlığından gafil buldukları mütenevvi nimetler o kadar çoktur ki insanlar bunları tafsilen değil, icmâlen bile sayıp tâyin edemezler.³⁸⁴ O, kudreti, azameti ve Rahîmiyetinin tecellîsi olarak beşeriyete muhtaç oldukları ve lisan-ı hal ile istirhamda buldukları şeylerin hikmet ve maslahatı muktezası olan her cinsinden ihsan buyurmuştur.³⁸⁵

İnsanların rızıklarını gönderdiği gibi, diğer bütün canlı mahlûkatı da rızıklandıran yüce Allah'tır. “*Nice canlı var ki, rızıkını (yanında) taşıyor. Onlara da size de rızık veren*

³⁸⁰ Hûd 11/6.

³⁸¹ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, s. 567.

³⁸² Yûnus 10/31.

³⁸³ Râzî, *a.g.e.*, XII, s. 369-371.

³⁸⁴ İbrâhîm 14/34.

³⁸⁵ Bilmen, *a.g.e.*, IV, s. 34.

*Allah'tır...*³⁸⁶ Çünkü nice hayvanlar var ki, kendi rızıklarını sağlamaya, toplamaya, taşımaya ve kendi başına ilgilenmeye güçleri yetmez. Nasıl geniş rızık imkânları elde edeceklerini ve nasıl koruyacaklarını bilmezler. Buna rağmen Yüce Allah bu canlıların rızıklarını gönderir ve onlara rızık elde etmelerini sağlayacak araçlar ve yöntemler bahşederek açlıktan ölmelerine izin vermez. Bu ise Allah tarafından bahşedilmiş başlı başına bir rızıktır. Çünkü Allah'ın yardımı olmaksızın bunları elde etmeleri imkânsızdır.³⁸⁷

Allah dilediğine kendi iradesi doğrultusunda rızık vermekte,³⁸⁸ dilediğinin rızıkını bollandırmakta, dilediğinkini ise daraltmaktadır.³⁸⁹ Rızıkın bol veya az olması ne akıl ve zekâdan ne de çok çalışmaktan kaynaklanmaktadır. Eğer öyle olsaydı o zaman en akıllı olanın, rızık hususunda en üstün ve en ileri durumda olması gerekirdi. En zeki olan, en az payı; en cahil ve en ahmak, en hasîs olan da en çok hisseyi aldığına göre, bunun, taksim eden Allah'ın taksimi sebebiyle olduğunu anlıyoruz. Nitekim *“Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların maişetlerini aralarında biz taksim ederiz.”*³⁹⁰ buyurulmuştur. İmam Şafii de şöyle demiştir: *“Kaza ve kaderin mevcudiyetine delâlet eden delillerden birisi de, akıllı kimse sıkıntı içinde yaşarken, ahmak kimselerin ise, son derece güzel bir yaşayış içinde olmasıdır.”*³⁹¹

Her şeyin rızıkı verilmekle birlikte insan rızıkların en güzeliyle rızıklandırılmıştır.³⁹² Bal ve süt bunların sadece ikisidir. *“Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarından fışkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz.”*³⁹³ *“...Onların (arıların) karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır...”*³⁹⁴ Zikrettiğimiz bu ayetlerden de açıkça anlaşıldığı üzere, bir yandan fosfor enzimleri bir yandan içinde riboz gibi temel yapı maddesini taşıyan bal, mutlak sağlık artırıcı ve şifa vericidir. Taşıdığı ünlü hormonu ile bütün kronik hastalıklara kesinlikle iyileştirici ve şifa vericidir. Kan yapımında ana madde olan pek çok maddeyi taşıyan bal, karaciğer, kalp kası ve kan yapıcı

³⁸⁶ Ankebut 29/60.

³⁸⁷ Kutub, a.g.e, VIII, s.177.

³⁸⁸ Bakâra 2/212; Âl-i İmrân 3/27.

³⁸⁹ Zümer 39/52; Şûrâ 42/12.

³⁹⁰ Zuhruf 43/32.

³⁹¹ Râzî, a.g.e, XIV, s. 286-287.

³⁹² Gâfir 40/64.

³⁹³ Nahl 16/66.

³⁹⁴ Nahl 16/69.

kemik iliği için bulunmaz bir ilaçtır.³⁹⁵ Bu özellikleriyle bal binlerce yıldır sağlık sorunlarından dinsel törenlere kadar pek çok alanda kullanılagelmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere rızkın yalnız Allah tarafından verildiği ve rızık Allah'ın varlığının delillerinden biri olduğu gibi, O, kullarına rızkın en güzel ve temiz olanlarını seçmelerini emretmiştir. “*Ey îmân edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.*”³⁹⁶ Buna mukabil kendisine hamd, şükür ve kulluk görevinin tam olarak samimi bir şekilde yerine getirilmesini istemekte ve sayısız ihsan ve lütufları karşısında, kullarının akıllarını doğru kullanıp Rablerine karşı küfür, isyan ve şirkten uzak durmalarını istemektedir. Bu husus sadece Rahmân Sûresi'nde otuz bir kez tekrarlanmıştır: “*Öyleyse Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?*”³⁹⁷

2.1.2.3. Aile Hayatı

Genel anlamıyla aile, anne baba ve çocuklardan oluşan en küçük sosyal kurumdur. Bu kurumun kuruluşundaki amaç ise bir taraftan toplum düzeninin sağlıklı bir şekilde işlemesine katkıda bulunmak, diğer taraftan da kadın-erkek ilişkisine biyolojik tatminlerin ötesinde bir değer kazandırmaktır.³⁹⁸

Aile bir toplumun çekirdeği ve hücrelidir. Bir kişi ne kadar kabiliyetli, değerli olursa olsun, tek başına olamaz ve aileden ayrılamaz. Bir toplumda aile kurulmazsa yani herkes kendi kendine yaşarsa bu toplumun ve insanlığın çözülmesi demektir ki; bu hal bir organizmanın parçalanmasına ve bir cismin moleküllere ayrılmasına benzer. Ayrı fertler halinde çözülen bir toplum, kısa zamanda ölüme mahkûm olur. Yaşayan bir toplumun canlı hücresi ailedir. Aile, insan neslinin sürekli olarak devamını sağlayan bir kurumdur. O aynı zamanda fertlerin tarihî ve coğrafi olaylara katılmalarını temin eder. Onun sağladığı ve sebep olduğu çeşitli ilişkiler, yaşadığımız hayatın en temel şartlarıdır.³⁹⁹

³⁹⁵ Nurbâki, *a.g.e.*, s. 57-58.

³⁹⁶ Bakâra 2/172.

³⁹⁷ Rahmân 55/13, 16, 18, 21, 24, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77.

³⁹⁸ Demirci, *Kur'ân'da Toplumsal Düzen*, s.135-136.

³⁹⁹ Pazarlı, Osman, *İslâm'da Ahlak*, Remzi Kitapevi, İstanbul, tsz., s. 286-287.

İnsanlığın ilk kurduğu kurum olan aile ne kadar sağlam ve sağlıklı olursa, onun oluşturacağı toplum da o kadar sağlam ve sağlıklı olacaktır. Bunun için Kur'ân, insan kurumlarından en çok aile kurumu üzerinde durmuştur. Çünkü aile hem kişinin huzur bulduğu bir ortam, hem neslin devamı için bir vesile, hem de kişiyi dince günah sayılan çeşitli kötülüklerden (haramlardan) alıkoyan bir vasıta⁴⁰⁰ Dolayısıyla bir toplumun geleceği, kültürel ve ahlaki değerleri içselleştiren ailelerin varlığıyla mümkündür.

Allahu Teâlâ, kadın ve erkeği birbirlerine karşı duydukları his, arzu, duygu ve meyillerle yaratmıştır.⁴⁰¹ Hz. Âdem'in kendi cinsinden bir arkadaşa, bir eşe, Hz. Havva'ya ihtiyaç duyması yaratılıştan gelen bu meyil gereğidir. Bu bağlamda, sıcak ve huzurlu bir aile yuvası kadar insanı mutlu kılan bir müessese yoktur. Diğer canlılara nispetle insanın bu yuvaya daha fazla ihtiyacı vardır. Bir aile yuvasında ve muhitinde yetişmek, insanın yetişmesinde çok önemli bir rol oynar. Yüce Yaradan bu nimeti bütün insanlığa ilk insan Hz. Âdem ile bahşetmiştir. Aile insanlığın onur, vakar, şeref ve haysiyet müessesesi olup; insan bu müessese ile onur ve şahsiyetini korur ve geliştirir. Bu açıdan önemli bir okul gibi işlev gören ailenin, insan neslinin yetişmesinde, gelişmesinde ve hayata hazırlanmasındaki rolü, diğer eğitim müesseselerine nazaran daha etkili ve kalıcıdır.⁴⁰²

Ailenin oluşumu ve devamı sürecinde eş yani kadın hiç şüphesiz büyük önem taşır. O, ailenin oluşmasında erkekle beraber eşit bir role sahiptir. Kadının yaratılması, erkeği yalnızlıktan ve kısırlıktan kurtarmış ve bu iki hayat arkadaşının ünsiyet ve muhabbeti ile aile teşekkül etmiştir. Kadın, erkek için gizli açık tüm sırlarını paylaştığı bir sırdaş, candan bir dost ve hayat arkadaşıdır. Dolayısıyla iyi ve aklı başında bir eş-kadın- Allah'ın çok büyük bir lütuf ve ihsanıdır. “*Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir...*”⁴⁰³ âyeti bu gerçeği özlü bir şekilde dile getirmektedir. Nitekim Hz. Peygamber de bir hadislerinde “*Dünya bir metadır. Dünya metanın en hayırlısı da salih kadındır*”⁴⁰⁴ buyurmuştur.

⁴⁰⁰ Aydın, Mehmet Âkif, “Aile”, *DİA*, II, s. 199.

⁴⁰¹ Âl-i İmrân 3/14.

⁴⁰² Buladı, *a.g.e.*, s. 248.

⁴⁰³ Rum 30/21.

⁴⁰⁴ Müslim, Rada', 64; İbn Mâce, Nikâh, 5.

Kadın sadece aile için değil, cemiyet için de Allah'ın büyük bir lütuf ve rahmetidir. Sağlıklı ve temiz nesillerin yetişmesinde en büyük emek, çaba ve feragati şüphesiz anne olan kadınlar ortaya koymaktadır. Bir toplumun yapı taşlarının aile olması cihetiyle; dindar, namuslu ve şerefli bir kadın, başta aile olmak üzere bütün cemiyet için, vazgeçilmez bir sermaye, önemli bir güç-kuvvet kaynağı ve hatırı sayılır bir nimettir.

Şüphesiz ki aile denilen kurumun en büyük ve güzel semeresi çocuktur. “Allah size kendinizden eşler var eder. Eşlerinizden de oğullar ve torunlar var eder..”⁴⁰⁵ âyetinde bu hususa dikkat çekilmiştir. Geleceğin teminatı olan çocuklar, aile ve cemiyet için önemli bir değerdir. Çocuk sahibi olmak, anne ve babaya bu duyguyu tattırdığı için bir saâdet kaynağıdır. Çocuklar aynı zamanda anne-baba için hastalıkta, yaşlılıkta ve işsiz kalmaları durumunda tabî bir güvence duygusu da vermektedir. Mal, mülk, servet, itibar ve haysiyeti korumak gibi değerler, ileride güçlü ve sağlam bilgi ve kültür ile hayata atılacak çocuklarla mümkündür. Bunun içindir ki, bu nimeti iyi koruyan, kollayan, israf etmeden onu toplum ve milletin hizmetine ve istifadesine sunan milletler, her yönden yükselmiş ve yücelmişlerdir. Bu nimetin kıymetini takdir edemeyenler ise, kuru ve boş kalabalıklar ile övünmüş; üstelik vatanları, bağımsızlıkları, inançları, kültürleri, gelenek ve görenekleri hep tehdit altında kalmıştır. Dünyada bunun örnekleri sayılmayacak kadar çoktur.⁴⁰⁶

Netice itibariyle hiç yokken topraktan seçmek sûretiyle insanı yaratan ve ondan da eşini yaratan ve iki insandan birbirlerinden doğmaları sûretiyle erkek dışı birçok çocuklar ve torunlar yaratıp dünyaya yayan⁴⁰⁷ Allah'ın ilahlığını, bir şahıstan ordular ve milletler yetiştirebildiğini bilmeli ve ona göre tam bir îmân ile vazifemizi yerine getirmeli, Allah yolunda hiçbir fedakârlıktan çekinmemeli ve evlenme sünnetine uymakla nüfusun çoğalmasına önem vermeli; nesillerimizin ilâhî terbiye ile yetişmesine çok dikkat etmeli ve evlenmeye sevk eden yaratılıştan gelen meyilleri kötüye kullanmaktan sakınmalıdır. Ancak bu şekilde bu günkü bir kaç insan yarın dünyaları fetheden ve İslamiyet'i yücelten büyük bir ümmet olabilir. Âhirette de en büyük mutluluğu elde eder.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Nahl 16/72.

⁴⁰⁶ Buladı, a.g.e, s. 253.

⁴⁰⁷ Nisâ 4/1.

⁴⁰⁸ Elmalılı, a.g.e, II, s. 554-555.

2.1.2.4. Rüzgârlar

Havanın eserlerinden olan rüzgâr, hareketli hava demektir ki yönlerine, vasıflarına göre uyumlu veya uyumsuz birçok kısımları ve çeşitleri vardır. Havanın her hareketine rüzgâr denilmediğinden rüzgâr göndermek havayı bir noktadan diğer noktaya özel bir şekilde hareket ettirmek mânâsını içerir. Rüzgârın oluşumu da ısı tabiatı ile soğuk tabiatı arasındaki galibiyet ve mağlubiyet oranlarının tahvil ve tasrifine racidir ki bu da doğrudan doğruya ve tabiatüstü bir Allah emridir.⁴⁰⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de rüzgârların müjdecî olarak yağmurlardan önce gönderildiği beyan edilmektedir. Dolayısıyla rüzgâr genel anlamda başlı başına bir rahmet tecellîsidir. “*O, rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihâyet rüzgârlar ağır bulutları yüklendiği vakit, onları ölü bir beldeyi diriltmek için sevk ederiz de oraya suyu indiririz.*”⁴¹⁰ Âyetten de anlaşıldığı üzere rüzgârın faydalarından birisi bulutları derleyip toplamak, yaymak ve yağmura muhtaç olan yerlere götürmek için tepelerinde taşımaktır.⁴¹¹ Havanın hafif olmasına rağmen ağır olan bulut kütlelerini rüzgârlar vasıtasıyla taşıması Yüce Allah'ın rahmetinin ve kudretinin delillerindedir.

Rüzgârın rahmet olarak zikredildiği âyetlerden biri de şudur: “*Rüzgârları yağmurun müjdecileri olarak göndermesi, Allah'ın (varlık ve kudretinin) delillerindedir. O bunu, size rahmetinden tattırmak, emriyle gemilerin yol alması, O'nun lütfundan rızkınızı aramanız ve şükretmeniz için yapar.*”⁴¹² Havanın temizlenmesi ve bulutların sürülüp götürülmesi yanında gemilerin hareket etmesi de rüzgârlar sayesinde. Gemilerin (yelkenlerin) hareketi, insanoğlunun gemi yapıp, onu denize indirmesi ile olan bir tecrübesine bağlıdır. Allah'ın fazlından nasip aramak da, o gemiye binmek sûretiyle olur.⁴¹³ İnsanlar, su üzerinde akıp giden gemilerle uzak yerlere seyahat eder, yüklerini taşır ve ticaret yaparak rızıklarını kazanırlar. Elbette bu nimetleri kendilerine lütfeden Allah'a şükretmeleri gerekir.

⁴⁰⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, s.73.

⁴¹⁰ Â'râf 7/57.

⁴¹¹ Elmalılı, *a.g.e.*, IV, s. 74.

⁴¹² Rum 30/46.

⁴¹³ Râzî, *a.g.e.*, XVIII, s. 128.

Rüzgârlar taşıyıcı ve dağıtıcı olduklarından faydalarından biri de bulutların yanı sıra bitkileri ve ağaçları aşılmasıdır. “*Orada bütün meyvelerden iki çift yarattı*”⁴¹⁴ âyetinin işaret ettiği üzere Hak Teâlâ, yeryüzünde bütün meyvelerden erkek ve dişi olarak iki çift yaratmıştır. Ağaç ve ekinler, erkek ve dişi olmadan meyve veya dâne vermezler.⁴¹⁵ Bitkiler de canlı ve erkekli, dişilidir. Canlılar döllenme ile ürerler. Rüzgârlar bulutların birbirine elektron aşılmasına sebep olduğu gibi, bitkiler arasındaki döllenmede de önemli rol oynar. İşte Yüce Yaradan rüzgârlar aracılığıyla erkek tohumları dişi çiçekler üzerine kondurmak sûretiyle bitkiler arasında tozlanmanın (üremenin) gerçekleşmesini sağlamaktadır. Şu âyet bu gerçeğe işaret etmektedir: “*Rüzgârları, aşılavıcı olarak gönderdik de gökten su indirdik, Böylece size su sağladık. Onu depolayan siz değilsiniz.*”⁴¹⁶

Rüzgâr bulutu aşılır, bulut yağmur yağdırır; bitkiyi aşılır, böylece bitkinin yaprakları ve kapçıkları açılır. Rüzgâr, bulutlar ve bitkiler için damızlık erkek hayvan gibidir.⁴¹⁷ Aşılamanın meydana gelmesi için de rüzgârın belli bir miktar ile uygun ve yumuşak bir şekilde esmesi gerekir. Yoksa aşılama yerine bozma olur. Bütün rüzgârlar doğrudan doğruya ilâhî bir tasarruf olduğu gibi bunların aşılama yapacak bir derecede esmeleri de doğrudan doğruya Allah’ın bir lütfudur.⁴¹⁸

Allah rüzgârla bahsettiği bu ihsan ve lütuflar karşısında düşünüp ibret alınmasını ve kendisine şükredilmesini istemektedir: “*Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah’ın gökten rızık (sebebi) indirip onunla ölümünden sonra yeri diriltmesinde, rüzgârları estirmesinde düşünen bir toplum için ibretler vardır.*”⁴¹⁹ Bu nimete karşı şükürle mukabele etmeyip nankörlük etmek ise ebedî azaba müstehak olmaya vesiledir. Nitekim Kur’ân’da helak olduğu haber verilen kavimlerin bazılarının helakı birçok âyette rahmet ve müjdecî olarak zikredilen rüzgâr sayesinde gerçekleşmiştir.⁴²⁰ Bu da ayrı bir ibret vesikası olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Başlı başına bir rahmet kaynağı olan rüzgârı insanlar kendi elleriyle azaba müstehak olup helak edilmelerine sebep olurlarsa bu büyük nimet nimet olmaktan çıkıp nîkmete dönüşür.

⁴¹⁴ Ra’d 13/3.

⁴¹⁵ Zuhaylî, *a.g.e.*, VII, s. 88-91.

⁴¹⁶ Hicr 15/22.

⁴¹⁷ Sâbunî, *a.g.e.*, II, s. 108.

⁴¹⁸ Elmalılı, *a.g.e.*, V, s. 225.

⁴¹⁹ Câsiye 45/5.

⁴²⁰ Fussilet 41/16.

2.1.2.5. Yağmur

Hiç şüphesiz su, canlı yaşamı için çok önemli ve vazgeçilmez bir unsurdur. Doğadaki su, sıcaklık şartlarına göre katı, sıvı ya da gaz hâlinde bulunmaktadır. Su belirli sıcaklıkta buharlaşarak gaz haline geçmekte, sıcaklığın düşmesiyle de yoğunlaşarak, yağmur ya da kar ve dolu şeklinde tekrar yeryüzüne düşmektedir. Yağmurun oluşumu âyet-i kerîmede şöyle ifade edilmektedir: “*Allah O’dur ki, rüzgârları gönderir, bunlar da bulutu kaldırır. Derken, Allah onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; nihâyet arasından yağmurun çıktığını görürsün. Allah dilediği kullarına yağmuru nasip edince, onlar sevinirler.*”⁴²¹ Kur’ân’a göre yağmur bütünüyle mübarektir, her türlü bereketle dopdoludur. “*Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek taneler bitirdik.*”⁴²² âyeti bu hususa işaret etmektedir.

Kur’ân’ın diliyle rahmet olarak adlandırılan ve bereketli kılınan yağmurun canlılar için vazgeçilmez bir ihtiyaç olan suyu yeryüzüne bırakmasının yanında bir de gübreleme özelliği vardır. Denizlerden buharlaşarak bulutları oluşturan ve yeryüzüne yağmur damlaları olarak düşen su, ölü toprağı canlandıracak bazı maddeler içerir. “*And olsun ki onlara: “Gökten su indirip onunla ölümünün ardından yeryüzünü canlandıran kimdir?” diye sorsan, mutlaka, “Allah” derler. De ki: (Öyleyse) hamd da Allah’a mahsustur. Fakat onların çoğu (söyledikleri üzerinde) düşünmezler.*”⁴²³ Yağmur damlaları içinde mikroskobik alglerin ve zooplanktonların bozulmasından meydana gelen pek çok organik artık vardır. Yeryüzündeki tohum ve bitkiler, yetişmeleri için gereksinim duydukları madensel tuzları ve elementleri işte bu yağmur damlalarında bulur. Yağışlarla toprağı inen bu tuzlar, verimi artırmak için kullanılan geleneksel gübrelerin bazılarının (kalsiyum, magnezyum, potasyum vb.) küçük örnekleridir. Bu tür aerosellerde bulunan ağır metaller ise bitkilerin gelişiminde ve üretiminde verimlilik artırıcı elementleri oluşturur. Fakir bir toprak, yalnızca yağmur aracılığıyla gelen bu gübrelerle bile yüz yıllık bir süre içinde bitkiler için gereken tüm elementleri kazanabilir. Nitekim şu âyet bu muntazam gübreleme hakikatini asırlar öncesinden açıkça ifade etmektedir. “*Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur. Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları yüklenince onu*

⁴²¹ Rum 30/48.

⁴²² Kaf 50/9.

⁴²³ Ankebut 29/63.

ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her halde bundan ibret alırsınız.”⁴²⁴

Sonbaharın gelmesiyle toprağın üzerinde bulunan bitkiler kurur ve canlı bir halde bulunan toprak bu şekilde sanki cansız bir hal alır. Yağmurun tekrar yağmasıyla ölü durumda olan toprak tekrar kabarır ve üzerinde yeniden birçok bitki neşvü nema bulur. Kur’ân-ı Kerîm’de bu husus şöyle dile getirilir. “...*Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır ve her çeşitten (veya çiftten) iç açıcı bitkiler verir.*”⁴²⁵

Yaradan, yağmurları insanların ihtiyacına, hikmet ve maslahat-ı muktezasına göre göndermektedir. Fazla yağmur yağdırıp bir dâimî tufan zuhuruna meydan vermemekte, hiç yağdırmayıp da insanların susuzluktan helakını da irâde buyurmamaktadır. “*Gökten bir ölçüye göre suyu indiren O’dur. Biz onunla (kupkuru), ölü memlekete hayat veririz. İşte siz de böylece (mezarlarınızdan) çıkarılacaksınız.*”⁴²⁶ âyeti bu gerçeği ifade etmektedir. Ayrıca bu âyette Rahmân’ın sonsuz rahmetinin bir tecellîsi olarak yağmur damlalarının ideal bir yüzeyle yeryüzüne indirilişi de anlatılmaktadır. Normal büyüklükteki bir yağmur damlası bile 1500-3000 metre bulut yükseklikten yere inse fevkalade sert iniş yapar. Hâlbuki yağmur damlası buluttan itibaren ufak zerreciklerden oluşa oluşa büyümekte; tam yere gelirken paraşüt açmış gibi havanın kaldırma gücüne yakın hızla inmektedir. Zaten yağmura böyle bir kader ölçüsü takdir edilmeseydi buluttan en az ceviz büyüklüğünde dolu yağacaktı.⁴²⁷ Buna ek olarak atmosferde genellikle ısı sıfır derece civarındadır. Bulutlar gökyüzünde gezip durduğu halde çoğu zaman yağmur teşekkül etmemektedir. İşte âyetin de işaretiyle sanki yağmur takdir edilmiş gününü ve saatini beklemektedir.⁴²⁸

Kur’ân-ı Kerîm yağmurla indirilen suyun insanlar için enva-ı çeşit meyveler ve taneli bitkiler meydana getirdiğini hatırlatarak insanları Allah’ı tanımaya ve şükre davet etmektedir: “*O, gökten su indirendir. İşte biz her çeşit bitkiyi onunla bitirdik. O bitkiden de kendisinde üst üste binmiş taneler bitireceğimiz bir yeşillik; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar; üzüm bağları; bir kısmı birbirine benzeyen, bir kısmı da benzemeyen*

⁴²⁴ Â’râf 7/57.

⁴²⁵ Hac 22/5.

⁴²⁶ Zuhruf 43/11.

⁴²⁷ Nurbâki, a.g.e, s. 85.

⁴²⁸ Nurbâki, a.g.e, s. 84.

zeytin ve nar bahçeleri meydana getirdik...”⁴²⁹ “O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık bunu bile bile Allah’a şirk koşmayın.”⁴³⁰

Yağmur suları birikerek gölleri, ırmakları, yeraltı su kaynaklarını meydana getirirler. Bu gerçek de Kur’ân’da şöyle dile getirilmiştir. “Rüzgârları da aşılایıcı olarak gönderip yukarıdan su indirerek sizi onunla suladık. Onu toplayıp depolayan da siz değilsiniz.”⁴³¹ Yani yağdıktan sonra suları dağlarda, pınarlarda, kuyularda, göllerde, havuzlarda mahzenlerde, küplerde, testilerde vs. tutan da Cenâb-ı Hakk’tır.⁴³²

Görüldüğü üzere yeryüzü ve üzerindeki canlı yaşamı için birçok faydaları bulunan ve yağdığı her yere Allah’ın izniyle bereket, bolluk ve hayat bahşeden yağmur Allah’ın rahmet sıfatının en büyük ve şümüllü tecellîlerindedir. Yağmurun neden olduğu seller ya da heyelan gibi diğer afetlerden dolayı insanların başına gelen musibetler ise Allah’ın yoldan çıkmış, emirlerine isyan etmiş ya da dünyaya dalıp âhireti unutmuş kullarına ilâhi bir ikaz ve uyarısı olup, hiçbir şekilde Allah’ın kullarına zulmetmesi şeklinde değerlendirilmemelidir. Çünkü Allah kullarına kesinlikle zulmedici değildir.

2.1.2.6. Denizler

Yüce Allah denizleri ve üzerinde yüzen gemileri insanın emrine musahhar kılmıştır. “Allah o (yüce) varlıktır ki, emri gereğince içinde gemilerin yüzmesi ve lütfedip verdiği rızkı aramanız için bir de şükredesiniz diye denizi sizin hizmetinize vermiştir.”⁴³³ âyeti bu hususu açıkça dile getirmektedir. “Gemilerin denizde Allah’ın lütfuyla yürüdüğünü görmez misin? Allah böylece size varlığının delillerini gösterir. Bunlarda, pek sabırlı ve çok şükreden kimselerin hepsine dersler vardır.”⁴³⁴ Zira suda gemileri taşıyabilecek bir güç olmasaydı, gemiler akıp gidemezdi. Allah Teâlâ, bu âyette ayrıca geminin hacmi ile aynı hacimdeki su arasında hafiflik ve ağırlık oranını ve hem onu harekete geçiren güç arasındaki şiddet ve karşı koyma oranını, hem de çevredeki durum ve şartların onlara

⁴²⁹ En’am 6/199.

⁴³⁰ Bakâra 2/22.

⁴³¹ Hicr 15/22.

⁴³² Elmalılı, a.g.e, V, s. 225.

⁴³³ Câsiye 45/12

⁴³⁴ Lokman 31/31.

uygun bir şekilde sevk ve idare etmesi gibi hükümlerin kendi emri dâhilinde olduğunu beyan etmektedir. İnsanlar, Allah'ın emrini tatbik etmeden sırf kendi emirleriyle gemiyi yürütemezler. Allah'ın lütfu olmadan, ticaret, dalgıçlık ve diğer araştırma ve kazanma yolları gibi hususlar yapılamaz.⁴³⁵

Yüce Allah suyun üstünü, gemiler yürüyecek şekilde düz ve yumuşak; ağacı da, suyun dibine batmadan üzerinde kalacak şekilde yaratmıştır. İşte buna Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez. O, ticaret maksadıyla, Allah'ın lütfundan istemek, inci ve mercan için dibine dalmak ve balık ve benzeri şeyleri avlamaya imkân vermek için böyle yapmıştır.⁴³⁶ Nitekim insan, Allah'ın rahmeti ve hikmetiyle denizlerden gıdaları, inci, mercan gibi süs eşyalarını, balık gibi deniz ürünlerini elde etmektedir. Bütün bunlar Allah'ın insana bir ihsanı, bir ikramıdır: *“İçinde taze et (balık) yemeniz ve takınacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O'dur. Gemilerin denizde (suları) yara yara gittiklerini de görüyorsun. (Bütün bunlar) O'nun lütfunu aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir.”*⁴³⁷

*“İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, susuzluğu keser, içilmesi kolaydır. Şu da tuzludur, acıdır (boğazı yakar). Hepsinden de taze et (balık) yersiniz ve giyeceğiniz süs eşyası çıkarırsınız. Allah'ın lütfundan (nasibinizi) arayıp da şükretmeniz için gemilerin, denizi yarıp gittiğini görürsün.”*⁴³⁸ Görüldüğü gibi bu âyetlerde Allah'ın, insanoğluna sunduğu nimetlerin yanı sıra denizlerin en önemli ve temel nakil vasıtaları olan gemilerden söz edilmektedir ki, böylece deniz ticaretinin ve nakliyesinin, deniz ürünlerinin ve bunların çıkartılıp pazarlanmasının insan hayatı için önemi de vurgulanmaktadır. Bugün, ekonomisi denizlere ve deniz ürünlerine bağlı olan ülkelerin varlığı düşünüldüğünde, bu işaretin ne kadar önemli olduğu çok daha iyi anlaşılabilir olur.

Siyasî coğrafya açısından da büyük önem arz eden denizler, Amerika Birleşik devletleri, İngiltere, Fransa ile Sovyet Rusya'nın kurulması ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim denizler, iklim şartları, beşerî ve iktisadî hayatta canlılığa yol açarak, kara iklimlerine has yeknesak bir hayatın yerine canlı ve hareketli bir hayat tarzına vesile

⁴³⁵ Elmalılı, *a.g.e.*, VII, s. 91.

⁴³⁶ Râzî, *a.g.e.*, XIX, s. 606-607.

⁴³⁷ Nahl 16/14.

⁴³⁸ Fâtır 35/12.

olmaktadır. Deniz kıyılarında yetiştirilen ürünler çeşitlilik kazanmakta, ziraî faaliyetler bütün yıl içine yayılmakta; böylece ekonomik hayat canlılık kazanmaktadır.⁴³⁹

Bütün bu gerçekler denizlerin, insan ve toplum hayatının idame etmesinde ne derece önemi haiz olduğunu ve Yüce Yaradan'ın engin rahmetinin çok açık ve şümüllü bir tecellîsi olduğunu göstermektedir.

2.1.2.7. Hayvanlar

Kâinata her şey insan için yaratılmıştır ki bunların en önemlilerinden birisi de hiç şüphesiz insandan sonra yeryüzünde yaratılmışların en kıymetlisi olan ve kendilerine kıymetli kuvveler tahsis edilen hayvanlardır. İnsanlar, Allah Teâlâ'nın kudretini ve sonsuz rahmetini gösteren en önemli delillerden sayılan irili ufaklı hayvanlardan; binerek, derilerinden elbise yaparak, etini yiyerek, sütünü içerek ve daha birçok cihetten istifade etmektedirler. Nitekim şu âyet bu hususları açıkça beyan etmektedir: *“Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onların etlerinden yersiniz. Onları akşamleyin getirirken sabahleyin salıverirken sizin için bir güzellik vardır. Onlar ağırlıklarınızı, sizin ancak zorluklarla varabileceğiniz yerlere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz, çok esirgeyicidir, çok merhametlidir.”*⁴⁴⁰

Hayvanların türlü türlü kabiliyet ve özellikler verilerek insanın çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yaratılması, insanların da hayvanları istedikleri gibi çalıştırma ve onlardan istifade edecek akıl ve güce sahip kılınması ihsan ve keremi sınırsız olan Allah'ın varlığına, birliğine ve her şeyi kuşatan rahmetine delâlet etmektedir.

Kur'ân hayvanlarda insanlar için çeşitli menfaatlerin bulunduğunu ve bunların insanın emrine verildiğini ısrarla belirtmekte ve insanı şükre çağırmaktadır: *“Görmüyorlar mı ki, biz kudretimizin eseri olmak üzere onlar için birçok hayvan yarattık. Bu sayede onlar bunlara sahip olmuşlardır. Bu hayvanları onların emrine verdik. Onların bazısını*

⁴³⁹ Buladı, Kerîm, *Kur'ân'da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul, 2001, s. 278, 279.

⁴⁴⁰ Nahl 16/5-7.

*binek olarak, bazısını besin olarak yerler. Bu hayvanlarda onlar için nice faydalar ve içilecek sütler vardır. Hala şükretmezler mi?*⁴⁴¹

Hayvanların insanların emrine muti olmaları ayrı bir rahmet tecellisi olarak başka bir âyette şöyle ifade edilir: “...*Ki, sırtlarına kurulasınız sonra üzerlerine yerleştiğinizde Rabbinizin nimetini anıp şöyle diyebilirsiniz: “Ne yücedir O Allah ki, bunu bizim hizmetimize vermiş; yoksa biz bunu yanaştıramazdık (kendimize boyun eğdiremezdik).*”⁴⁴² Hayvanlardan binme, yük taşıma, bekçilik, tarla ve harman sürme gibi işlerde istifade edebilmek için onların ehlileşme kabiliyetlerinin olması şarttır. Eğer hayvanlara bu kabiliyet verilmeseydi, zikredilen hizmetlerinden istifade etmek mümkün olmazdı. Çünkü insanın üzerine bindiği o hayvan, mutlaka ve mutlaka, insandan çok çok kuvvetli olup; kendisinin insana boyun eğmeye sevk eden bir akli da yoktur. Ancak, Allah hem dış yaratılışı, hem de iç yaratılışı açısından o hayvanı, hususî birtakım özelliklerle donatmış ve onca kuvvetine rağmen, insanın emrine âmâde kılıp inkiyad eder bir biçimde yaratmıştır.⁴⁴³

Hayvanların uysal olmalarının yanında hayvanlardan elde edilen ürünler de Kur’ân’da ayrıca zikredilir. “... *Hayvanların derilerinden, yolculukta ve ikamet zamanlarınızda kolayca taşıyacağınız evler; yün, tüy ve kıllarından bir süre kullanacağınız giyimlikler ve geçimlikler var etmiştir.*”⁴⁴⁴ İnsanlar, âyet-i kerîmede korunma vasıtaları olarak zikredilen hayvanlardan elde ettiği ürünlerle; kendilerini sıcak ve soğuğa karşı korumaktadırlar. Bugün tekstil sanayisinin temelini hayvansal ürünlerin -hayvanların derileri, tüyleri ve yünleri gibi- teşkil ettiği düşünüldüğünde bu husus daha iyi anlaşılmaktadır.

Bireylerin sağlıklı ve dengeli beslenmesi, hayvansal ürünlere ve bu ürünlere kolayca ulaşabilecek imkânlarla bağlıdır. Hayvansal gıdaları yeterli miktarda alamayan bireylerden oluşan bir toplumdan sağlıklı ve güçlü nesiller yetiştirmesi beklenemez. Et, süt, yoğurt, yumurta, bal ve bunlara bağlı mamullerin insan sağlığını korumadaki rolü, teknolojiadaki gelişmelerle bugün daha da iyi anlaşılmaktadır.

⁴⁴¹ Yâsin 36/71-73.

⁴⁴² Zuhruf 43/13.

⁴⁴³ Râzî, *a.g.e.*, XIX, s. 503-504.

⁴⁴⁴ Nahl 16/80.

2.2. UHREVÎ RAHMET TECELLÎLERİ

Yüce Allah'ın rahmet sıfatının tecellîsiyle kullarını mazhar ettiği sonsuz ihsan ve lütuflar şüphesiz bu geçici ve kısa dünya hayatına münhasır değildir. O'nun esmâ-i hüsnâsının tam anlamıyla tecellî edeceği yer ebedî âhiret âlemidir. Bu imtihan dünyasında buraya gönderiliş gayesini bilip Rabbinin rızası doğrultusunda bir ömür geçirenler hiç kuşku yok ki ebedî cennet bahçelerinde sayısız nimetlere nâil olacaklardır. Bu çerçevede çalışmamızın bu bölümünde mü'min kulların âhiret hayatında mazhar olacakları rahmet tecellîlerinden bahsedilecektir.

2.2.1. Rıdvan

Cennet nimetlerinin en mükemmeli hiç şüphesiz *Rıdvan*'dır. *Rıdvan* kelime olarak çok olan rıza anlamına gelir.⁴⁴⁵ En büyük rızanın da Allah'ın rızası olması nedeniyle Kur'an'da *Rıdvan* sözcüğü Allah'tan olan rızaya tahsis edilmiştir. *Rıdvan*, Allah'ın cennette kullarından razı olması, artık ebedîyen onlara kızmaması ve kulların da rablerinden ve O'nun kendilerine bahsettiklerinden razı olmalarıdır. Bütün isteklerin en üstünü, bütün lezzetlerin en yükseği Allah'ın rızası yani rıdvan'dır.⁴⁴⁶ Âyetlerden anlaşıldığına göre Allah'ın razı olduğu kullar ashâb ve onları izleyenler⁴⁴⁷, rıdvan beyatında bulunanlar⁴⁴⁸, Allah ve Resûlü'ne düşman olanları sevmeyenler⁴⁴⁹, yaratana ve yaratılmışlara karşı özünde ve sözünde doğru olanlar⁴⁵⁰, kalbi, dili ve uzuvlarıyla nimetlere şükredenler⁴⁵¹ ve îmân edip sâlih amel işleyenler⁴⁵² dir. O'nun razı olmadığı insanlar ise îmân ve itaatten uzaklaşanlardır.⁴⁵³

Cennette *Rıdvan*'ın bulunduğunu ifade eden âyetlerden birisi şu şekildedir: “...*Takvâ sahipleri için Rableri yanında, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedîyyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (hepsinin üstünde) Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını*

⁴⁴⁵ İsfahani, *a.g.e.*, s. 430.

⁴⁴⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, IX, s. 397.

⁴⁴⁷ Tevbe 9/100.

⁴⁴⁸ Fetih 49/18.

⁴⁴⁹ Mücadele 58/22.

⁴⁵⁰ Mâide 5/119.

⁴⁵¹ Zümer 39/7.

⁴⁵² Beyyine 98/8.

⁴⁵³ Tevbe 9/96; Zümer 39/7.

*çok iyi görür.*⁴⁵⁴ Bu âyetteki “cennetler ve cennet nimetleri” cismânî cennetlere, “*rıdvân*” (hoşnutluk) ise ruhanî cennetlere işarettir. Makamların en yücesi hiç şüphesiz ruhanî cennettir ki bu da, kulun ruhunda Allah’ın celâl nurlarının tecellî etmesinden ve onun marifetullah’a gark olmasından ibarettir. Bu makamların ilk basamağında kul, Allah Teâlâ’dan razı; son basamağında Allah kulundan razı olmuş olur. Bu hususa O “*Sen Ondan razı; O senden razı olarak*”⁴⁵⁵ diyerek işaret etmiştir.⁴⁵⁶

Bir diğer âyette ise şöyle buyrulur: “*Rableri onlara katından bir rahmet, hoşnutluk ve içinde tükenmez nimetler bulunan cennetleri müjdeler.*”⁴⁵⁷ Hâlık-ı Azimüşşan kendi tarafı ilâhîsinden bir lûtf-u mahz olarak bir rahmet ile ve onlardan ebedî sûrette razı olmakla ve onları ebedîyen gazabına uğratmaksızın ilâhî rızasına nâil kılmış bulunmakla müjdeler; kendilerine böyle pek muazzam ilâhî lütuflarını tebşir eder. Böyle ulvî bir tebşire (müjdeye) mazhar olan o muhterem zatlar için o cennetlerde ebedî nimetler vardır. Onlar her güne kederlerden âri, ebedîyüdevam nimetlere nâil olacaklar, pek mesudane bir halde yaşayıp duracaklardır.⁴⁵⁸

Rıdvân’ın cennette en büyük nimet olduğu da Tevbe sûresi 72. âyette şöyle vurgulanmıştır. “*Allah mü’min erkeklere ve mü’min kadınlara, temelli kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetler, Adn cennetlerinde hoş meskenler vadetmiştir. Allah’ın hoşnut olması ise en büyük şeydir.*” Allah’tan bir *Rıdvân* yani Allah’ın rızasından olan bir küçük şey bile ekberdir, yani en büyüktür. Bütün bu sayılan cennet nimetlerinin hepsinden daha büyüktür. Çünkü her hayrın ve her mutluluğun, her şerefın ve her yüceliğin dayanağı odur.⁴⁵⁹ Resûlullah demiştir ki: *Allah Teâlâ, cennet ehline “Razı oldunuz mu? Hoşnut musunuz?” buyuracak, onlar da “Ey Rabbimiz, nasıl olmayız ki, bize başka kullarından hiç birine vermediğin nimeti verdin.” diyecekler. Bunun üzerine buyuracak ki, “Size bundan da büyüğünü vereceğim.”, “Bundan daha üstün ne olabilir?” diyecekler. İşte o zaman Allah Teâlâ buyuracak ki; “Size rıdvânımı helâl kılacağım ve artık size sonsuza kadar hiç gazap etmeyeceğim.*”⁴⁶⁰ İşte bu *Rıdvân* en büyük kurtuluştur.

⁴⁵⁴ Âl-i İmrân 3/15.

⁴⁵⁵ Fecr 89/28.

⁴⁵⁶ Râzî, a.g.e, VI, s.199-200.

⁴⁵⁷ Tevbe 9/21.

⁴⁵⁸ Bilmen, a.g.e, II, s. 92.

⁴⁵⁹ Elmalılı, a.g.e, IV, s. 417-418; Semerkandî, a.g.e., II, s. 61

⁴⁶⁰ Ibn-i Kesîr, a.g.e, VII, s. 236; Beydâvî, a.g.e, II, s. 420.

Dikkat edilirse cennet nimetlerinin en büyüğü mânevî bir nimet olan *Rıdvan*'dır. Dolayısıyla buradan da cennet nimetlerinde hem maddî hem mânevî bir yön olmakla beraber mânevî yönün hepsinden üstün olduğunu açıkça görmekteyiz. Nitekim *Rıdvan*'la müşerref olan bir kul için diğer nimet ve lezzetler zaten mevcuttur.

2.2.2. Mutlak Huzur Ve Selamet

Cennet ehli belâlardan salim olarak, kendilerine selâm verilerek her türlü korku ve dehşetten uzak kalarak cennete girerler. Cennetten çıkarılmaktan, nimetin zeval bulup yok olmasından korkmazlar, endişe duymazlar. Dünyada kalplerinde var olan kin, düşmanlık, intikam ve kıskançlık gibi menfi duyguları söküp atılmış; birbirlerini seven ve aynı duyguları paylaşan kişiler olmuşlardır. *“Onlara: “Selamete güven içinde oraya girin.” denilir. Biz o cennetliklerin kalplerindeki kinleri çıkarır atarız. Hepsi kardeşler olarak sevinç içinde karşılıklı koltuklara otururlar. Orada kendilerine hiçbir yorgunluk gelmeyecek. Oradan çıkarılacak da değillerdir.”*⁴⁶¹ *“Orada kalplerinde bulunan kini çıkarıp atarız...”*⁴⁶² Orada birbirini kıskanma, birbirine kin duyma ve sırt çevirme, başkasını arkasından çekiştirme, laf taşıma ve münakaşa etme gibi çirkin davranışlar yoktur. Onların kalplerine karşılıklı sevgi, muhabbet ve samimiyet tohumları atılmıştır. Onlara bu cennetlerde yorgunluk, meşakkat ve eziyet isabet etmez. Zira her arzu ettiklerini hiçbir gayret sarf etmeden önlerinde kolayca bulacakları için cennettekiler hiçbir gayret ve mücadeleye ihtiyaç duymayacaklardır.⁴⁶³

Mü'minlere istikrar yurdu olan cennette yorgunluk, meşakkat, usanç ve yorulmayı gerektiren herhangi bir şey dokunmayacağı gibi; ne bir hastalık, ne de ondan daha önemsizi, yani yapan ve çalışan kimsenin kendisi sebebiyle yorulduğu şey de dokunmayacaktır.⁴⁶⁴ Nitekim bu gerçek şu âyette açıkça belirtilir: *“Lütfundan bizi durulacak bir yurda kondurdu. Burada bize yorgunluk gelmeyecek, burada bize usanç gelmeyecektir.”*⁴⁶⁵ Cennetlikler dünyada iken ibâdete devam etmeyi alışkanlık haline getirmişler, böylece Allah'ın: *“Geçmişteki günlerde işlediğiniz iyi amellerin mükâfatı*

⁴⁶¹ Hicr 15/46-48.

⁴⁶² Â'râf 7/43

⁴⁶³ Zuhaylî, a.g.e, VII, s. 265-266.

⁴⁶⁴ Râzî, a.g.e, XVIII, s. 414-416

⁴⁶⁵ Fâtır 35/35.

olarak afiyetle yiyin, için.”⁴⁶⁶ âyetinde buyurduğu gibi cennette ebedî ve sürekli bir rahatlığa kavuşmuşlardır.

“Orada ne boş bir söz işitirler, ne de bir yalan.”⁴⁶⁷ Âyetin de ifade ettiği üzere cennette ne faydasız boş bir lakırdı, ne de yalan söz işitirler. Orada bulunan her şey bâtıldan ve eksiklikten uzaktır. “Orada boş bir söz ve günaha sokan bir laf işitmezler. Söylenen, yalnızca “selâm, selâm” dır.”⁴⁶⁸ Cennette öyle faydasız çirkin ve muzır sözler, dedikodu, gıybet, alay, sövgü ve günaha sokacak sözler yoktur. Yani kısacası “Orada boş bir söz işitmezler.”⁴⁶⁹ İşittikleri sözlerden onlara bir günah da gelmez. Ancak birbirlerine söyledikleri, “selâm, selâm” sözünü işitirler. “Îmân edip de iyi işler yapanlar, Rablerinin izniyle içinde ebedî kalacakları ve zemininden ırmaklar akan cennetlere sokulacaklardır. Orada (birbirleriyle) karşılaştıkça söyledikleri “selam”dır.”⁴⁷⁰ Bu sözlerle birbirlerine selâm verir ve selâmı aralarında yayarlar. Onları melekler selamlar yahut da aziz ve celil olan Rableri onları selâmlar.⁴⁷¹ “(Melekler:) Sabrettiğinize karşılık size selam olsun! Dünya yurdunun sonu (cennet) ne güzeldir! (derler).”⁴⁷²

Cennette mü’minler yok olma tehlikesinden ve gelecek endişesinden kurtulmuş, Hakk’ın vaadine ermiş, rıdvana kavuşmuş, aynelyakin îmanı geçmiş, hakkalyakin îmânâ ulaşmış, artık başka bir istek ve arzuları kalmamış bulunacağından, bütün dua ve nidaları hep böyle Allah’a tesbih ve tenzih sunmaktan ibaret olacak ve orada tahiyeleri, Allah’tan ve meleklerden aldıkları iltifat ve birbirlerine sundukları sağlık ve afiyet dilekleridir; dil ucuyla söylenmiş nezaket sözleri değil, selâm, hep selâm ve kayıtsız şartsız selâmettir. Hoşa gitmeyen bütün çirkinliklerden mutlak ve daimi bir selâmettir. Ve davalarının ahiri, dua ve niyazlarının sonu, hakikaten elhamdülillahi Rabbilâlemin “hamd, âlemlerin Rabb’inedir.” demekten ibaret olacaktır. “Onların oradaki duası: “Allah’ım! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz!” (sözleridir). Orada birbirleriyle karşılaştıkça söyledikleri ise “selâm”dır. Onların dualarının sonu da şudur: Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.”⁴⁷³ Onun için cennette hiçbir noksan ve hiçbir ihtiyaç bulunmadığı ve ibâdet

⁴⁶⁶ Hakka, 69/24

⁴⁶⁷ Nebe 78/35.

⁴⁶⁸ Vâkı’a 56/25-26.

⁴⁶⁹ Gâşiye 88/11.

⁴⁷⁰ İbrâhîm 14/23.

⁴⁷¹ Kurtubî, a.g.e, XVII, s. 19-25; Ateş, a.g.e, V, s. 2599.

⁴⁷² Ra’d 13/24.

⁴⁷³ Yûnus 10/10.

için mükellefiyet dahi bulunmadığı halde cennet ehli yine de en büyük lezzetin ve heyecanın Cenâb-ı Kibriya'yı tekrim ve tenzih etmekle duyulacağını görecek, Allah'a dua ve senadan ayrılmayacak. Bütün dua ve davaları sadece Allah'ı tesbih ve tahmid olacaktır.⁴⁷⁴

“*Onlar için Rableri katında selâmet yurdu vardır...*”⁴⁷⁵ âyetinin ifadesiyle cennet esenlik ve selâmet yurdudur. Selâmet yurdundan maksat, Rablerinden bir ziyafet ve ikram olarak hazırlanmış olan cennettir.⁴⁷⁶ “*Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir.*”⁴⁷⁷ Kendisine girenlerin âfet ve belâlardan kurtulmuş olduğu cennet yurdunda insan, ölüm, hastalık, acı, belâ, şeytanın vesveseleri, küfür, bidat, meşakkat ve yorgunluk gibi her türlü kötülük ve âfetlerden uzak olacaktır.⁴⁷⁸

“*...îmân edip iyi amelde bulunanlar müstesna; onlara yaptıklarının kat kat fazlası mükâfat vardır. Onlar (cennet) odalarında güven içindedirler.*”⁴⁷⁹ Cennette verilen nimetleri hiç tükenmeyecek ve mü'minlerin mükâfatları sonsuz olacaktır. Çünkü insan bir an gelip tükenecek ve her an geri alınabilecek bir mükâfattan gönül rahatlığı ile zevk alamaz. Bu nedenle orada nîmetlerinin zevalinden emîn bir hâlde mesudâne yaşar dururlar.

Kur'ân'da cennetlikler için üzüntü ve korku olmayacağı ifade edilir. Cennetliklerin “*Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz.*” hitabına muhatap olmaları birçok yerde zikredilmektedir.⁴⁸⁰ Kıyâmetin dehşetli halleri dolayısıyla onlar için korku yoktur ve cennette ebedî nimetleri görecekları vakitte, dünyayı ve dünyanın güzelliklerini ve nimetlerini geride bıraktıkları için üzülmezler.⁴⁸¹ “*Allah, takva sahiplerine şöyle nida eder: “Ey âyetlerimize imân edip Müslüman olan kullarım! Bugün size hiçbir korku yoktur ve siz üzülmeceksiniz. Siz ve eşleriniz cennete girin. Orada ağırlandı ve sevindirileceksiniz.*”⁴⁸² “*Dediler ki: bizden üzüntü ve tasayı kaldıran Allah'a*

⁴⁷⁴ Elmalılı, *a.g.e*, IV, s. 497-498.

⁴⁷⁵ En'am 6/127.

⁴⁷⁶ Sâbunî, *a.g.e*, I, s. 417.

⁴⁷⁷ Yûnus 10/25.

⁴⁷⁸ Râzî, *a.g.e*, XII, s. 353-354.

⁴⁷⁹ Sebe 34/37.

⁴⁸⁰ Â'râf 7/35-49; Zuhruf 43/68; Bakâra 2/38, 62, 112, 262, 274, 277; Âl-i İmrân 3/170; Mâide 5/69; En'am 6/48; Yûnus 10/62; Zümer 39/61; Ahkâf 46/13.

⁴⁸¹ Zuhaylî, *a.g.e*, I, s.157.

⁴⁸² Zuhruf 43/68-69.

hamdolsun.”⁴⁸³ Mü'minlerin akıbet korkusundan, geçim sıkıntılarından ve iblisin vesveselerinden hâsıl olan endişelerini kaldırmış ve sonsuz rahatlığa gark etmiştir. Âhret hakkındaki korkuları sona ermiştir. Artık rahat ve sorunsuz bir hayat süreceklerdir.

2.2.3. İyiliklerin Karşılığının Kat Kat Verilmesi

Allah Teâlâ, sonsuz rahmetinin bir tecellîsi olarak hiç kimsenin sevabından zerre kadar bile eksiltmemesi bir yana, bir hasene ve iyiliğin sevabını on katına, yedi yüz katına, daha da çok katına çıkarmakta; buna mukabil bir seyyie (günah) ve kötülüğün cezasını arttırmamakta, sadece misli kadarıyla ceza vermektedir. Bu gerçek âyette şöyle dile getirilir: “*Şüphesiz ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. İyilik olursa onu kat kat artırır, kendinden de büyük mükâfat verir.*”⁴⁸⁴ Yani Allah Teâlâ iyilik edenin hasenatını kat kat arttırmakla iktifa etmez, ayrıca amellerinin karşılığı haricinde de pek çok sevaplar verir. O'nun fazl u keremi bol, ihsanları, lütufları çoktur. O büyük ecir, cennettir.⁴⁸⁵

“*...Her kim bir iyilik yaparsa biz onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, şükürün karşılığını verir.*”⁴⁸⁶ “*Kim bir iyilik getirirse ona bundan daha hayırlısı vardır. Kim de bir kötülük getirirse, bilsin ki, kötülük işleyenler ancak yapmakta olduklarının cezasına çarptırılırlar.*”⁴⁸⁷ İyiliklerin karşılığının fazla verilmesi, lütuf babındandır. Kötülükleri hususunda misli ile muamele edilmesi ise adalet babındandır.⁴⁸⁸

“*Kim iyilikle gelirse, ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlara haksızlık edilmez.*”⁴⁸⁹ Demek ki sevap, bir hak kazanmaktan ibaret değil, bir üstünlüktür. İlâhî lütuf bir iyiliğe fazlasıyla kat kat ecir ve sevap verecektir. Herkes yaptığı iyiliğin mutlaka birkaç mislini ve en az on katını alacaktır. O halde bir diğerrinin daha fazla olmasından dolayı lütuf ve ilâhî ihsanı kıskanmaya ve niçin falana bin verdi de, bana on verdi diye itiraza kalkışmaya hak yoktur. Kötülük ile gelmiş olan da affolunmayıp cezalandığı zaman, fazla değil, yaptığı kötülüğün tam dengi bir kötülükle ceza görür, aynı adaletle muamele edilir; hiçbirine zulmedilmez.

⁴⁸³ Fâtır 35/34.

⁴⁸⁴ Nisâ 4/40.

⁴⁸⁵ Kurtubî, *a.g.e*, V, s. 206-209.

⁴⁸⁶ Şûrâ 42/23.

⁴⁸⁷ Kasas 28/84.

⁴⁸⁸ İbn-i Kesîr, *a.g.e*, X, s. 489.

⁴⁸⁹ En'am 6/160.

Ne iyilik sahiplerine, yaptıkları iyilikten eksik ecir ve sevap verilir, ne de kötülük sahiplerine, kötülüklerinden fazla ceza verilir.⁴⁹⁰ Hz. Peygamber bir hadislerinde şöyle buyurur: “Allah iyilikleri ve kötülükleri yazdı. Sonra da bunu açıkladı. Buna göre kim bir iyiliğe niyet eder de onu yapmazsa Allah onu kendi katında tam bir iyilik olarak yazar. Eğer niyetlenir de yaparsa, aziz ve celil olan Allah, onu kendi katında on ila yedi yüz kat ve daha çok olarak yazar. Eğer bir kötülüğe niyet eder de onu yapmazsa Allah onu kendi katında tam bir iyilik olarak yazar. Eğer niyet eder de yaparsa, bir kötülük olarak yazar.”⁴⁹¹

“Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, bir tanenin durumu gibidir ki, yedi başak bitirmiş ve her başakta yüz tane var. Allah, dilediğine daha da katlar. Allah'ın rahmeti geniştir. O, her şeyi bilir.”⁴⁹² O, tek bir tohumdan yedi yüz dane yarattığı gibi, yapılan iyilikleri de yedi yüz misli ile mükâfatlandırmaya kâdirdir. Âyetten maksad şudur: “Daha çok elde etmeyi ve kazancı arzu eden bir insan, tek bir tohum ektiğinde, onun kendisine yedi yüz tane vereceğini bilir ise, onun bunu yapmaması veya bu hususta kusurlu olması yakışık almaz. İşte aynen bunun gibi, âhirette Cenâb-ı Hak katında mükâfat isteyen kimsenin, verdiği ve yaptığı tek bir şeye karşılık, on veya yüz veya yedi yüz mislini alacağını bildiğinde, bunu mutlaka yapması gerekir.”⁴⁹³

Allahu Teâlâ seyyieyi (günahı) bir iken bin yazmak, haseneyi (iyiliği) bir yazmak veya hiç yazmamak adalet olduğu halde; bir seyyieyi bir yazar, bir haseneyi on, bazen yetmiş, bazen yedi yüz, bazen yedi bin yazar. Bu da işaret eder ki o müthiş Cehenneme girmek ceza-yı ameldir, ayn-ı adildir; yani mutlak adalettir. Fakat Cennet'e girmek, mahz-ı fazıldır; O'nun fazl ve keremindedir.⁴⁹⁴

2.2.4. İyiliklerin ve Kötülüklerin Karşılıksız Kalmaması

Kim dünyada küçük bir karınca ağırlığınca veya ancak güneş ışığında görülecek küçüklükte bir toz kadar amel yaparsa -yani yaptığı amel ne kadar küçük olursa olsun- Kıyâmet günü onu defterinde görür, mükâfatı ile karşılaşır, onunla sevinir veya onu

⁴⁹⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, III, s. 617-618.

⁴⁹¹ Buhârî, Rikak, 31; Müslim, İman, 204.

⁴⁹² Bakâra 2/261.

⁴⁹³ Râzî, *a.g.e.*, V, s. 475-476.

⁴⁹⁴ Bediüzzaman, *Sözler*, s. 348.

gözünün önüne konmuş görür. Aynı şekilde, değersiz ve az bile olsa kim dünyada kötü bir iş yaparsa Kıyâmet günü cezasını görür.⁴⁹⁵ Şu âyet-i kerîme bu hususu açık bir şekilde ifade etmektedir: “İşte kim, zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu görecek.”⁴⁹⁶ Yani ister iyi ister kötü, ister az, ister çok olsun, Allah, kuluna, yaptığı bu şeyleri gösterecektir. Kâfir küfrü sebebi ile ceza görecek. İyilikleri ise dünyada şerrin defî veya bir zararın kalkması gibi, ona yarar sağlar. Âhirette ise faydası olmaz. Onu cehennemde ebedî tutacak azaptan kurtarmaz. Çünkü Allah Teâlâ “Biz onların herhangi bir amel yaptılarsa önüne geçtik de bunları saçılmış zerreler yaptık.”⁴⁹⁷ buyurmuştur. Yani o amellerin ne bir esası vardır, ne de bir îmâna dayanmaktadır. O amelleri boşa çıkarılmıştır. Çünkü müşrikler onları Allah için değil, sadece şeytan için yapmışlardır.⁴⁹⁸

Benzer bir âyette şöyle buyrulur: “Biz Kıyâmet gününe mahsus adalet terâzileri koyacağız. Artık hiçbir kimse hiçbir şeyle haksızlığa uğratılmayacaktır. Bir hardal danesi kadar bile olsa onu getiririz. Hesapçılar olarak da biz yeteriz.”⁴⁹⁹ Adalet terâzileri konulur da onlar ile herkesin amel sahifeleri tartılır, dünyada iken yapmış oldukları amellerinin miktarı, mâhiyeti kendilerine gösterilmiş olur, bu sûretle de hücceti ilâhîye tamam olmuş, adaleti subhaniye kemâliyle tecellî etmiş bulunur. Hiçbir kimse hasenatı noksan, seyyiatı ziyade edilmek gibi bir sûretle zulme uğratılmaz, kendilerine müstehâk oldukları şeyler tamamen verilir, hayır sahipleri onun mükâfatını görürler, şer sahipleri de onun cezasına kavuşurlar. (Velev ki) o amel (bir hardal tanesi ağırlığınca olsun) o da mutlaka nazara alınır, mükâfatsız veya mücazatsız kalmaz.⁵⁰⁰ “...Aralarında adaletle hükmolunur ve onlara zulmedilmez.”⁵⁰¹ Şu âyet-i kerîme de bu hususu delillendirmektedir: “O gün her ümmeti diz çökmüş görürsün. Her ümmet kendi kitabına çağrılır. (Onlara şöyle denilir:) “Bugün (yalnızca) yaptıklarınızın karşılığı verilecektir. İşte kitabımız, size karşı gerçeği söylüyor. Çünkü biz yapmakta olduklarınızı kaydediyorduk.”⁵⁰²

⁴⁹⁵ Zuhaylî, a.g.e, XV, s. 597-600.

⁴⁹⁶ Zilzal 99/7-8.

⁴⁹⁷ Furkân 25/23.

⁴⁹⁸ Taberî, a.g.e, VI, s.178.

⁴⁹⁹ Enbiyâ 21/47.

⁵⁰⁰ Bilmen, a.g.e, IV, s. 2152.

⁵⁰¹ Yûnus 10/54.

⁵⁰² Câsiye 45/28-29.

Kıyâmet gününde Allah kullarının dünyada yaptıkları iyi ve kötü tüm amellerinin karşılığını verecek ve kullar bu amellerin karşılığını eksiksiz olarak göreceklerdir. “*Kitap konmuştur. Görürsün ki günahkârlar onun içinde olanlardan korkudadırlar. “Eyvah bize, derler, bu kitaba ne olmuş, küçük büyük hiçbir şey bırakmayıp onları saymış.” Onlar işlediklerini hazır bulmuşlardır. Rabbin hiçbir (kimseye) haksızlık etmez.*”⁵⁰³ Yani ne başkasının işlediği bir günah bir kimsenin hesap defterine yazılır, ne bir kimse işlediği günahın cezasından fazlasına çarptırılır, ne de suçsuz bir insan cezalandırılır. Çünkü “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez...*”⁵⁰⁴ Herkes kendi günahından sorumlu olur, kendi günahının cezasını çeker. “*...kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez. Herkes ne yaptıysa, karşılığı tastamam verilir. Allah, onların yaptıklarını en iyi bilendir.*”⁵⁰⁵ Yani her nefse ister hayır, ister şer türünden olsun işlediğinin karşılığı eksiksiz ödenecektir. Yüce Allah’ın bu hususta herhangi bir kitaba ya da şahide ihtiyacı yoktur. Bununla birlikte kitaplar (amel defterleri) ve şahitler delilin bağlayıcı olması için şahitlik edeceklerdir.⁵⁰⁶

Netice olarak “*...O gün herkese yaptığının karşılığı eksiksiz ödenir, onlara asla zulmedilmez.*”⁵⁰⁷ Yaptığım iş, bir hardal tanesi ağırlığında olsa da bu, bir kayanın içinde veya göklerde yahut yer de bulursa, yine de Allah onu mizanda hesaba katacaktır.⁵⁰⁸ Dolayısıyla esas olan, niyet ve maksaddır. Yapılan amel az bile olsa, niyet halis olduğunda, netice elde edilmiş demektir. Ama yapılan amel çok bile olsa, niyet bozuksa, maksat elde edilemez. Ka’b’dan rivâyet edilen şu hadis de bunu göstermektedir. “*İyilik namına, herhangi bir şeyi küçük görmeyin. Çünkü bir kimse, Allah rızası için kullanılmak üzere, bir iğneyi dahi emanet olarak verse, cennete girer.*”⁵⁰⁹

2.2.5. Şefaât

Şefaât kelime olarak yardım etmek ve halini sormak üzere başkasıyla birleşmek, bir araya gelmektir. Bu kelime daha çok saygın ve mertebece yüksek bir konumda olanın daha

⁵⁰³ Kehf 16/49.

⁵⁰⁴ Fâtır 35/18; Necm 53/38.

⁵⁰⁵ Zümer, 39/69-70.

⁵⁰⁶ Kurtubî, *a.g.e.*, XV, s. 213-215.

⁵⁰⁷ Nahl 16/111.

⁵⁰⁸ Lokman 31/16.

⁵⁰⁹ Râzî, *a.g.e.*, XXIII, s. 339-340.

aşağı düzeyde olan biriyle bir araya gelmesi anlamında kullanılır.⁵¹⁰ Şefaât hürmete layık birinin kendinden düşük bir diğeri hesabına rica ve yakarma ile yardım ederek O'na katılması demektir ki bu bir bilinmezi bildirme veya bir isteği ortaya çıkarma ile bir beraberlik anlamını kapsar.⁵¹¹ Terim olarak ise şefaât “Kıyâmet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların mü'minlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması” anlamına gelir.⁵¹²

Kur'ân'da şefaati konu edinen âyetlerde hâkim olan temel ilke şirk inancının reddi, tevhid inancının telkin edilmesi ve gönüllere yerleştirilmesidir. Kur'ân bu ilkeyi sürekli olarak gündeminde tutmuş ve “Allah'a fiil ve icraatlarında ortak arama” anlamına gelebilecek her türlü inanış ve düşünceyi, tevhid ilkesini zedeleyici bir anlayış ve tutum olarak görmüş ve ona karşı çok yönlü bir mücadele içine girmiştir. İslâm öncesi Arap toplumlarında ve Ehl-i Kitab'ın inançları arasında önemli yer tutan mevhum varlıkların veya şahısların kayıtsız şartsız şefaât edecekleri şeklindeki şefaât tasavvurlarını ortadan kaldırmış⁵¹³ ve şefaati sadece Allah'ın rıza ve iznine bağlamıştır. İlgili âyetlerde Kıyâmet günü şefaatten mahrum olanların temel vasfı olarak inkâr veya şirk, yine inkâr anlamında zulüm⁵¹⁴, âhireti inkâr; buna sürükleyen davranışlar arasında ise namaz kılmama, fakir ve yoksulu doyurmama, bâtıla dalanlarla beraber olup aynı davranışı sergileme⁵¹⁵ gibi hususlar zikredilmektedir.

Mutezile'nin kabul etmediği veya sadece mü'minlerin derecelerinin yükselmesi anlamına yorumladığı şefaât, Ehl-i sünnete göre âhirette gerçekleşecektir. O gün peygamberler ve Allah'ın sevgili kulları Allah'ın izniyle O'nun şefaât olunmasına rıza gösterdiği kimseler için şefaât edeceklerdir.⁵¹⁶ “...O'nun izni olmadan hiç kimse şefaâtçi olamaz...”⁵¹⁷ “...İzni olmadan O'nun katında kim şefaât edebilir?...”⁵¹⁸ âyetleri şefaatin O'nun izni ve rızası ile mümkün olabileceğini kesin bir dille ortaya koymaktadır.

⁵¹⁰ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 555.

⁵¹¹ Elmalılı, *a.g.e.*, II, s.171.

⁵¹² Alıcı, Mustafa, “Şefaât”, *DİA*, XXXVIII, s. 411.

⁵¹³ Zümer 39/3.

⁵¹⁴ Mü'min 40/18.

⁵¹⁵ Müddessir 74/41-48

⁵¹⁶ Kılavuz, *a.g.e.*, s. 343.

⁵¹⁷ Yûnus 10/3.

⁵¹⁸ Bakâra 2/255.

Kur'ân'da kabul olunmayacağı belirtilen şefaât, kâfir ve münafıkların şefaâtidir. “*Artık şefaâtçilerin şefaati onlara fayda vermez.*”⁵¹⁹ âyetinden de anlaşıldığı üzere kâfir ve münafıklar için şefaât söz konusu değildir. Bu kimseler işledikleri küfürle tâ işin başında bu hususi lütuf ve rahmetin dışında kalmışlardır. Müfessirler Yüce Allah'ın “*Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden şefaât kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da edilmez.*”⁵²⁰ buyruğu ile kastedilen kimselerin her kimse değil, kâfirler olduğu üzerinde icmâ etmişlerdir. Mü'minlere gelince, Yüce Allah'ın izniyle şefaatin onlara faydası olacaktır. Çünkü Yüce Allah “*Ve onlar ancak onun rızasına ermiş (mü'min)lere şefaât edebilirler.*”⁵²¹ diye buyurmuştur.⁵²² “*Onun nezdinde şefaât, kendisine izin verilenden başkasına fayda vermez.*”⁵²³ âyetinin de işaretiyle şefaât etmesine izin verilenler kendi dilediklerine değil, yine Allah'ın dilediklerine şefaât imkânını bulabilir. Kendisine izin verilen her şefaâtçinin şefaât sınırı da Allah katındaki derecesi ve o oranda elde edebileceği izin ve gücün kapsamı ile uyumludur.⁵²⁴

Kur'ân'ın ilgili âyetlerinin üslûbundan, âhirette şefaât mümkün olmakla birlikte bunun son derece sınırlı tutulacağı ve insanların şefaate bel bağlamadan, kendi kurtuluşları için yine kendilerinin çaba göstermesi gerektiği anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın şefaât konusundaki ümit kırıcı üslûbu, şefaât beklentisinin insanları dinî ve ahlâkî hayatlarında gevşekliğe sürüklemesine engel olup, düzeltici ve ıslah edici bir fonksiyon icra etmesinden ileri gelmektedir. Şefaât bir duadır, azaptan kurtuluş için bir vesiledir. Şefaatin kabul olunabileceğinin bilinmesinde, şefaate güvenerek dinin emir ve yasaklarını önemsememek gibi bir aldanişa düşenleri haklı çıkartacak bir taraf yoktur. Çünkü âhirette hiç bir kimseye Allah'a itaat ve O'nun rızasından başka bir şeyin faydası olmayacaktır. Müslümana düşen görev, şefaate güvenip dinin gereklerini terk etmek değil, şefaate layık olabilmek için gayret sarf edip çalışmaktır. Çünkü âhîret hayatında prensip olarak kişinin kendi yaptıkları ölçü alınacaktır.

⁵¹⁹ Müddessir 74/48.

⁵²⁰ Bakâra 2/48.

⁵²¹ Enbiyâ 21/28.

⁵²² Zuhaylî, *a.g.e.*, I, s. 137-139.

⁵²³ Sebe 34/23.

⁵²⁴ Elmalılı, *a.g.e.*, II, s.171; Ibn-i Kesîr, *a.g.e.*, XI, s. 272.

İlk ve en büyük şefaathet yetkisi hiç şüphesiz Hz. Peygamber'e ait olacaktır. “*Rabbini seni bir makam-ı Mahmud'a göndermesi yakındır.*”⁵²⁵ âyetinde sözü edilen makamdan kast edilen Hz. Peygamber'e verilen şefaathet iznidir.⁵²⁶ Müslümanlar, Makam-ı Mahmûd ile şefaathet-ı Muhammediyenin kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir.⁵²⁷

Allahu Teâlâ bu âlemdede icraatlarını sebepler dairesinde yürütmektedir. Şüphesiz ki bu, O'nun kudsî takdir ve hikmetinin bir gereğidir. Sebepleri yaratan O olduğu gibi, onları neticelerin vücuduna vesile kılan da yine O'dur. Yağmur için bulutu, rızık için ağaç, toprak vs. sebep kılan Allah; aynı şekilde Güneş'i de zeminin aydınlanmasına bir vesile yapmıştır. Rızık ve ışık gibi maddî ihsanlarına böylesine sebepler yaratan Allah'ın mânevî ihsanlarına da bazı makbul kullarını sebep kılması aynı şekilde makul görünmektedir. Öte yandan peygamberlere ve salih insanlara verilecek olan şefaathet izni, kendisini bize “*..Rahmetim her şeyi kaplamıştır*”⁵²⁸ şeklinde tanıtan yüce Allah'ın hesap sonrası tecellî edecek olan hususi bir rahmetinden/fazlından başka bir şey değildir. Esasında affetmeyi murad eden ve buna izin veren Allah'ın kendisidir; yani, bu hâdisede O'na rağmen değil, O'nun rıza ve dileğiyledir. Ancak O bu hususi lütfunu, başta Hz. Peygamber olmak üzere, katında makbul diğer bir kısım insanların vesilesiyle gerçekleştirmeyi dilemiştir. Bununla, şefaathet edecek olanların, nezdindeki değerlerinin bütün insanlara ilân edilmesi ve onlara bir nevi şeref ve pâyeye verilmesi gibi bir kısım hikmetler gözetilmiş olabilir.

2.2.6. Ebedî Cennet Nimetleri

Cennet ağaçlı olup ağaçları yeri kaplayan her bahçeye denir.⁵²⁹ Âhiret hayatında mü'minlerin ebedî saâdet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de müfred, tesniye ve cemi şekilleriyle yüz kırk yedi defa geçen cennet kelimesi yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Âdem ile Havvâ'nın iskân edildiği mekân, bir yerde Hz. Peygamber'in yanında

⁵²⁵ İsrâ 17/79.

⁵²⁶ Elmalılı, *a.g.e.*, V, s. 354.

⁵²⁷ Râzî, *a.g.e.*, XV, s. 23-25.

⁵²⁸ Â'râf 7/156.

⁵²⁹ İsfahâni, *a.g.e.*, s. 243.

Cebrâil'i gördüğü sidretü'l müntehânın civarında bulunan me'vâ cenneti⁵³⁰ diğer yerlerde de âhîret cenneti anlamında kullanılmıştır.⁵³¹

Kur'ân-ı Kerîm'de cennetle ilgili değişik isimler zikredilir. Cennetin tabakaları olarak nitelendirilen bu isimler şu şekildedir: şehit ve mu'minlerin barınağı *Cennetul me'va*⁵³², ikamet ve ebedîlik yurdu *cennetu adn*⁵³³, ebedîlik yurdu *darul huld*⁵³⁴, her şeyi kapsayan cennet bahçesi *firdevs*⁵³⁵, esenlik yurdu *darus'selam*⁵³⁶, ebedî kalınacak yer *darul-mukame*⁵³⁷, nimetlerle dolu cennetler *cennetu'n-naim*⁵³⁸, güvenli makam *el makamul-emin*⁵³⁹.

Cennet din dilinde, dünya gözüyle görülemeyen Hak gaybda gizli *daru's-sevab* (sevab yurdu)'ın ismi olmuştur ki Kur'ân'da *el-cennetü* denildiği zaman ya bu mânâ ya da bir örtü mânâsından zemini görünmez, gâyet girift ağaçlarla örtülmüş bahçe ve bostana denir. *Altından ırmaklar akan Cennetler* denildiği zaman da “*el-Cennetü*”nün cevabı ve mertebeleri kastedilir.⁵⁴⁰

Ruhlara ferahlık veren, kalpleri heyecanla harekete getiren, ebedî ve kalıcı sonsuz nimetler yurdu olan cennete dair Kur'ân'da müjdeler çoktur. Cennet sâlih amel işleyen mü'minler için tahsis edilmiştir. Çünkü cennete girmek için tek başına îmân yeterli olmayıp; onunla birlikte itaatın ve sâlih amelin de bulunması gereklidir. Bu çerçevede muhtelif birçok âyette Cennetlik mü'minlerin özelliklerinden sıklıkla bahsedilmiştir. Bunlardan herhangi bir şüpheye yer vermeden karşılığının doğrudan Cennet olduğunu ifade eden âyetlerden çıkarılabilecek özellikleri şöyle sıralamak mümkündür: namazlarında huşua dikkat edenler, boş söz ve işlerden yüz çevirenler, zekâtı verenler, ırzlarını koruyanlar,⁵⁴¹ verdikleri sözü yerine getirenler, Kıyâmet gününden korkanlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcayarak yoksula, yetime ve esire Allah rızası için yedirenler,

⁵³⁰ Necm 53/13-15.

⁵³¹ Topaloğlu, *a.g.e.*, “Cennet”, VII, s. 374-376.

⁵³² Secde 32/19.

⁵³³ Tevbe 9/72; Beyyine 98/8.

⁵³⁴ Furkân 25/15.

⁵³⁵ Mu'minun 23/11.

⁵³⁶ En'am 6/127; Yûnus 10/25.

⁵³⁷ Fâtır 35/35.

⁵³⁸ Hac 22/56; İnfitar 82/13.

⁵³⁹ Duhan 44/51-52.

⁵⁴⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, I, s. 294.

⁵⁴¹ Mu'minûn 23/1-11.

sabredenler,⁵⁴² bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenler, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler, bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenler,⁵⁴³ Allah'ın emirlerini koruyan, yapan, görmeden Rahmân'a saygı gösteren, son nefeste Allah'a dönük kalp ile gidenler, inanıp salih ameller işleyenler.⁵⁴⁴ Burada şu hususu zikretmekte fayda var ki; mü'minlere verilen ve aşağıda anlatılacak olan cennet ve nimetleri insanın dünyadaki amellerinin karşılığı olmaktan çok Allah'ın lütfu ve ihsanıdır. Yoksa Yüce Allah her güzel amel sahibine bunları vermek zorunda değildir. Çünkü insanın iyi amelleri Allah'ın dünyada ona verdiği nimetlerin bile karşılığı olamaz. Zira sınırlı ve çoğu dünyevî meşgalelerle geçen bir ömür karşılığında ebedî bir hayatı kazanmak mümkün değildir.

Gerek cennet gerekse içinde bulunan şeyler öz ve yapı itibarıyla dünyada bilinen şeylerden farklıdır. Ancak insanların görmediği, bilmediği, tatmadığı, hayal bile edemediği şeyleri onlara anlatmanın en güzel yolu, bildikleri nesnelere isimlerini kullanmaktır. Allah Teâlâ da cenneti ve nimetlerini bilinen isim ve kelimelerle, kavram ve tasavvurlarla ifade etmiştir. İnsanın tabiatı maddî şeylere alaka duyduğundan yüce Allah da onlara nefislerinin meyledeceği şeylerle teşvikte bulunmuş; *“Orada canların arzuladığı, gözlerin zevk aldığı şeyler de vardır ve sizler orada ebedî kalıcısınız”*⁵⁴⁵ buyurarak bu durumu özlü bir şekilde dile getirmiştir. Arada bir benzerlik olmakla birlikte asla biri diğeriyle aynı ve misli değildir. Nitekim şu âyet-i kerîme bu hususa delâlet etmektedir: *“İman edip sâlih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, “Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”*⁵⁴⁶ Hakikatte aralarında aynı şey olma bakımından büyük farklar vardır. Bu cümleden olarak biri saf olmayan, diğeri saftır; biri gaybe ait zevk, diğeri mahz-ı şühût (tamamen görme, görünme)dur. Dünyada bu rızık, bu semere, gölgesiyle sırf ruhanî ve aklı olarak tadılır. Âhirette ise tam hakikati ile ayn-ı vücut (aynı varlık) olarak hakka'l-yakîn (gerçekliğinde şüphe olmayan) bir şekilde tadılır. Biri elden kaçabilir, kesik, sonlu, ebedî

⁵⁴² İnsân 76/6-12.

⁵⁴³ Âl-i İmrân 3/133-135.

⁵⁴⁴ Nisâ 4/57.

⁵⁴⁵ Zuhruf, 43/71

⁵⁴⁶ Bakâra 2/25.

olmayan; diğeri kaçmaz, devamlı ve ebedîdir.⁵⁴⁷ Nitekim dünya nimetlerinin hiç birine benzemeyen Cennet nimetleri hakkında Hz. Peygamber de bir hadislerinde: “*Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir kimsenin hayalinden geçmeyen şeyler vardır.*” buyurmuş, ardından da “*Yaptıklarına karşılık olarak onlar için saklanan mutlulukları hiç kimse bilemez*”⁵⁴⁸ meâlindeki âyeti okumuştur.⁵⁴⁹ Şimdi çalışmamızın bu bölümünde cennet nimetleri ana başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.2.6.1. Ru’yetullah

Ru’yetullah kısaca Yüce Allah’ı görmek ve perdesiz olarak O’nun vechine nazar etmektir. İslâmî literatürde *Ru’yetullah* tabiriyle ifade edilen “Cennette Allah’ın Görülmesi” diğeri cennet nimetlerinden farklı bir mahiyete sahiptir ve bu mesele âlimler arasında ihtilaf konusu olmuştur. *Ru’yetullah* konusunun genel itibariyle kabullenilmesine rağmen bunun imkânsızlığını savunanlar da vardır.⁵⁵⁰

Ehl-i sünnet âlimleri bir şeyin görülebilir olmasının var oluş özelliğine bağlı bulunduğunu, varlığından şüphe edilmeyen Allah’ın farklı şartlar içeren âhirette görülmesinin aklen mümkün olduğunu, nassların bunu açıkça ifade ettiğini belirtmişlerdir.⁵⁵¹ Buna göre, âhirette mü’minlerin Allahu Teâlâ’yı görmeleri aklen mümkün, naklen caizdir. Bununla birlikte Allah’ın âhirette nasıl görüleceği bilinemez, akılla idrak edilemez. Bu nedenle O bir mekânda, bir yönde olmadan, mukabelesiz, ışınlar göze gelmeden (ittisâl-i şua) ve görenle Allahu Teâlâ arasında bir mesafe mevcut olmaksızın görülür demişlerdir.⁵⁵² Yani, Allahu Teâlâ’nın yönden münezzehtir olarak bilinmesi caiz olduğuna göre yine yönden münezzehtir olarak görülmesi de caizdir. Aynı şekilde yönlerle kayıtlı olmadan yaratıkları gördüğü gibi mahlûkatın da kendisini görmesi caizdir. Yine Allah şekil ve sûretsiz bilindiği gibi şekil ve sûretsiz de görülebilir.⁵⁵³

⁵⁴⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, I, s.295-296.

⁵⁴⁸ Secde 32/17.

⁵⁴⁹ Buhârî, *Bed’ül Halk*, 8; Müslim, *Cennet*, 5; Tirmizî, *Tefsîru’l Kur’ân*, 33,57.

⁵⁵⁰ Kara, Ömer, *Kur’ân’da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, Rağbet Yay., İstanbul, 2012, s. 248.

⁵⁵¹ Topaloğlu, Bekir, *Allah İnancı*, İsam Yay., İstanbul, 2010, s. 134.

⁵⁵² Kılavuz, *a.g.e.*, s. 351-352.

⁵⁵³ Gazalî, *a.g.e.*, I, s. 238.

Kur'ân'da cennetlikler için *Ru'yetullah*'ın vuku bulacağını ifade eden ve ru'yetin en kuvvetli delillerinden biri olan âyet şöyledir: “*Yüzler vardır ki o gün ıslıl ıslıl parlar, Rablerine bakarlar.*”⁵⁵⁴ Ehl-i Sünnet âlimleri, bu âyetin anlamının âhirette cennet ehlinin Allah'ı görmek ile müşerref olacağı görüşünde ittifak etmişlerdir.⁵⁵⁵ Bunun doğruluğunu şu âyet de teyid etmektedir. “*Hayır, onlar (fâcirler) o gün Rablerini görmekten büsbütün mahrumdurlar.*”⁵⁵⁶ O dirilişi inkâr edip Kur'ân'ı yalanlayan kâfirler, Kıyâmet günü Rablerini görmekten mahrumdurlar. Rableri rahmet nazarı ile onlara bakmayacak, O'nu göremeyeceklerdir. İmam Şafii'nin de, “*Bir topluluk gazâb-ı Manî'den dolayı bundan men olununca, bu, başka bir topluluğun ilâhî rıza vesilesiyle O'nu göreceğine delâlet eder.*” dediği rivâyet edilmiştir.⁵⁵⁷

Ru'yetullah'la ilgili bir diğer delil ise Hz Musa'nın Allah'ı görmeyi talep ettiği Â'râf sûresinin 143. âyetidir. “*Musa, tayin ettiğimiz vakitte gelip Rabbi onunla konuşunca, Musa: “Rabbim! Bana Kendini göster, Sana bakayım” dedi. Allah: “Sen Beni göremeyeceksin ama dağa bak, eğer o yerinde kalırsa sen de Beni göreceksin” buyurdu. Rabbi dağa tecellî edince onu yerle bir etti ve Musa da baygın düştü; ayılınca: “Yarabbi, münezzehsin, Sana tövbe ettim, ben inananların ilkiyim.” dedi.*” Bu âyet Cenâb-ı Hakk'ı ru'yetin cevazına da delâlet etmektedir. Çünkü eğer bu ru'yet haddizatında mümteni (imkânsız) olsaydı Hz. Musa gibi bir peygamber elbette bunu bilir, böyle bir istirahatda bulunmazdı.⁵⁵⁸ Zira peygamberler, Allah hakkında câiz olan ile muhal olanı bilirler. Bununla birlikte eğer Allah'ın görülmesi imkânsız olsaydı cevapta yasaklama ve sertlik olurdu. Nitekim Hz. Nûh, oğlunu isteyince Yüce Allah ona “*O halde hakkında bilgin olmayan şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim.*”⁵⁵⁹ buyurmuştur.⁵⁶⁰ Bir de rüyet-i ilâhiye, caiz olan bir emrin vücuduna, yani dağın istikrarına talik edilmiştir. Bu istikrar ise haddizatında caizdir, mümkündür. Böyle caiz olan bir şeye muallâk olan bir şey de haddizatında caiz olmak lâzım gelir. Ve bu âyet-i kerîmede beyan buyrulan tecellîden murad, bir nevi ru'yettir. Binaenaleyh insan için de *Rüyetullah* mümkün olup; insanlar bu ru'yete bu dünyada Tahammül edecek bir kabiliyeti haiz

⁵⁵⁴ Kıyâmet 75/22-23.

⁵⁵⁵ Mevdûdî, a.g.e, VI, s. 543.

⁵⁵⁶ Mutaffifîn 83/15.

⁵⁵⁷ Râzî, a.g.e, XXII, s. 574-576.

⁵⁵⁸ Şevkânî, a.g.e, s. 498.

⁵⁵⁹ Hûd 11/46.

⁵⁶⁰ Sâbunî, a.g.e, II, s. 354.

değildirler.⁵⁶¹ Nitekim bir başka âyette bu husus şöyle dile getirilir: “Gözler, O’nu idrak edemez; fakat O, bütün gözleri idrak eder.”⁵⁶² Yüce Allah gözle görülür maddî ve cismanî bir varlık olmayıp; zâtından başka hiçbir varlık tarafından O’nun gerçek varlığı ve mahiyeti bütünüyle ve hakkıyla bilinip kuşatılamaz. Çünkü O’nun zatını kavrama yeteneği kimseye verilmemiştir.

Ru’yetin bir diğer delili ise Kur’ân’da cennetliklere verilecek olan fazlalıklardır, “İyi davrananlar için güzel bir karşılık (cennet ve nimetleri) ve ziyadesi/fazlası vardır.”⁵⁶³ En güzel karşılık cennettir ve daha fazlası ise Allah Teâlâ’ya nazar etmektir.⁵⁶⁴ Müfessirlerin çoğu bu âyetteki “ziyade”nin ru’yetullah olduğunu söylemişlerdir.⁵⁶⁵ Hz. Peygamber bu âyeti okuduktan sonra şöyle buyurmuştur: “Cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme girdikten sonra bir münadi şöyle seslenir: Ey cennet ahalisi, size Allah nezdinde verilmiş bir söz vardır. O size vermiş olduğu bu sözünü yerine getirmek istiyor. Onlar, şöyle diyecekler: O, yüzlerimizi ağartmadı mı, mizanlarımızı (iyiliklerimizi) ağırlaştırmadı mı, bizi cehennem ateşinden korumadı mı? (Hz. Peygamber devamla) buyurdu ki: Bunun üzerine yüce Allah hicabı açar, onlar da O’na bakarlar. Allah’a yemin ederim, Allah onlara kendisine bakmaktan daha çok sevdikleri ve daha çok gözlerini aydınlatıcı hiçbir şey vermiş değildir.”⁵⁶⁶ Benzer bir âyette “Orada onlara istedikleri her şey vardır. Katımızda daha fazlası da vardır.”⁵⁶⁷ buyurulmuştur. Yani onlar için Cennette, canlarının istediği ve gözlerinin zevk aldığı her şey vardır. Enes ve Cabir b. Abdillâh’tan rivâyet edildiğine âyetteki “mezîd”den maksat, Allah’ın mü’minlere tecellî etmesidir. Mü’minler bu tecellî neticesinde Allah’ı göreceklerdir.⁵⁶⁸

Netice olarak *Ru’yetullah* ile ilgili açık nass ve sahih hadisler ışığında Allahu Teâlâ’nın mü’min kullarına cennetteki sonsuz ihsan ve nimetleri yanında ve bunların fevkinde en büyük rahmet tecellîsi olan kendi cemalini görme şerefini de lütfedeceğini

⁵⁶¹ Bilmen, *a.g.e*, II, s. 1087.

⁵⁶² En’am 6/103.

⁵⁶³ Yûnus 10/26.

⁵⁶⁴ Celâleyn, *a.g.e*, s. 211; Zuhaylî, *a.g.e*, VI, s.142-143.

⁵⁶⁵ Semerkandî, *a.g.e*, II, s. 95; Demirci, *Kur’ân Tefsirinde Farklı Yorumlar, Tespitler-Değerlendirmeler*, II, s. 632.

⁵⁶⁶ Ibn-i Kesîr, *a.g.e*, VII, s. 355.

⁵⁶⁷ Kaf 50/35.

⁵⁶⁸ Kurtubî, *a.g.e*, XVI, s. 325-331.

anlıyoruz. Kula düşen ise bu tarifsiz mutluluğa eriştirecek olan istikamet yolundan bir an olsun ayrılmamaktır.

2.2.6.2. Cennette Eğlence

Eğlenmeye ve mutlu vakitler geçirmeye olan meyil hiç şüphesiz insanda doğuştan gelen bir dürtüdür. Bu dünyada maddî ve mânevî çeşitli engellere maruz kalan insan için her türlü arıza ve endişeden uzak bir hayat ancak cennette vücut bulacaktır. Çünkü cennette eğlencenin ve neşenin tüm organlara hitap eden şeklinin var olduğu Kur'ân'da muhtelif âyetlerde birçok şekilde zikredilmektedir. Eğlencenin nesnelere durumunda olan yeme, içme, görme, sevme, sevilme, şehvet ve dinleme gibi tüm zevkler -ihtiyaç olarak değil zira cennette muhtaç olmak yoktur- en güzel şekilde tatmin edilecektir.⁵⁶⁹ Şu âyetler bu gerçeğe ışık tutmaktadır: “Siz ve eşleriniz, ağırlanmış olarak cennete giriniz!”⁵⁷⁰ “İman edip iyi işler yapanlara gelince, onlar, cennette nimetlere ve sevince mazhar olacaklardır.”⁵⁷¹ Âyetteki *yuhberun* kelimesi, mesrur olurlar, ikrama nâil bulunurlar, güzelce sedalar ve nağmeler ile zevklenirler diye tefsir edilmiştir.⁵⁷² Cennetlikler içinde cennette suların akışı, ağaçların yapraklarının hışırtısı, rüzgârın uğultusu, kuşların civıltısı, hayvanların sesleri gibi tüm sesler başlı başına bir senfoni olmasına rağmen cennetlikleri asıl cezbeden zevk ilahlarının sesi olacaktır.⁵⁷³

2.2.6.3. Cennet Elbiseleri ve Ziyetleri

Kur'ân'da cennet ehlinin elbiseleri olarak ince ve kalın ipek zikredilmekte ve renk olarak da yeşil oldukları ifade edilmektedir. “Orada tahtlar üzerine kurularak kendilerine altın bilezikler takılacak, ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler giyecekler.”⁵⁷⁴ “İnce ve kalın ipekten giysiler giyerek karşılıklı otururlar.”⁵⁷⁵ Cennetliklerin bu elbiseleri giymeleri soğuk veya sıcak dolayısıyla değildir. Çünkü cennet ikliminin özelliklerinden bahsederken Kur'ân, “Orada ne bir sıcak ne de bir soğuk görürler”⁵⁷⁶ buyurarak cennet ikliminin

⁵⁶⁹ Kara, *a.g.e.*, s. 243-244.

⁵⁷⁰ Zuhruf 43/70.

⁵⁷¹ Rum 30/15.

⁵⁷² Bilmen, *a.g.e.*, VI, s. 2701.

⁵⁷³ Kara, *a.g.e.*, s. 243.

⁵⁷⁴ Kehf 18/31.

⁵⁷⁵ Duhân 44/53.

⁵⁷⁶ İnsân 76/13.

mutedil olduğunu haber vermektedir. Çünkü aşırı sıcak azap olduğu gibi, aşırı soğuk da azaptır.⁵⁷⁷ Orada ne yakıcı bir güneş, ne de dondurucu bir soğuk vardır. Huzur verici bir serinlik olup ruhu ve bedeni okşayan bir iklim mevcuttur. Dolayısıyla giysilerin cennetteki fonksiyonunun süs, güzellik ve avret mahallini örtmek olduğu ifade edilebilir. Hiçbir şekilde ihtiyattan kaynaklanan bir süslenme söz konusu değildir.

Cennette ziynet eşyası olarak, altın ve gümüş bilezik ve inci takılacağı da Kur'ân'da belirtilmektedir. Şu âyetler konuya yeterince ışık tutacak mahiyettedir. “...bileklerine gümüş bilezikler takılmıştır...”⁵⁷⁸ “Doğrusu Allah, inanıp yararlı iş işleyenleri, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyar. Orada altın bilezikler ve inciler takınırlar...”⁵⁷⁹ “Bunlar, Adn cennetlerine girerler. Orada altın bilezikler ve incilerle süslenirler...”⁵⁸⁰

Hiç şüphesiz cennet elbiseleri sadece yeşil renk ve ipekli kumaştan, cennet ziynetleri de altın, gümüş ve inciden ibaret olmamalıdır. Her türlü nimetin sonsuz olduğu ifade edilen bir âlemde mükâfat olarak cennette bir kaç tip ziynet ve tek tip kıyafet giydirilmesi düşünülemez. Burada zikredilenler muhtemelen insanlara fikir vermekte olup örnek teşkil etme amacıyla söylenmiş olmalıdır.

2.2.6.4. Cennet Yiyecekleri

Dünya denilen bu geçici âlemde renk renk çeşit çeşit bin bir türlü nimetlerle rızıklanan insanoğlu hiç şüphesiz Cennet denilen ebedî saadet âleminde akla hayale gelmedik yiyeceklerle mütelezziz olacaktır. Kur'ân'da zikredilen her cennet nimeti, insanın gönlünden geçen, iştahını kabartan ve onun daima arzuladığı türden nimetlerdir. “Orada onlar için meyveler ve istedikleri her şey vardır.”⁵⁸¹ ve “...Onlar için cennette her çeşit meyve ve Rablerinden bir bağışlanma vardır...”⁵⁸² gibi âyetler bu hakikatı dile getirmektedir.

⁵⁷⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, VIII, s.511.

⁵⁷⁸ İnsân 76/21.

⁵⁷⁹ Hac 22/23.

⁵⁸⁰ Fâtır 35/33.

⁵⁸¹ Yâsin 36/57.

⁵⁸² Muhammed 47/15.

Cennette “*Dikensiz kirazlar, (kökünden tepesine kadar) meyve dizili muzlar*”⁵⁸³ “*hurma ve nar*”⁵⁸⁴, “*bahçeler ve üzüm bağları vardır.*”⁵⁸⁵ Bu meyveler renk ve görüntü bakımından dünyadakilere benzer ama tad ve lezzet açısından benzemez.⁵⁸⁶ Cennet ehli gıdalanmak ve kuvvetlenmek gibi şeylere ihtiyaç duymazlar; sonsuz bir hayat için yaratılmış sağlam bedenlere sahiptirler; dolayısıyla cennetlerde meyveler ihtiyaç için değil sırf zevk ve lezzet için yenilir.⁵⁸⁷ Diğer bir ifadeyle, meyve bolluk içinde ancak alınacak olan lezzeti için vardır ve açlığın acısını bastırmak üzere de yenilmez.⁵⁸⁸ Her meyveden çifter çifter yaş, kuru veya biri dünyadaki tat ve lezzetiyle diğeri cennete özgü tat ve lezzette olacaktır.⁵⁸⁹ Bu meyveler dünya meyveleri gibi değil, hiçbir zaman kesilmeyen, tükenmeyen ve almak isteyenlerden men edilmeyen, yasaklanmayan meyvelerdir.⁵⁹⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de belirtilen bu meyvelerin adları ve özellikleri ve ağaçlardaki durumu şöyle tasvir edilmiştir: Orada özellikle hurma, nar, muz ve kiraz ağaçları ve üzüm bağları bulunacaktır.⁵⁹¹ Bu meyveler olgunlaştığında dalları aşağıya doğru sarkacak⁵⁹² ve böylece devşirilmesi yani koparılıp toplanmaları kolay olacaktır.⁵⁹³ Cennet meyveleri pek çok olacak⁵⁹⁴, bitip tükenmeyecek, kesintisiz⁵⁹⁵ ve sürekli olacaktır.⁵⁹⁶ Cennetlikler canlarının çektiği her meyveden yasak olmaksızın⁵⁹⁷, zahmetsiz bir şekilde⁵⁹⁸ yiyebileceklerdir⁵⁹⁹. “*Ve onlara canlarının istediği meyveden ve etten bol bol vermişizdir.*”⁶⁰⁰ Bu âyette de cennet ehline mutlaka her çeşit et verileceği anlatılmıştır.

⁵⁸³ Vâkı’â 56/28-29.

⁵⁸⁴ Rahmân 55/68.

⁵⁸⁵ Nebe 78/31,32

⁵⁸⁶ Taberî, *a.g.e.*, I, s. 149-152.

⁵⁸⁷ Zuhaylî, *a.g.e.*, XII, s. 88-92.

⁵⁸⁸ Râzî, *a.g.e.*, XVIII, s. 524-527

⁵⁸⁹ Elmalılı, *a.g.e.*, VII, s.422.

⁵⁹⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, VII, s. 439.

⁵⁹¹ Vâkı’â 56/28,29; Nebe 78/32

⁵⁹² İnsân 76/14.

⁵⁹³ Hâkka 69/23

⁵⁹⁴ Sâffât 37/42; Vâkı’â 56/32; Zuhruf 43/73

⁵⁹⁵ Vâkı’â 56/33

⁵⁹⁶ Ra’d 13/35

⁵⁹⁷ Vâkı’â 56/33

⁵⁹⁸ Sâd 38/51; Rahmân 55/54

⁵⁹⁹ Duhân 44/55

⁶⁰⁰ Tûr 52/22.

2.2.6.5. Cennette Eşler

Cennetlikler maddî ve mânevî pislik ve kirlerden temizlenmiş eşlere sahip olacaklardır. Cennette defteri sağdan verilenler için iri -ceylan gibi güzel- gözlü⁶⁰¹, eşlerine düşkün ve hepsi bir yaşta,⁶⁰² saklı inciler gibi iri gözlü⁶⁰³ hanımlar bulunacaktır. Bu hanımlar el değmemiş, örtülü yumurta gibi bakışlarını da yalnız erkeklerine çevirmişlerdir.⁶⁰⁴ “*Bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur*”⁶⁰⁵ âyetinin de belirttiği üzere cennet kadınlarının hepsi iffetli ve bakiredir. Hayâ ve iffetlerinden dolayı, başkalarına bakmazlar. Kocaları her geldiğinde, onları bakire bulurlar.⁶⁰⁶ Cennet kadınları ruhça olduğu gibi bedence de o kadar güzel ve beyaz tenlidirler ki yakut ve mercanı andırırlar.⁶⁰⁷ Yakut içine bir iplik geçirdiğinizde onu gözünüzün önüne getirip bakarsanız ipi içinde görürsünüz. Aynı şekilde o güzel kadınların kemiklerindeki ilikler de dışarıdan görülür.⁶⁰⁸

“*...Onlara orada tertemiz eşler vardır ve orada temelli kalırlar.*”⁶⁰⁹ “*...Orada kendilerine tertemiz eşler ve hele bir de Allah’ın hoşnutluğu vardır. Allah o kulları görür.*”⁶¹⁰ “*...Orada kendilerine gâyet temiz zevceler var...*”⁶¹¹ Zikredilen âyetlerden de açıkça anlaşıldığı üzere, onlar için o cennetlerde tertemiz, pampak çiftler, eşler vardır. Bunların hiç birinde dünyadaki pisliklerden eser yoktur. Bunlar sadece temiz değil, her yönden temizlenmişlerdir.

2.2.6.6. Cennetin Nehirleri ve İçecekleri

Allahu Teâlâ birçok âyette mü’minleri altlarından ırmaklar akan cennetler ile müjdelemektedir. Irmaklar cennetin toprağının altından değil, herhangi bir su arkı olmaksızın, cennetin ağaçlarının altından akacaktır. Zira toprağın altından akacak suların,

⁶⁰¹ Tûr 52/20.

⁶⁰² Vâkı’â 56/35–38.

⁶⁰³ Vâkı’â 56/22,23.

⁶⁰⁴ Saffât 37/48,49.

⁶⁰⁵ Rahmân 55/74.

⁶⁰⁶ Sâbunî, *a.g.e.*, III, s. 302.

⁶⁰⁷ Rahmân 55/58.

⁶⁰⁸ Taberî, *a.g.e.*, VIII, s. 115-117.

⁶⁰⁹ Bakâra 2/25.

⁶¹⁰ Âl-i İmrân 3/15.

⁶¹¹ Nisâ 4/57.

göz için bir zevk meydana getirdiği söylenemez.⁶¹² “...Orada temiz su ırmakları, tadı bozulmayan süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları, süzme bal ırmakları vardır.”⁶¹³ Orada akan, kokmayan, tadı bozulmayan ve bayatlamayan sudan ırmaklar vardır. Yine orada, uzun süre durmakla ekşimeyen ve dünyadaki sütlerin bozulması gibi bozulmayan, yaratıldığı şekilde taptaze, son derece beyaz, tatlı ve yağlı süt akan nehirler vardır. Yine cennette, içenlerin lezzet aldığı, dünya şarapları gibi kekreligi olmayan tatlı şarap ırmakları vardır.⁶¹⁴ İçenler ondan lezzet alır. Çünkü “O içecekte ne sersemletme vardır, ne de onunla sarhoş olurlar.”⁶¹⁵ “(Bir şarap ki) ondan ne başları ağrır, ne de akılları gider.”⁶¹⁶ Yine orada öyle baldan ırmaklar vardır ki, bal, son derece saf, mumu ve posası olmayan, rengi ve kokusu güzel olup arıların karınlarından çıkmamıştır.⁶¹⁷ Öyle anlaşılıyor ki bu özel nehirler diğer birçok âyette tekrarlanan genel nehirlerden ayrıdır.

Tüm bunlara ek olarak iyilere cennette bazı içecekleri daha çekici hale gelmesi için karışım halinde sunulacaktır. Bu karışım maddeleri kâfûr⁶¹⁸, zencefil⁶¹⁹ ve tesnîmdir⁶²⁰. Kâfûr, beyaz ve hoş bir renkte, güzel kokulu, serin, antiseptik yani kötü kokuya karşı ve doğal olarak kalbi kuvvetlendirme özelliğini taşıyan meşhur bir şeydir.⁶²¹ Zencefil, Hindistan’da ve Arabistan’da bulunan meşhur bir bahardır, bir güzel kokulu ot köküdür, bir nevî ilâçtır.⁶²² Tesnim, ehl-i cennetin en faziletli olan mukarreb kulların içeceği bir cennet çeşmesi olup; cennet çeşmelerinin de en faziletlisi ve kıymetlisidir.⁶²³ Kimi zaman onların içeceklerine soğuk olan kâfûr karıştırılacak, kimi zaman da sıcak olan zencefil katılacaktır ki; mutedil bir içki olsun. Mukarrebler gelince onlar her ikisinden katkısız olarak içeceklerdir.⁶²⁴ Tüm bu içecekler cennetliklere gümüş kaplarda⁶²⁵, kadehler ve kâselerde⁶²⁶, altın tepsiler ve tabaklarda⁶²⁷ ve ibriklerde⁶²⁸ sunulacaktır.

⁶¹² Taberî, *a.g.e*, I, s.149-152.

⁶¹³ Muhammed 47/15

⁶¹⁴ Elmalılı, *a.g.e*, VII, s.152.

⁶¹⁵ Saffât 37/47.

⁶¹⁶ Vâkı’a 56/19

⁶¹⁷ Sâbunî, *a.g.e*, III, s. 307.

⁶¹⁸ İnsân 76/5.

⁶¹⁹ İnsân 76/17.

⁶²⁰ Mutaffîfîn 83/25-27.

⁶²¹ Elmalılı, *a.g.e*, VIII, s. 507.

⁶²² Bilmen, X, s.3922.

⁶²³ Râzî, *a.g.e*, XXII, s. 582

⁶²⁴ Zuhaylî, *a.g.e*, XV, s. 281-284.

⁶²⁵ İnsân 76/15.

⁶²⁶ Saffât 37/45; Tûr 52/23; Vâkı’a 56/18; İnsân 76/5,17; Nebe78/34.

⁶²⁷ Zuhruf 43/71.

⁶²⁸ Vâkı’a 56/18.

2.2.6.7. Cennette Köşk ve Otağlar

Cennetlikler sabretmeleri ve Allah'ın emirlerine itaat etmeleri sebebiyle altlarından ırmaklar akan, üst üste bina dilmiş yüksek köşklere yaşayacaktır.⁶²⁹ “Yüksek köşk” yüksek derece ve mevki demek olup; bu da cennetin en üstün ve en değerli konağıdır.⁶³⁰ O yüksek derecelerde onlar, melâike-i kiram tarafından saygı ve selâm ile karşılanırlar. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyrulmuştur: “*Melekler her kapıdan onların yanına varacaklar. Sabrettiğinize karşı size selâm olsun diyecekler.*”⁶³¹ Nimetlerinin zevalinden emîn bir hâlde mesut ve huzur içinde yaşar dururlar.⁶³²

Cennette mü'min bir şeyi elde etmek için harekete ihtiyaç hissetmez, eşya ona doğru hareket eder. Binaenaleyh o hareket etmeden yiyeceği içeceği gelir. Arzu ettikleri şeyler, üzerlerinde dolaşırlar. Hûriler evlerde bulunurlar, istedikleri vakit mü'minlere intikalleri çadırlarla olur. Mü'minlerin köşkleri vardır, huriler o çadırlardan köşklere inerler.⁶³³ Allahu Teâlâ bunların yanında mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara, altlarından ırmaklar akan içinde ebedî kalacakları Adn cennetlerinde hoş meskenler vaad etmiştir.⁶³⁴ Hayır kaynağı ve ebedî ikâmetgâh olan, gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanoğlunun aklına, hayaline getiremediği gâyet gönül safasıyla dolu bir mutlulukla yaşanacak güzel güzel meskenler ki, en ileri derecedeki îmân ve hizmet ehline vaad olunmuştur.

Cennet konaklarının mefruşâtı ve dekorları olarak güzel döşemeler⁶³⁵, serilmiş halılar⁶³⁶ astarları kalın atlastan yükseltilmiş (kabartılmış) döşekler⁶³⁷, yataklar⁶³⁸, yastıklar, kırlentler, minderler⁶³⁹, yaygılar-perdeler⁶⁴⁰, sedirler, divanlar, koltuklar, altın ve mücevherlerden işlenmiş⁶⁴¹, yüksek⁶⁴² tahtlar⁶⁴³ zikredilmektedir.

⁶²⁹ Zümer 39/20; Ankebut 29/58; Furkân 25/75.

⁶³⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, XII, s. 622-625.

⁶³¹ Rad 13/23-24.

⁶³² Sebe 34/37.

⁶³³ Râzî, *a.g.e.*, XXI, s. 150-151.

⁶³⁴ Tevbe 9/72; Saf 61/12.

⁶³⁵ Rahmân 55/76.

⁶³⁶ Rahmân 55/54.

⁶³⁷ Rahmân 55/54.

⁶³⁸ Vâkı'a 56/34.

⁶³⁹ Ğâşiye 88/15.

⁶⁴⁰ Rahmân 55/76.

⁶⁴¹ Vâkı'a 56/15.

2.2.6.8. Cennette Ağaçlar

Kur'ân'da cennet ağaçları olarak, hurma, nar, kiraz ve muzdan söz edilmekle birlikte, cennette pek çok çeşit ağaç olup bu ağaçlar o eşsiz diyara manzara bakımından doyumsuz bir güzellik katar ve her birinin boyu, şekli, türü, rengi ve yaprakları birbirinden farklıdır. Farklı ağaçlarla dolu bu manzarayı izlemek seyredenlere mânevî bir lezzet verir. Âhret cennetlerinde, ağaçlar, üzerlerinde enteresan yapraklar, güzel meyveler bulunan dallar şeklinde olup, kalınca gövdeleri yoktur. Bunun böyle oluşunun delili, Allah Teâlâ'nın bu cennetleri, “dallı-budaklı”⁶⁴⁴ diyerek, oradaki lezzetleri anlatarak nitelemesidir. Yani, bu cennetlerin, dalları vardır, bu dallar bir köke dayanmaz. Aksine bunlar boşlukta (havada-muallakta) dururlar. Cennetlikler ise, onların altındadırlar.⁶⁴⁵

2.2.6.9. Cennetin Hizmetçileri

Cennet ehline hizmet için etraflarında kendi hizmetlerine tahsis edilmiş, sedef içinde saklı inci gibi pırlıl pırlıl civanlar (gılmanlar) dolaşır.⁶⁴⁶ *Gılman*, sözlükte “çocuk, bıyığı yeni terlemiş genç, hizmetçi” anlamındaki gulâm kelimesinin çoğulu olup, Kur'ân literatüründe “cennet ehlinin emrine verilen ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençler” mânasına gelmektedir.⁶⁴⁷ Bunlar ne ölür ne ihtiyarlar. Daima vildan şeklinde taze kalan genç hizmetçilerdir. Bu gençler için zaman işlemez. Dünyadaki benzerleri gibi gençlikleri ve tazelikleri zamanın etkisi ile aşınmaz. İşte bu genç hizmetçiler (civanlar) aralarında kadehlerle (tepsilerle) dönüp, dolaşırlar. Nitekim Allah, “*Ebedîliğe mazhar edilmiş evlatlar (vildanlar), (hizmet için) etrafta dolanır, maîn kaynağından dolu büyük kablara, ibriklerle ve kadehlerle...*”⁶⁴⁸ buyurmuştur. Bu âyette velid (çocuk) kelimesinin çoğulu olan *vildan* kelimesi de ebedî anlamındaki “*muhalled*” sıfatıyla nitelendirilmiştir ki bu da gençlerin fizyolojik değişikliğe uğrayıp yaşlanmaktan korunduğunu ifade etmektedir.

⁶⁴² Ğâşiye 88/13.

⁶⁴³ Hicr 15/47; Sâffât 37/44; Tûr 52/20; Vâkı'a 56/15; Ğâşiye 88/13; Kehf 18/31; Yâsîn 36/56; İnsân 74/13.

⁶⁴⁴ Rahmân 55/48.

⁶⁴⁵ Râzî, *a.g.e.*, XXI, s.132-133.

⁶⁴⁶ Tûr 52/24.

⁶⁴⁷ Yavuz, “Gılman”, *DİA*, XIV, s. 50.

⁶⁴⁸ Vâkı'a 56/17-18.

Dünya civanları (delikanlıları, hizmetkârları), efendilerinin ve hükümdarlarının huzurunda dönüp dolaştıklarında, ya bir fayda beklentisi yahut da kendisine karşı müsamaha ve sevginin artması gibi bir sebep için, kendi menfaatlerine olmak üzere, onlar etrafında dönüp dolaşırlar. Âhiretteki bu dönüp dolaşma ise, o gılmanların bu işi, sadece ehl-i cennet için, ehl-i cennet yararınadır ve gılmanların onlara ihtiyaçları yoktur.⁶⁴⁹ Rivâyet edildiğine göre Resûlullah'a denmiş ki: *”Ey Allah'ın Resûlü, hizmet edenler inciler gibiyse hizmet edilenler nasıldır?”* Resûlullah şöyle cevap vermiştir: *“Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki, onların ikisinin arasındaki fark, on dördündeki ay ile diğer yıldızlar arasındaki fark gibidir.”*⁶⁵⁰

⁶⁴⁹ Râzî, *a.g.e.*, XX, s. 434.

⁶⁵⁰ Taberî, *a.g.e.*, VIII, s. 14.

SONUÇ

Rahmet Yüce Allah'ın kendisini tanıtırken en çok kullandığı ve eserlerinin her zaman ve mekanda açık bir şekilde tezahür ettiği sıfatlarındandır. Kur'ân-ı Kerîm'de rahmetin birbiriyle bağlantılı ve yakın anlamlı olarak bir çok kez kullanılması ve ihsan, ikram ve lütuf bildiren esma-i hüsnâ'nın sıklıkla tekrarlanması da bu hususu kanıtlamaktadır. Bu bağlamda O, sonsuz rahmetinin ve hikmetinin bir gereği ve sonucu olarak insana hayatını idame ettirebilmesi için zaruri olan birçok nimetler bahşetmektedir. İnsanoğlunun hayatının her kademesinde yer alan bu nimetler Kur'ân-ı Kerîm'de, birçok âyette zikredilmekte ve insanlar ısrarla bu nimetler üzerinde tefekküre ve şükre davet edilmektedir. Ayrıca Kur'ân'da Allah'ın nimetlerini saymanın mümkün olmadığı belirtilerek insanın ne kadar büyük ve sınırsız bir rahmet ve lütfâ nâil kılındığı vurgulanmaktadır. Bu şekilde genel mânâda mutlak rahmet tecellileri hatırlatılmakla birlikte bazı nimetler sarîh şekilde ifade edilmektedir. Özellikle yüce kelâmın başta kendisi olmak üzere, din (İslam), îmân, nübüvvet, akıl gibi nimetlerin başlı başına bir rahmet tezahürü olduğu ve hakiki mânâdaki kulluğun ancak bu gibi nimetlerin kıymetini bilip rızayı ilahiye uygun bir hayat yaşamakla mümkün olabileceği dile getirilmektedir. Bu çerçevede, bu dünyada esas olanın Allahu Teâlâ'nın rahmâniyet ve hakîmiyeti, âhirette ise rahîmiyet ve adaleti olduğu belirtilmektedir.

Buradan hareketle bu dünyada nâil olunan nimetleri dünyevi rahmet tecellileri olarak adlandırırken, bunları da maddî ve mânevî olmak üzere iki kısımda değerlendirebiliriz. Allah'ın insanları akıllı kılması, onlara rehberler (İslam, nübüvvet ve Kur'ân-ı Kerîm) göndermesi, ilim ve hikmet vermesi, kâinatı onların yaşamasına uygun şekilde intizam üzere yaratması, onları bela ve musibetlerden muhafaza etmesi ve âhirete îmân gibi bir nimetle şerefliendirmesi O'nun bu dünyadaki mânevî rahmet tecellilerindedir. Onları ahsen-i takvim üzere (en güzel biçimde) ve bu dünyadaki hayat şartlarına uygun tarzda yaratması, her daim çeşitli nimetlerle rızıklandırması, eşler ve çocuklar bahşederek onları yalnızlıktan kurtarması, rüzgârlarla ve yağmurlarla onları bereketlere nâil kılması ve denizleri ve hayvanları emrine ve hizmetine vererek hayatlarını kolaylaştırması ise O'nun sonsuz merhamet ve şefkatinin maddî tecellileridir. Dolayısıyla kullarına olan ihsan ve lütfu bu derece sınırsız olan bir yaratıcı iddia edilenin aksine kesinlikle bir azap tanrısı

olmadığı gibi, gönderdiği din de tam anlamıyla ve koyduğu her hükmüyle bir sevgi, merhamet ve kolaylık dinidir.

Yüce Yaradan'ın bütün isimlerinin tam anlamıyla tecellî edeceği yer hiç şüphesiz ebedî âhîret âlemidir. Dolayısıyla bu dünyada nâil olunan nimetler sadece birer numune ve bu dünyanın geçimliği olup esas ve kalıcı nimetler oradadır. Tabi ki oradaki nimetler de sadece insanın çalışma ve amelinin karşılığı olmayıp, ancak Allah'ın birer lütfudur. Bu bağlamda, O'nun en büyük nimet olarak kullarından razı olması, günahkâr kulları için dilediği kimselere şefa'at iznini vermesi ve razı olduğu kullara cennette kendisini göstermesi O'nun rahmet sıfatının âhîretteki tecellî ediş tarzlarıdır. Hiç şüphesiz bu nimetler de anlatılamaz ve tasavvur edilemez türdendir. Cennetin ebedî oluşu, orada üzüntü, tasa, keder, korku gibi bu dünyada insanı rahatsız edecek ve sıkıntıya sokacak hiçbir şeyin bulunmaması da başlı başına ayrı bir lezzettir. İnsanın özellikle ruhuna hitap eden bu nimetler yanında cennet; bahçeleri ve bağları, gölgelik ve nehirleri, yiyecek ve içecekleri, elbise ve zinetleri, köşkleri ve sarayları, hizmetçileri ve hurileri ile insanın cismanî yönüne hitap eden nimetler yurdu'dur. Hz. Peygamber'in deyimiyle oradaki nimetleri ne göz görmüş ne kulak duymuş ne de kalb-i beşere hutur etmiştir. Tüm bu ebedî zevk ve lezzetler bu imtihan dünyasında îmân ve istikamet üzere yaşayanlara vaad olunmuştur. Bu çerçevede insana düşen vazife ise her an sonsuz rahmetinin tecellîlerine mazhar olduğu Rabbini tanıyıp, O'nun emirlerine itaat ederek, yasaklarından uzak durmaktır. O'nun rızası dairesinde istikamet üzere bir hayat yaşayarak hakiki kulluk ve şükür vazifesini hakkıyla ve şuurlu bir şekilde eda etmektir.

KAYNAKÇA

- ALICI, Mustafa, “*Şefaat*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
- ATEŞ, Süleyman, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1988.
- AYDIN, Mehmet Âkif, “*Aile*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
- BEDİÜZZAMAN, Said Nursî, *Asa-yı Musa*, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012.
Mesnevi-i Nuriye, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012.
Sözler, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012.
Şualar, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012.
İşarâtu’l İcaz, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012.
Lemalar, Rnk Neşriyat, 9. Baskı, İstanbul, 2012.
- el-BEYDÂVÎ, Nâsıru’d-Dîn Ebû Saîd, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâr’üt-Tenzîl ve Esrâr’üt-Te’vîl*, terc: Abdülvehhâb Öztürk, Kahraman Yay., İstanbul, 2013.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâlî Âlisi ve Tefsiri*, Nesa Yay., tsz.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, “*Rahmet*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “*Akıl*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- BULADI, Kerîm, *Kur’ân’da Nankörlük Kavramı*, Pınar Yay., İstanbul, 2001.
- CELÂLUDDÎN, Abdurrahmân b. Ebi Bekr es-Suyûtî ve Celâluddîn, el-Mahallî, *Tefsiru’l-Celâleyn*, Yâsin Yay., İstanbul, 2013.
- CERTEL, Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Berikan Yayınevi, Isparta, 2014.
- COŞKUN, İbrahîm, *Ateizm ve İslâm Kelamî Açından Modern Çağ Ateizminin Eleştirisi*, Ankara Okulu Yay., 2. Baskı, Ankara, 2014.
- DARYAL, Ali Murat, *Dînî Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, M.Ü. İFAV Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2009.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur’ân Tefsirinde Farklı Yorumlar, Tespitler - Değerlendirmeler*, İFAV Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017.
Kur’ân’ın Ana Konuları, M.Ü.İFAV Yay., 11. Baskı, İstanbul, 2015.
Kur’ân’da Toplumsal Düzen, İFAV Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2013.

- EBU DAVUD, Süleyman bin Eş'as es-Sicistani, *Sünen-ü Ebi Davud*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, (Sad: İsmail Karaçam – Emin Işık, vd.), Zehraveyn Yay., İstanbul, 2014.
- ESEN, Muammer, *Kur'ân'da Akıl-İman İlişkisi*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, sayı 52:2.
- FAYDA, Mustafa, “*Cahiliyye*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
- GAZÂLÎ, Ebû Hamîd, Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, terc: Sıtkı Güllü, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2012.
Kimyâ-yı Saadet, terc: Hüsameddin Sehabi Efendi, Sağlam Yay., İstanbul, 2014.
- HÖKELEKLİ, Hayati, Peker, Hüseyin, Vd., *Din Psikolojisi*, Anadolu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 1. Baskı, Eskişehir, Eylül 2010, s. 216.
- İBN-İ KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail el-Kuraşî ed-Dimeşkî, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Tahk.: Mustafa es-Seyyid Muhammed, Muhammed es-Seyyid Resad vd., Mektebetu Evladi'ş-Şeyh li't-Turâs, 1. Baskı, Kahire, 2000.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- İBN. MANZUR, Muhammed b. Mukerrem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, tsz.
- İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Kasım Huseyin b. Muhammed b. Ragıb, *el-Mufredat fi Ğarib'il-Kur'ân Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, terc: Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay., 2010.
- İZUTSU, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, terc: Süleyman Ateş, Ankara, 1975.
- KARA, Ömer, *Kur'ân'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, Rağbet Yay., İstanbul, 2012.
- KARAMAN, Hayrettin, Çağrı, Mustafa, Vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, D.İ.B Yay., 5. Baskı, Ankara, 2014.
Kur'ân Yolu Meali, D.İ.B Yay., 1. Baskı, Ankara, 2013.
- KILAVUZ, A. Saim, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*, Ensar Yay., 16. Baskı, İstanbul, 2011.
- KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Burûc Yay., terc: Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1997.
- KUTLUER, İlhan, “*Hikmet*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
- KUTUB, Seyyid, *Fi-Zılâli'l-Kur'ân*, terc: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Dünya Yay., İstanbul, 1980.

- MALİK b. Enes, *el-Muvattâ*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- el-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüketü ve'l-Uyûn Tefsiri'l-Maverdî* (neşr: Es-Seyyid Abdu'l-Maksud b. Abdurrahîm), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l- A'la, *Tefhîmü'l-Kur'ân (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri)*, terc: M. Han Kayânî, Yûsuf Karaca, vd., İnsan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1991.
- MORISSON, A.Cressy, *Müsbet İlim Yönünden İnsan, Kâinat ve Ötesi*, terc. Bekir Toplaoğlu, Ensar Neşriyat.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî En-Nisaburi, *Sahih-i Müslim*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- NURBAKİ, Haluk, *Kur'ân Mucizeleri*, Damla Yay., 14. Baskı, İstanbul, 2012.
- ORAL, Osman, *100 Soruda Âhiret Hayatı*, Işık Yay., 7. Baskı, İzmir, 2005.
- PAZARLI, Osman, *İslâm'da Ahlak*, Remzi Kitapevi, İstanbul, tsz.
- RAHMÂN, Fazlur, *Ana Konularıyla Kur'ân*, terc: Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ankara, 1998.
- er-RÂZÎ, Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyin el-Hasen b. Ali et-Teymî, *Tefsir-i Kebîr (Mefâtihu'l Gayb)*, terc: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, vd., Akçağ Yay., Ankara, 1992.
- es-SÂBUNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, 4. Baskı, Beyrut, 1981.
- SAKALLI, Talat, *Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yay., İzmir, 1996.
- es-SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys İmamü'l-hüda Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Tefsirü's-Semerkandî (Bahru'l-Ulûm)*, I-III, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1993.
- SURUÇ, Salih, *Kâinatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı Mekke Dönemi*, Nesil Yay., 422. Baskı, İstanbul, 2014.
- es-ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, b. Muhammed, *Fethu'l-Kadir el-Câmi' Beyne Fenneyi'r- Rivâyeti Ve'd-Dirâyeti Min İlmi't-Tefsir*, Dar'ul Marife, 4. Baskı, Beyrut, 2007.
- ŞİMŞEK, Said, *Kur'ân'ın Ana Konuları*, Beyan Yay., 5. Baskı, İstanbul, 2014.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Taberî Tefsiri (Câmiu'l- Beyân an Te'vîl-i Âyi'l-Kur'ân)*, Hisar Yay., terc: Kerîm Aytekin, Hasan Karakaya, İstanbul, 1996.

- TAN, Zeki, *Kur'ân'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Şanlıurfa, 2002.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul 1981.
- TOPALOĞLU, Bekir, “*Allah*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
“*Raûf*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
“*Tevvab*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
“*Vedûd*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
“*Cennet*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
“*Şekûr*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2007.
Allah İnancı, İsam Yay., İstanbul, 2010.
- UZUNOĞLU, Nureddin, *The Holy Qur'an*, Türkiye Diyanet Foundation Publishing, Ankara, 2016.
- YAVUZ, Yûsuf Şevki, “*İlim*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 1996.
“*Gilman*”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Ankara, 1996.
- YURDAGÜR, Metin, *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri*, Marifet Yay., 4.Baskı, İstanbul, 2006.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münir*, Risale Yay., terc: Beşir Eryarsoy, İstanbul, 2007.